

IL PENTATEUCO

VOLGARIZZATO E COMMENTATO

DA

SAMUEL DAVIDE LUZZATTO

CON

INTRODUZIONE CRITICA ED ERMENEUTICA

OPERA POSTUMA

Vol. I. — GENESI

1 - BERESHIT

PADOVA

Premiata Tipografia edit. F. Sacchetto

1871

א

(א) בְּרֵאשִׁית בָּרָא יְיָ אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת

(א) יִצְּנוּ הַמַּשְׁכִּלִים כִּי הַמְכוּחַ בַּתּוֹרָה חִיטּוּ הוֹדַעַת הַחֲכָמוֹת הַטְּבָעִיּוֹת, וְלֹא כִּיתְנָה הַתּוֹרָה אֲלֵא לְהִיטִיר בְּנֵי אָדָם בְּדֶרֶךְ לְדָקָה וּמַשְׁפֵּט, וּלְקַיֵּים בְּלִבָּם אֲמוּנָת הַיִּחּוּד וְהַשְׁגָּחָה, כִּי לֹא לַחֲכָמִים לְבַד־כֵּן כִּיתְנָה תּוֹרָה, אֲלֵא לְכָל הָעָם; וְכִמוֹ שֶׁעִינֵן הַהֲשָׁגָה וְהַנְמוּל לֹא כַּתְּבָאָר (וְלֹא הִיָּה רִאשׁוֹ שִׁיתְבָּאָר) בַּתּוֹרָה בְּדֶרֶךְ פִּילֹסוֹפִי, אֲבָל דְּבַר־תּוֹרָה עָלִיו כְּלָשׁוֹן בְּנֵי אָדָם 'וְתוֹרָה אִף ה' בָּכֶם, וַיִּתְּעַלֵּב אֵל לִבּוֹ, וּרְבוּת כְּאֵלֶּה', כֵּן עִינֵן הַנְּרִיאוֹת חִיטּוּ מַסּוּפֵר (וְלֹא הִיָּה רִאשׁוֹ שִׁסּוּפֵר) בַּתּוֹרָה בְּדֶרֶךְ פִּילֹסוֹפִי, וְכִמוֹ שֶׁאֲחִירוֹ ר"ל לְהַגִּיד כַּח מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית לְבַשֵּׁר דָּם אִי אֲפָסָר. לְפִיכָךְ אֵין רִאשׁוֹ לְתוֹרַת־הַלְוִיָּא הַכְּתוּבִים מִמַּשְׁמַעְתוֹת כַּד־לְהַסְכִּיחַ עִם הַחֲכָמוֹת הַטְּבָעִיּוֹת, גַּם אֵין רִאשׁוֹ לְחֻקֵּי שִׁכְחִישׁ בַּתּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם, אִם יִמָּלֵא בַּסְּפּוּרִיָּה דְּבָרִים בְּלִמֵּי מַסְכִּיחִים עִם הַמַּחְקֵר הַטְּבָעִי; אֲבָל זֶה הוּא רִאשׁוֹ לְהַס שִׁיתְבָּנוּנוּ בַּפְּנִימִיּוֹת לִבֵּב בְּנֵי אָדָם, וּבְדַרְכֵי הַחֲכָמָה שֶׁהַטְּבָע כּוֹהֵב בָּהֶם דְּבָרָיו בְּלִבּוֹ עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד, לְכַעַר עַל פִּי דְרָכּוֹ, וּלְחַזֵּר בְּדֶרֶךְ אֲחֵר, וּלְזַקֵּן בְּדֶרֶךְ אֲחֵר, וּלְחַזֵּק בְּדֶרֶךְ מִיּוֹדֵד, וּלְחַלֵּשׁ בְּדֶרֶךְ מִיּוֹדֵד, וְלַעֲשִׂיר בְּדֶרֶךְ אֶחָד, וְלַעֲשִׂי בְּדֶרֶךְ אֲחֵר, וְכֵן לְכָל כְּחוֹת בְּנֵי אָדָם הַטְּבָע מְדַבֵּר בְּלִבָּם בְּדֶרֶךְ פְּרָטִי הָרִאשׁוֹ לְאִנְשֵׁי הַכֵּת הַהִיא, וְלֹא יִגְלֶה הַטְּבָע לְשׂוֹם אֶחָת מֵהַכְּחוֹת הָאֲמוּנָה עֲרוּמָה בְּלֹא מַסּוּהָ וּבְלֹא לְבוּשׁ; כֵּן כּוֹתֵן הַתּוֹרָה ית' (כִּי הֵאֵל אֲשֶׁר בָּרָא אֶת הַטְּבָע וְהֵאֵל אֲשֶׁר נָתַן לֵב אֶת הַתּוֹרָה, אֵל אֶחָד הוּא) דְּבָרָיו עִם בְּנֵי אָדָם הוֹלֵךְ לְדַבֵּר כְּפִי עֲדָרְגָתָם וְלֹא כְּפִי עֲדָרְגָתוֹ ית'. וְהִנֵּה רָאָה ה' לְהוֹדִיעַ לְבָנֵי אָדָם אֲחִדּוֹת הָעוֹלָם וְאֲחִדּוֹת הָמִין הָאֲנוּשִׁי; כִּי הַטְּעוֹת בְּשָׁנֵי הָעִנְיָנִים הָאֵלֶּה גִּרְמָה בְּיָמֵי קֶדֶם רַעוֹת גְּדוּלוֹת, כִּי מִהֶעֱדָר יָדִיעַת אֲחִדּוֹת הָעוֹלָם נִמְשָׁךְ שָׁהִיו בְּנֵי אָדָם מֵאֲמוּנִיכִים עֲלִיאוֹת אֱלֹהִים פְּרָטִיִּים צַעֲלֵי חֲסָרוֹן וְחִדּוֹת גִּרְמוֹת, וְהִיוּ עוֹשִׂים מַעֲשִׂים רָעִים כַּדִּי לִהְיוֹת לְרִטּוֹן לַפְּנִיָּה (עֵינֵן מִה שֶׁכְּתִבְתִּי בַּפְּרָשָׁה יִתְרוֹ בַּפְּסוֹק לֹא יִהְיֶה לָךְ), וּמִהֶעֱדָר יָדִיעַת אֲחִדּוֹת הָמִין הָאֲנוּשִׁי נִמְשָׁךְ שָׁהִיו בְּנֵי אֲמוּנָה אֶחָת שׁוֹכֵחִים וּמוֹאֲסִים בְּנֵי אֲמוּנָה אֲחֵרָת, וְהִיוּ כּוֹהֲנִים עִמָּהֶם בְּכַח הַזְרוּעַ, וְלֹא בַּמַּשְׁפָּט וּבַלְדָּקָה; וְשֵׁנִי הָעַקְרִים הָאֵלֶּה (אֲחִדּוֹת הָעוֹלָם וְאֲחִדּוֹת הָמִין הָאֲנוּשִׁי) הֵם הַמְכוּחַ הַכְּלָלִי בַּסּוּפֵר מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, וּפְרָטִי הַסַּפֵּר כּוֹלֵלִים עוֹד כּוֹחוֹת אֲחֵרוֹת כֹּאֲשֶׁר יִתְבָּאָר. בְּרֵאשִׁית בְּרֵא אֱלֹהִים, כִּנֵּר הַתְּעוֹרָרוֹ רִבִּים לָמָּה לֹא כּוֹכֵר מֵאֲחֵר בְּנִרְיָאֵת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וְלָמָּה לֹא כּוֹכֵרָה בְּרִיָּאֵת הַמַּלְאָכִים, וְעוֹד יֵשׁ לְתוֹמָה, מִה נִשְׁתַּכְּחָה יוֹם רִאשׁוֹן מִשְׁאָר יְמֵי הַבְּרִיָּאוֹת, שֶׁכֵּל אֶחָד מֵהֶם נִתְיָדָד לְדַבֵּר פְּרָטִי, אִם לְדַבֵּרִים פְּרָטִיִּים שֶׁהֵם מִמִּין אֶחָד אִם מִסּוּבָּה אֶחָד, אֲבָל הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן כּוֹלֵל דְּבַר פְּרָטִי שֶׁהוּא בְּרִיָּאֵת הָאֹר, וְכוֹלֵל מְלַבֵּד זֶה דְּבַר כְּלָלִי שֶׁאֵין דְּבַר יוֹתֵר כּוֹלֵל מִמֶּנּוּ, וְהוּא בְּרִיָּאֵת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ; חָה דְּבַר זֶר מֵאֵד, וְהִיָּה רִאשׁוֹ שִׁיתְיָדָד יוֹם אֶחָד לְבְּרִיָּאֵת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, בְּלִי שֶׁתְּשַׁחֲתֵף עִמָּהֶם בְּיוֹם אֶחָד בְּרִיָּאֵת דְּבַר פְּרָטִי, שֶׁהוּא הָאֹר. וְכ"ל כִּי תַּשׁוּבָה אֶחָת תַּסְפִּיק לְשִׁלָּשֶׁת הַשְּׁאֵלּוֹת, וְהִיא בַּחֲמִירוֹ כִּי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ לֹא

I.

(1) In principio creò Iddio il cielo e la terra.

נבראו ביום ראשון, אלא קדם לכן, זה לפי מה שאומר. לא ניתנה תורה למלאכי השת, ולא נא ספור הנריאה אלא להגיד התחלת עניני העולם התחתון אשר הוא מושב בני האדם, וקצת מעניני העולם העליון, מן הנד שיש לו התיחסות עם בני האדם, כלומר מחד התועלת המגיעת לבני חמש, ולא היה אפשר לבאר לבני אדם עניני השמים, וגם לא היה רצונו ית' להביא בני אדם להאמין שאין במציאות שום דבר אחר זולת הנראה והנודע לנו; לפיכך הגידה התורה מה נברא וכעשה בכל אחד מששת ימי הנריאה, והקדימה לספור פרטי הנריאה פסוק אחד הכולל נריאה אחרת שקדמה לששת הימים ולא נתבארו פרטיה בתורה, באמרה נראשית נרא אלהים את השמים ואת הארץ, ולא אמרה ויאמר אלהים יהי שמים, יהי ארץ, להרעיע שאין כוונתו להגיד לנו פרטי הנריאה ההיא, ושאין זה אלא מאמר פתום הכולל כמה וכמה מאמרות. והנה השמים והארץ האמורים כאן אינם ממש השמים והארץ המפורשים אח"כ ביום שני ושלישי; אבל השמים האמורים כאן כוללים כל אשר מחלל לארץ, והשמים האמורים ביום שני כוללים רק החלק מהם הידוע לבני אדם; והארץ האמורה כאן כוללת הארץ מעורבת במים, ועליה הרים, והארץ האמורה ביום שלישי כוללת היבשה לבדה. זה הוא לדעתי עקר פשוטו של מקרא זה. ואולי יאמר אדם שזה כותר למה שנא נעשרת הדברות כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ; אבל נאמת אין ממש סתירה לפירושי, כי לא אמר כי ששת ימים נרא ה' את השמים ואת הארץ, אלא כי ששת ימים עשה ה', והכוונה על עשיית הרקיע, ועל הפרשת הארץ מן המים, ותבנות ואת כל אשר נם האסורות נעשרת הדברות כוללות האור והחמורות ובעלי החיים שעל הארץ ובתוך המים, ונפרשת כי תשא (ל"א י"ז) קינר ולא הזכיר רק את השמים ואת הארץ, וכלל בהם גם כל אשר נם. גם ר"ל אמרו כי כשא הכבד קדם לנריאת העולם. ברא. פעל נרא נבנין הקל ובננין נפעל לא נמנא נשום מיקום על פעולה חנושית, ומנאנו שהאדם נקרא עושה ונקרא יוצר, ולא מנאנו נשום מיקום שיקרא האדם נורא; ונראה שהונח השרש הזה להורות על כל דבר היונא מחנהו על עולם, כמו אעשה כפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ (שמות ל"ד י') ואם נריאה ינרא ה' ופתה האדמה את פיה (נמדבר י"ו ל') השמעתך חדשות מעתה וכו' עתה נבראו ולא מחו (ישעיה מ"ח ז'), כי נרא ה' חדשה נארץ (ירמיה ל"א כ"ב) וכאן נרא אלהים את השמים ואת הארץ היא פעולה אלהית שאין כמות. הנריאה מן האין מנאנו מפורשת בספר תשומכאים, ספר שני, סימן ז', פסוק כ"ח; וגם השמורנים בפיוטיהם אמורים שהעולם נברא מן האין, וכן היא ג"כ אמנות הקראים. ויחזקאל בדברו על מלך נור אחר עליו לשון נריאה, ביום הנראך כוננו (כ"ח י"ג) מיום הנראך

**הָאָרֶץ: (ב) וְהָאָרֶץ הִיְתָה תֵהוֹ וּבָהוּ וַחֲשָׁךְ;
עַל־פְּנֵי תְהוֹם וַיְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־
פְּנֵי הַמַּיִם: (ג) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי־אֹר וַיְהי־
אֹר: (ד) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב**

(ש"ט ו'); דרך מליצת השיר המשיל אותו לאדם הראשון, שבראו ה' והניחו בנן עדן וכמו שאמר בעדן בן אלהים היית, למיכך אחר עליו לשון בריאה, כאלו לא כושר על ידי אב ואם, אך הוא בריאה אשר ברא ה'. ובננין פעל מלאנו שרש להוראת גדיעה ובריחה, ובהפעיל להבריאתם מענין בריא ושמן, ובקלת ספרים מלאנו בננין הקל ולא ברא חתם לחם (ש"ב י"ב י"ז) באל"ף במקום ה"א, כך היתה גירסת הראש"ע ולא כן גירסת רד"ק. אלהים: אל ואיל לשון כח וחזק, ואלהים לשון רבים, והיה כוונת אלל האמות העובדות אלילים (כחרי מאמר ד' סימן א'), והיו קוראים כן כל כחות הטבע אשר הם פנות המאורעות בארץ, והיו עובדים את כלם, וכל א' מהם היה להם לאלוה, ואחנם העבדים בעלי היסוד קיימו שם זה בלשון רבים להורות כי האל אשר הם עובדים איננו כח פרטי אחד, כמו שהיו הגוים אומרים אלהי הרם ה' ולא אלהי עמקים הוא (מ"א כ' כ"ח), אבל הוא קבוצ כל הכחות ובעל הכחות כלם (וכוננו בזה מלת ימים עיין למטה פסוק י'), כן קראו אותו בשם בנאות למור שהוא ענינו כולל כחות כל בנאות השמים שהיו הגוים עובדים, עיין פירושי גיטעיה א' ט'. את השמים ואת הארץ: דברה תורה כלשון בני אדם, ומלקה את העולם כלו ואת העולמות כלם לשני חלקים, מה שהוא למעלה ומה שהוא למטה, הכל לפי ראות עיני האדם הזוכן בארץ, סמך בל' ערבי כמו גבה בעברי, וארע (שמחטו ארעא שהוא ארץ בחלוק עי"ן וד"י, כמו גאן עאן, רבץ רבע ומחטו ארבעה, וכן עיר ככו למלאך כמו ניר בלה"ק שענינו שליח) בל' ארמי שפל, כמו ובחרך תקום מלכו אחרי ארעא חנק (דכיל ב' ל"ט); ולדעת קנת (Galius et Clericus) סמך וארע מן שמים וארץ כנארו; וכראין דברי ר' יעקב אבנדאנה כי שמים מן שם המורה על מקום רחוק; וקראו שמים למה שהוא רחוק וגבוה מכל נד שאדם פונה; ואחנם מן שמים נגזר את"כ הפעל הערבי שענינו גבה, כי אחנם הפעלים המורים לא על פעולה אלא על תכונת הדבר כמו פעל סמך שענינו היה גבוה (altus fuit) לא תתכן מציאותם קודם מציאות שם דבר או שם התאר המורה על התכונה ההיא; דרך משל תחלה קראו לים בעלי חיים דם, ואח"כ קראו אדם למה שענינו בעין דם, ואח"כ עשו הפעל ואמרו אדם, אדמו ותגריס; אבל ארע שהיא שם התאר לכל דבר נמוך, יתכן שאמרוהו קודם שיקראו לאדמה ארעא. (ב) והארץ היתה וגי': המקרא הזה מחובר לשאלתיו, הארץ מתחלתה היתה

(2) E la terra era deserto e solitudine, ed oscurità era sulla faccia dell'abisso, ed un vento di Dio [cioè fortissimo] agitavasi sulla faccia dell'acqua. (3) Dio disse: Sia luce; e fu luce. (4) Iddio

כך וכך ולפיכך ואחר אלהים וכו' וכו' תהו ובהו: עינים שממה, כי תהא ובהא בארמית ענין השתוממות, כמו שאמרו בצראשית רבא (פרשת ב') ישנ לו אותו העבד תהא ובהא, הכוונה משתומם, וכן בלשון סורי אחצהבה ענינו נעשה משועם, בזהבה תמיהה ושוממות, וכמו שהמדרש בקרא שממה וישמון, כן יקרא תהו ובהו, והכוונה שלא היו בארץ לא נמים ולא בעלי חיים. וחשך על פני תהום: גם תהום כ"ל משרש תהא כמו תהו (וכן דעת רבנו סעדיה) לשון שממה ותמיהה, אלא שהוכח צפרע על רבוי מים ועומקם, שאין להם סוף, והכוונה כי כל הארץ הייתה תהום, כי היו המים מכסים אותה ולא הייתה נראית, ועל פני תהום הזה לא היה אור, כי אם חשך, והנה זה גיור מבדיל, שממון למטה ואמון למעלה. ורוח אלהים מרחפת וגו': כתרוממו ורוחא מן קדם ה' מנשא, ורוח אלהים עכבו רוח גדולה וזק. כמו כי רוח ה' נשבה בו (ישעיה מ' ז'), יש רוחו וזלו מים (תהלים קמ"ז י"ח), נשפת ברוחך (שמות ט"ו י') וכמו הררי אל ואלהבתיה. מרחפת: ענין תנועה, כמו על נחליו ירחף (דברים ל"ב י"א), רחפו כל עצמותי (ירמיה כ"ג ט'), ומה שלא אמר מנשבת, כי לא הייתה נושבת כטוב שבעולם, שהרוח מנשבת לאחד מן הזדדים, אלא האויר כלו היה מתנענע לכל ד'; ויש מפרשים רוח אלהים על רגון האל וכמו והשתחו; ומלבד שאין לשון רוחף מתישב כלפי מעלה, כיון מאד שיהיה הפסוק כלו מדבר בגיור מה שהיה מתחלה, ואח"כ יספר פעולת האל שהיא פתאום וברגע, כי אינה אלא במאמר (ואחר אלהים יהי אור), ולא שיאמר שהיה האל אז רגונו וכמו מתנענע על המים כאלו מוזמן רב היה משתדל ומתעסק בדבר. וגם הגיור הזה מהרוח שהיתה מתחלה מרחפת מכל ד' הוא מלמדנו מסדי ה' על גרואו, כי עתה נשיבת הרוחות איננה כן, אך היא מסודרת על ידי המקיס שמקס ה' בעולמו, ואם היה העולם כשאר בקאוס (Chaos) כמו שהיה אז, היה הרוח מתנועע תמיד בחוק מכל ד', או לא היה מתנועע כלל, ולא היו הנריאות יכולות להתקיים. (ג) ויאמר אלהים: מנייר את האל כמלך המנוה, והכל הווה נדבדור להגיד כי אין פעולת האל כפעולת אדם העושה גידיו, אלא דרך משל כמנוה לאחרים שיעשו, אע"פ שבאין לא היה למי ינוה (וכן דעת רא"ב). ירד אור: כ"ל כי לכך הקדים בריאת האור, כי היו רוב העמים עובדים השמש מכני עונם פעולתו בתחומים על ידי האור והחום, ע"כ קדם להודיע כי גם קדם היות המאורות היה אור והיה יום ולילה, כי נדבר ה' היה הכל. (ד) וירא וגו': מפני שראה וידע שהאור דבר טוב ומועיל לכך הבדיל וגו; והנה דברה תורה בלשון בני אדם, שאין ידיעתם אלא על פי הנסיין, ופעמים רבות אדם עושה דבר נמשכו שיהיה לטובה, ואח"כ רואה שאיטו כן, לפיכך התורה מגידה כי בכל מעשה הנורא ראש אח"כ שהוא טוב. וירבדל וגו': התקין שלא יתערבו זה עם זה.

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: (ה) וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאֹר יוֹם וּלְחֹשֶׁךְ לַיְלָה וַיְהִי- עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם אֶחָד: פ (ו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים

אלא כשיהיה אור לא יהיה חשך, וכשיהיה חשך לא יהיה אור, ואמר זה (אע"פ שלא היה צורך לאמר) מפני שלפי דעת הקדמונים אין החשך העדר האור כלל, אבל היה גם הוא יש בענין שנאמר יונר אור ובורא חשך (ישעיה מ"ה ז'), וכן (איוז ל"ח י"ט) אי זה דרך ישכון אור וחשך אי זה מקומו, ולכן היו העמים מיתפסים אלוה אחד לאור ואחד לחשך; ורנה הקב"ה להדיע לעמו כי הוא ית' אדון האור והחשך, ומאמו לבדו כל חוקותם. (ה) ויקרא אלהים לאור יום וגו': נראה דברי קליריקוס שאין הקריאה הזאת אלא סימן שררה וממשלה על הדבר, להגיד כי היום והלילה תלים ברכותיו של מוקם, וכן אחר קריאות שנמשעה בראשית; וכן הניח הנהמות אל האדם שיקרא לכן שם, להגיד שירדה בהן וכלן תחת ידו; וכן היה מנהג המלכים בימי קדם לקרוא שם חדש לעבדיהם, כמו פרעה ליוסף, ופרעה נכה לאליקים בן יאשיהו, ובנבוכדנצר למתניה אשר הסב את שמו נדקיה, וכן לנביאל ולמתניה מישאל ועזריה. לאור יום: לזמן שהאור משמש קרא יום ולזמן שהחשך משמש קרא לילה; וגם קודם בריאת המאורות היה יום ולילה, כי היה האור משמש זמן מה ואח"כ מסתלק וכפסק זמן מה, ומשמש תחתיו החשך; גם היה אז ערב ובקר, כי היו באור ההוא הדורות ערב בקר ולחריים, כדעת דון יצחק אברבנאל וירדני ערב וירדני בקר: ערב כולל לפעמים (כאשר כתב רד"ק) גם הלילה הסמוך לו, וכן בקר כולל גם היום הסמוך לו; והנה כבר היה החשך קודם בריאת האור, לפיכך הזכיר הערב תחלה, וכן הוא יום התורה מערב עד ערב. וכבר היה בימי הרא"ב צע מי שרנה לפרש שהלילה הולך אחר היום, ושהשנת מתחיל בבקר, ופירש ויהי בקר יום אחד כשיהיה בקר יום שני אז נאסם יום אחד; והרא"ב צע כתב נגד הסברה הזאת ס' אגרת השנת לבאר תכונת השנה והחדש והיום הנזכרים בתורה (וכבר הולאתי האגרת ההיא לאור בכרם חמד רביעי); אבל פסוק מערב עד ערב הוא ראיה מוחכת ואין צורך לראיות אחרות. ואף על פי כן היה אפשר לפרש (כפירוש Des Vignoles) כי תחלה נמשך זמן האור ואח"כ בא הערב, ואחריו נמשך זמן החשך, ואח"כ היה בקר, והיה זה יום אחד מימי הבריאה, אע"פ שאין זה יום התורה; אלא שלפי זה אין טעם שזכיר הכתוב שיעור יום הבריאה, מאחר שאין זה יום התורה. ואין לומר שאין שום יחס ליום התורה עם יום הבריאה, כי הנה יום השנת הוא נמשך על הבריאה, ואם היה שנת הבריאה מנקר עד בקר, למה תהיה שנתאחזת מערב עד ערב? ע"כ הכתוב כמו שפרשתי. ערב: נקרא כן על שם ערבוו הדברים לעיני האדם מפני חסרון האור. בקר: מן נקע אור, כטעם אז ינקע

vide la luce essere buona cosa; e Iddio separò la luce dall'oscurità. (5) Dio chiamò la luce Giorno, e l'oscurità chiamò Notte. Così fu una sera, e fu una mattina; (cioè) un giorno. (6) Iddio

בשחר אורח (ישעיה כ"ח ח'). יום ארד: היה ערב והיה בקר, כלומר היה יום אחד; חלה כלומר חסרה במקרא למאות ולאלפים. יום ארד: יום שלם, הערב והבקר זה אחד זה הם יום אחד; ואין הכוונה למחר יום ראשון חלל יום שלם, והרמ"ן כתב כי לא אמר ראשון כי אין ראשון בלא שני, ועדיין לא היה שני; ואין זה חירוף מספיק, כי נאמת מיד בסוף היום הראשון התחיל הלילה והוא תחלת היום השני, והנה כשנשלם היום האחד כבר התחיל השני, והיה אפשר לקרוא לראשון ראשון. והנה עקר הנחת שם יום הוא על זמן האור, ואח"כ קראו יום גם לזמן כולל היום והלילה, כלומר כ"ד שעות, וכן בשאר לשונות מלה אחת בעצמה (Dies, jour, Tag) מורה על זמן האור וגם על משך כ"ד שעות, זה דבר מורגל בכל הלשונות לקרוא דבר בשם אחד מחלקיו הראשיים היחיד נגלה ונדע, או היחיד מועיל, וכיוצא בזה, כמו vela קלע הספינה. נאמר על הספינה, ורחס רחמתיים על האשה; וכן כאן קראו לכ"ד שעות יום על שם החלק העיקרי שבהם שהוא זמן האור. וכונת התורה למחר כאן כי מחר הערב והבקר, תחלה הערב ואח"כ הבקר, בקרא יום אחד. (ו) ירד רקיע בתוך המים: רנה הקב"ה להודיע לישראל שאין השמש ולא שום דבר אחר שלט בגשם להורידו ושלא להורידו, ע"כ ספר מציאות המים העליונים קדם מציאות המאורות. רקיע: גוף מתוח כמין טמ, מלאו לרוקע הארץ על המים (תהלים קכ"ו ו'), וירקעו את פני הזהב (שמות ל"ט ג'), וזוהו דמותו על ראשי המים רקיע כעין הקרקע הנורא (יחזקאל א' כ"ב), ובאן ליייר את האור שבין הארץ והעננים בטף מרוקע המנדיל בין המים שנארץ והמים שנעננים, והוא סוגל המים עליו, וברטון ה' הם יורדים משם על הארץ, וכמו שאמר יפתח ה' לך את אונרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו (דברים כ"ח י"ג, ונקללה הוא אומר וכתתי את שמיכם כנרל (ויקרא כ"ו י"ט) שיעבדו ירידת המים שעליהם, וכן למטה (ז' י"א) וארצות השמים כפתחו. אבל אח"כ בימי ישעיה נראה שהיו יודעים שאין למעלה אונרות מים, ושמימי הגשמים חחרים למעלה, שהרי הוא אומר (כ"ה י') כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ, משמע שאחר שהרוה ישוב שמה, עיין שם פירושו. וכן ירמיה (י"ד כ"ב) אחר דרך תמיחה ואם השמים יתנו רביצים, משמע שאינם נותנים מאליהם, כי אין בהם אונרות מים. וכן קראו לאידיים המתכשפים מעל הארץ גשם כשיאים, כמו מעלה כשיאים מקנה הארץ (תהלים קל"ה ז'), ויעל כשיאים מקנה הארץ (ירמיה י' י"ג וכ"א י"ו), וכן כשיאים ורוח וגשם אין (משלי כ"ה י"ד); ולא כדע מאתה זמן התחיל הגשם הזה להיות נוהג, כי מחזור קל"ה איננו מיוחס לחד, וספר משלי מסמך כ"ה ולמטה איננו ברור היותו לשלמה, ובאנוע הוא אומר (ל"א

יְהִי רָקִיעַ בֵּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם
 לַמַּיִם: ^(ז) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ וַיְבָרֶךְ בֵּין
 הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר
 מֵעַל לָרָקִיעַ וַיְהִי־כֵן: ^(ח) וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ
 שָׁמַיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי: פ ^(ט)
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם
 אֶל־מָקוֹם אֶחָד וַתֵּרָאָה הַיַּבֶּשֶׁה וַיְהִי־כֵן: ^(י)
 וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבֶּשֶׁה אֶרֶץ וּלַמְּקוֹה הַמַּיִם

כ"ב) הנחת אל חולרות שלג וחולרות נרד תראה, חו ראה על קדמות הספר ההוא. ולפי ששם רקיע נוסד על אמונת המים העליונים, המים אשר מעל השמים (תהלים קמ"ד ז') שהרקיע סובלם, והאמונה הזאת נתישנה ונשכחה, כתישן ג"כ שם רקיע, ולא נמצא להורות על השמים רק בשלש מקומות, שנים בתהלים, ומעשה ידיו מניד הרקיע (י"ט ז'), הללוהו ברקיע עזו (ק"ן א'), כי נשארה המלה בלשון השירי, כמו שהוא המנהג בכל הלשונות, שהמאזורים משתמשים במלות מיושנות; והמקום השלישי הוא בדניאל (י"ג ג') והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע, וגם שם היא מליצה שיריית, וכן במלאכי (ג' י') אפתח לכם את ארצות השמים, הוא דרך מליצת השיר. ועוד מלאנו באיוב לשון רקיעה אמור על השמים, תרקיע עמו לשחקים (ל"ז י"ח), וגם זה אות לקדמות הספר, וסיים חזקים כראי מונק מפני שסובלים משא מים רבים, וכן אמר עליה (משלי ח' כ"ח) בלחנו שחקים מומעל, והנה דברה תורה כל' בני אדם, ואמרה יהי רקיע לפי משפחתם. ואמנם המכוון אינו זו מהיות אחת ויחיד, והוא שהאל נתן בטבע המים להכשא למעלה ולרדת אח"כ למטה לארץ. ובתרגום היוני המיוחס לשבעים זקנים מתורגם רקיע στερεωματα ענין חזק, וכן תרגמו אח"כ בל' רומי, firmamentum, חה נמשך להם מהוראת שרש רקע בל' סורי שהוא מורה חזק, וכן רקיעא בל' סורי חזק וקשה. ויוון קלימקוס אמר שתרגמו בן מפני שהיתה דעת קנת הכילוסופים הקדמונים שהשמים והאוויר המקיפים את הארץ מכל לך, הם מונעים אותה וכל אשר עליה מהתפרד ומהתפורר, והנה הם גורמים לארץ שתשאר קשה ומדונקת בתלקיה. והוא מפרש רקיע לשון הכאה ודריכה, כמו הכה בכסף ורקע ברגלך (יחזקאל ו' י"א) יען

disse: Siavi uno strato in mezzo alle acque, e separi acque da acque. (7) Iddio fece lo strato, il quale separò le acque che sono di sotto allo strato dalle acque che sono di sopra allo strato; e fu così. (8) Iddio chiamò lo strato Cielo. Così fu una sera, e fu una mattina; (cioè) un secondo giorno. (9) Iddio disse: Raccolgansi le acque di sotto al cielo in un luogo solo, in guisa che apparisca l'asciutto; e fu così. (10) Iddio chiamò l'asciutto Terra, ed il ricettacolo delle acque chiamò Mare. E Dio vide che

מחזק יד ורקעך נרגל (שם כ"ה ו'), על שם שהמים דורכים על הארץ ועוזרים חלקיה מהתפרד, וכל זה רקע מפשט הכתונים; ומכל מקום נראה הדברים שחלת הוראת שרש רקע הוא ענין דריכה והכאה, ומפני שהדבר שמים עליו הוא נשטח ונמתח, הושאל שרש רקע להורות על המחיתה והשטיתה. (1) ויירד כן: שהרקיע הספיק לסבול את המים העליונים שלא יתערבו עם התחתונים, (ח) ויקרא: עיין למעלה פסוק ה'; והנה אמר שהאל קרא שם לשמים להגיד כי הוא המושל בהם להוריד המטר ולמנוע אותו כרענו, ואין לאדם שום יכולת על זה. (ט) ויאמר אל־הים יקוו הים: מפני שהים דבר גדול ומבהיל, עד שקצת העמים הקדמונים יחסו לו אלה מיוחד, גם דבר מבהיל הוא בתחלת המחשבה שלא ילא וישטוף את הארץ, וכמו שאמר הנביא (ירמיה ה' כ"ב) האומי לא תיראו כאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי מול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו, ובאויב (ל"א י"א) הוא אומר, ואמר עד פה תבא ולא תוסיף וגו', לפיכך רנה הקב"ה להודיע את ישראל כי גם הים מעשה ידיו, כי הוא אשר נוה למים להקות. יקוו הים: שרש קיה גזור מן קו, ולשון קווי הונח על המים לפי שעומדים בקו ובשטח ישר, מה שאין כן הטופים הבלתי נגרים, שנכפלים אלו על אלו בעשים גל, ולא נמצא לשון זה שלא על המים אלא בפסוק ונקוו אליה כל הגוים (ירמיה ג' י"ז) גוים היא חלינה שירית מושאלת מן המים, כמו ונהרו אלו כל הגוים (ישעיה ג' ב') שהוא מושאל מחרונת המים נהר. ומלשון מקוה נראה שגזר בל' רומי, acqua גם aequus שנינו ישר. מתחת השמים אל מקום אחד: יבאו ממקומם שהם מפוזרים תחת כל השמים, וילכו אל מקום אחד, ויעמדו שם. מלת אל על הרוב מורה מנועה, לא מנוחה, ע"כ אני אומר כי יקוו כולל ענין ההליכה אל מקום הקבוצ, לא הקבוצ לבדו, וכן ונקוו אליה כל הגוים, הכוונה שיבאו אליה ויתקבצו בה. מקום אחד: אחד בלבד. ותראה: וע"י כן תתראה. ורובשה: שם דבר מחשקל דגוש, וכן חרבה ענינם דבר יבש, דבר חרב, כמו אבדה, גנבה, גולה, ואיכנו שם התאר אלא כמו תהו בהו. (י) ויקרא: עיין למעלה פסוק ה', ואמר שקרא האל שם ליבשה ולים להגיד כי הוא העוזר מי הים במים שלא ילאו וישטפו את הארץ, וכשהוא רוצה ישלשם והפכו ארץ ושיחיתו מדינות גדולות, עד שמה שהיה אחיזל יבשה יהיה היום ים, בלי שיהיה

קָרָא יָמִים וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: (יא) וַיֹּאמֶר
 אֱלֹהִים תְּדַשָּׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע
 עֵץ פְּרִי עֲשֵׂה פְרִי לְמִינּוֹ אֲשֶׁר זֶרְעוּבוּ עַל־
 הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן: (יב) וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב
 מַזְרִיעַ זֶרַע לְמִינָהּ וְעֵץ עֲשֵׂה־פְרִי אֲשֶׁר זֶרְעוּ־
 בּוֹ לְמִינָהּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: (יג) וַיְהִי־
 עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי: פ שְׁנִי (יד) וַיֹּאמֶר

לאדם שלטון על זה כלל. ימים: ים אחד שכולל כל הימים (כמו שכתבתי למעלה על מלת אלהים), כי כלם כאחדים זה עם זה. וירא אלהים כי טוב: הכוונה כי בשלם חפצו והיה מה שרצה שיהיה. ולמעלה נזכר שני לא כאחד כי טוב מפני שלא נגמרה מלאכת המים (ר"ט), כי לא נשלם חפץ האל בהגדל המים העליונים מן התחתונים, כי עיקר בריאת הרקיע היה לצורך ירידת המטר לנמיחת המים, והנה עד שלא נקוו המים ולא נבראת היבשה לא היה מקום לכל זה, כי עדיין הייתה הארץ תהו ובהו, מכוסה במים מכל נד ולא הייתה ראיה לישב; ואחנם כשנקוו המים אל מקום אחד ונבראת היבשה, אז נגמרה מלאכת המים, כי היה מקום לירידת המטר על פני היבשה להולידה ולהנמיחה, ואם תאמר: א"כ למה לא נאמר יקוו המים ניום שני עם ירידת הרקיע? לא היה הסדר מתוקן ומהדר אם היה עוסק ניום אחד בשמים ובארץ; ובהפך הנה הדבר עולה יפה מאד שניום השני ברא הרקיע, וניום השלישי התקין את הארץ שתנמיח נמיחה, וכדי שיהיה זה הולך תחילה להקוות המים אל מקום אחד כדי שתרצה היבשה. (יא) תדשא הארץ דשא: הכוון שנקרא דשא העשן הקטן והרך, שאין הרע נראה ויכיר בו (ולפיכך לא אמר דשא מזרע זרע), והעשן גדול מחטו; ורי עובדיה ספורנו אומר כי דשא מואכל בהמה, ועשן מואכל אדם. אבל מה שכתב המבאר לנתיבות השלום, כי דשא כולל גם העצים, לא יתכן, שהרי מלאכותו במקומות הרבה סמוך לעשן ולירק ולא גם פעם אחת סמוך לעץ. ואעפ"כ תדשא הארץ כולל גם העצים, כי גם העצים בתחילת נמיחתם הם קטנים ורכים כדשאים (תלמידי מוה"ר אנדרסן מי מיינסטער), והנה תדשא כמו תנמיח, ואח"כ פירש דשא שהוא היותר קטן ואח"כ הוסיף עשן מזרע זרע שהוא גדול מן הדשא, ואח"כ הוסיף עץ פרי; ולפיכך נכון הוא הרביע שעל דשא, שהוא מפסיק פחות מן הזקף שעל זרע, כי דשא ועשן

(ciò era) bene. (11) Iddio disse: Produca la terra erba, erbaggi forniti di seme, alberi fruttiferi facienti frutto, di varie specie, aventi in sè il proprio seme, (col quale propagarsi) sopra la terra. E fu così. (12) La terra produsse erba, erbaggi forniti di seme, di varie specie, e molteplici alberi facienti frutto, aventi in sè il proprio seme. E Dio vide che (ciò era) bene. (13) Così fu una sera, e fu una mattina; (cioè) un terzo giorno. (14) Iddio disse: Siano luminari nello strato (detto) Cielo, per

ענין אחד, ועל פרי ענין אחד; והפסוק שעל הארץ מפסיק יותר מהרביעי שאחריו, כדרך כל רביעי שאחריו פשטא, שאינו אלא שלא לכפול הפשטא של פעמים רבות, כמו כן גביר שמחיו לך ואת כל אֲשֵׁינוּ נחית לו לעבדים, וידוע כי התיב שחתח עשז אינו אלא במקום פשטא מפני המלה הזעירה. אבל הנפחאות שבהן מלת דשא בוקף אין ספק שמוטעות, והעד הכאמון בפסוק שאחריו ותולא הארץ דשא, שאין דשא בוקף אלא בתלטה גדולה, ומלות ותולא הארץ נקדמה ואולא, מה שלא יתכן אם היה דשא בוקף; ונולד השגשג בפסוק הראשון, כי קל הוא להחליף רביעי בוקף, מלבד שיש לפני פשטא שדרכו לבד לפני הוקף, ולא נולד הטעות בפסוק השני, כי רחוק הוא להחליף תליה בוקף, מלבד כי אם אין לפני פשטא. מוריע ורע: שיש בו זרע, וזה אחד משמושי ההפעיל, כמו מקרין מפרים (תהלים ט"ט ל"ב) שיש לו קרנים ויש לו פרסות, מרבה רגלים (ויקרא י"א מ"ב) שיש לו רגלים הרבה. עץ פרי עשה פרי למינו: כל המפרשים אראיתי פירשו למינו חזר לעושה פרי, ובעל הטעמים הטיב לראות מכלם, ויברר למינו עם על פרי, ועושה פרי הוא כמאמר מוסגר, כי אינו אלא תוספת ביאור לעל פרי ומלת למינו ולמיכהו תליה היא ממליצות לה"ק, וענינה ממינים הרבה, מכל מין שיהיה, כמו את כל עורב למינו, ואת הנץ למינהו, האנפה למינה, ואת הארבה למינו (ויקרא י"א), שענינם העורב והנץ וכו', מכל מין שיהיו, וכן למטה ואת כל נפש הבהמה הרומשת אשר שרנו המים למיניהם ואת כל עוף כנף למינהו, וכן תולא הארץ נפש מיה למינה נהמה ורמש ומיתו ארץ למינה, וכן (ו' כ') מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה מכל רמש האדמה למינהו, ואז כלם (ויקראל מ"ז י') למינה תהיה דגתם דגת הים בגדול רבה מאד, הכוונה שהדגה תהיה מרובה ותהיה מכל המינים, וכן ביורש למי (שקלים פרק ו') למינה תהיה דגתם, למיני מינים תהיה דגתם. הפירוש הזה כתבתי בשנת תק"ו בספרי Prolegomeni עמוד 191, ומקץ עשר שנים קביתי ס' הרכסים לנקעה, ומאחזי שגם הוא פירש כן. (ועיין למטה י"ג ג'). אשר ורעו בו: חזר לעל. שיהיה בעל כל הנריך לו לקיים מינו על הארץ. (יב) ותוצא הארץ וט', גם בפסוק זה הריחיק בעל הטעמים מלת למינהו ממלות אשר ורעו בו, והסב אותה למעלה, כל' ותולא הארץ על למינהו, והוא עושה פרי וגם ורעו בו; וכן הריחיק למינהו מן מוריע ורע והסב אותו אל דשא ואל עשב. (יד) ירד מאורות: שיש היה כהוא קודם הנושא איננו שומר תמיד

אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֶת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל
 בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתָת וּלְמוֹעֲדִים
 וּלְיָמִים וּשְׁנָיִם: (מז) וְהָיוּ לְמְאֹרֶת בְּרָקִיעַ
 הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן: (מח) וַיַּעַשׂ
 אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֶת הַגְּדֹלִים אֶת־הַמָּאֹר
 הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאֹר הַקָּטָן
 לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים: (מט) וַיִּתֵּן
 אֹתָם אֱלֹהִים בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־
 הָאָרֶץ: (נ) וּלְמֹשֶׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל

הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה, כִּי הוּא כְמוֹ פֶּעַל סְתָמִי (impersonale). וְכֹמוּ בִּלְ לֹרֶסֶת il y aura, il y a וְכֹמוּ וַיְהִי אֲנָשִׁים (בְּמִדְרָשׁ ט' ו'), כִּי יִהְיֶה כַּעֲרָה נְתוּלָה (דְּבָרִים כ"ג כ"ג). מְאֹרֶת: כִּלְכֵּל נֶשֶׁם זֶה הַכּוֹכָבִים כֻּלָּם הַנִּרְאִים לְעֵינֵינוּ, כִּי כֻלָּם מְאִירִים לָנוּ אִם מֵעַט וְאִם הַרְבֵּה. בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם: בְּרָקִיעַ הַנִּקְרָא שָׁמַיִם, בְּרָקִיעַ שֶׁהוּא הַשָּׁמַיִם לְגַבִּי דִּדְךָ. וְזֶה אֶחָד מִשְׁמוֹת הַסְּמִיכוֹת, כְּמוֹ כָּהֵר פֶּרֶת, הַנֶּסֶר הַנִּקְרָא פֶּרֶת, נְתוּלָה בֵּת עֲמִי, נְתוּלָה שֶׁהִיא בֵּת עֲמִי (יִרְמְיָה י"ד י"ז), נְתוּלָה בֵּת לִיּוֹן (יִשְׁעִיָּה ל"ז כ"ב) שֶׁהִיא בֵּת לִיּוֹן, אֲנָשִׁי הַתָּרִים (מ"א י' ט"ו), אֲנָשִׁי בְּנֵי בְלִיעֵל (שׁוֹפְטִים י"ט כ"ב), וְכֵן זֶרַע מֵרַעִים (יִשְׁעִיָּה א' ד') זֶרַע בְּרוּכֵי ה', וְכֵן אֱלֹהֵי הַנִּבְנָאוֹת, אֱלֹהִים שֶׁהוּא הַנִּבְנָאוֹת (וְכֵן כְּתֹב רֹאשׁוֹ "עַל מִטָּה (פְּסוּק ל"א) יוֹם הַשָּׁמַיִם, יוֹם שֶׁהוּא שָׁמַיִם, גַּם כֵּן רָקִיעַ הַשָּׁמַיִם, הַרְקִיעַ שֶׁהוּא שָׁמַיִם). לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה: מִה שֶׁנִּתְחַלֵּה הִיא בְּרָטוֹן ה' וְכֵן אֲמַנְעִי (כִּי בְּשִׁלְשֶׁת הַיּוֹמִים הַרְאֵנוּכִים הִיא הָאֹר הַשָּׁמַיִם זֶמֶן מִה וְאִתָּכֶם מִסְתַּלֵּק וְהִיא הַתֶּחֱדָה מִמֶּלֶךְ מִקְדָּמוֹ, וְכֵן זֶה בְּפֶעַל אֱלֹהֵי וְנִמְאָמְרוּ, עֲתָה יִהְיֶה עַל יְדֵי הַמְאֹרֶת: וְכֵן זֶה לְהַדְרִיעַ כִּי הַשָּׁמַיִם וְכֵן לֵב הַשָּׁמַיִם אֵינֶם אֵלָּא מִשְׁתַּחֲוִי עֹשֵׂי רְטוֹנוֹ. וְדָרוּ לְאֹתוֹת: הַמְאֹרֶת יִהְיוּ כִּסֵּה לְאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם, כְּעֵסֶם וְאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אֵל תִּתְחַו (יִרְמְיָה י' ב') (רֹאשׁוֹ ע), וְעֵסֶם אֹתוֹת סִימְכִים, וְאֹתוֹת הַעוֹלָם קִרְאוֹם כֵּן, מִפְּנֵי שֶׁהֵיוּ מִמִּיכִים שֶׁסִּימְכִים עַל מִה שֶׁתִּתְחַד לְבֹא, וְכֹמוּ שֶׁאִמֵּר יִרְמְיָה כִּי יִתְחַו הַגּוֹיִם מִהֶמָּה. וְהִנֵּה רָאוּ הִיא שֶׁאִמֵּר תִּתְחַד וְהִיוּ לַיּוֹמִים וְשָׁנִים וְלַמּוֹעֲדִים, וְלַבְּסוֹף יִזְכִּיר הָאֹתוֹת שֶׁאֵינֶם אֵלָּא

distinguere il giorno e la notte; e formino fenomeni, e periodi, e giorni ed anni. (15) E servano di luminari nello strato detto Cielo, in guisa da far luce sopra la terra. E fu così. (16) Iddio fece i due luminari grandi, il luminaire maggiore pel governo del giorno, ed il luminaire minore pel governo della notte; e le stelle. (17) Iddio li costituì nello strato (detto) Cielo, in guisa da far luce sulla terra; (18) E da presiedere al giorno ed alla

לפרקים, אלא שרצה להחל בגדול (כמו למטה פסוק כ"א) מפני שהאותות הם עקר המכוון במצי הפסוק הזה, כי רצה הקב"ה להודיע את ישראל כי גם אותות השמים אינם אלא כמו הימים והשנים כלם מסודרים בדרגות כשאר חקות הטבע, וכמו היום והלילה וזרע וקציר וקור וזמם, וכמו שהיום והלילה והקור והזמם אין להם אלוה מיוחד, ואינם מודיעים העתיד לבא, כן גם אותות השמים; ומאחר שהאותות באותות השמים ובלקיות חמה ולבנה ללמד מהן העתיד היתה מפורסמת אצל האותות, ומזה (ואחריו ירמיה) מרחיק הטעות הזאת, ומודיע שהן דבר טבעי כמו הימים והשנים, הרי זו ראיה גדולה לתורה מן השמים. ואין לתמוה למה לא רצה הקב"ה לגלות לעמו שאר שנושאים שהיו מורגלים בהם, כי שאר השנושאים לא היו מייקדים בעיקרי האמונה ולא בתקן המדות, מה שאין כן האמונה באותות השמים שהיא מוקת באמונת הנימושים ומצוותיה שאסרה תורה, כי תרפה ידי האדם בעבודתו אשר הוא עומל, ותמלא לבו הכל ומסיר בטחונו מהאל. ולמועדים, מועד נאמר על כל דבר החצר חלילה לזמן קבוע, וכן החגים נקראו מועדים ע"ש קביעותם, וכן עשה ירח למועדים (תהלים ק"ד י"ט) שהוא נראה מתכסה בזמנים קבועים; וכן כל המאורות הם פנה למועדים ולמסעות זמנים קבועים החחרים חלילה, ובפרט לימים ושנים, (טו) ודרו למאורות וגו', הוסיף שיכיה אורם חסרם מניע לארץ, כי היה אפשר שיראה להם אור בשמים ויעשה כל עשים המהבוכרים, מבלי שיאירו בארץ (הרמ"ב). (יו) ויעש, פירושו של ויהי כן. את שני המאורות הגדולים, השמש והירח, כי שניהם מאירים לארץ יותר משאר הכוכבים, ובנתיבה זו שעליה נקראו מאורות, הם גדולים מחזריהם; ואע"פ שהירח נודת גלמו קטון משאר כוכבים, ואע"פ שהירח אין לו אור כלל מעצמו, לא דברה תורה אלא בנתיבת בני אדם, והרי אנו מקבלים מן הירח אור הרבה והוא לכן מאור גדול. את המאור הגדול ואת המאור הקטון, אע"פ שאורם מרובה משאר כוכבים הם שונים זה מזה, שאור האחד מרובה מאור האחר, חה גדול חה קטון בנתיבת האורם שאנו מקבלים מהם. לממשלת היום, לממשלת הלילה, לא שיהיה להם מחשלה בתחתונים, אלא שיהיה היום תחת מחשלת השמש, והלילה תחת מחשלת הירח, שיהיה אור היום מהשמש, ואור הלילה מהירח. וג"ע. גם ז"ע כי האתנה היה ראוי תחת הלילה (תלמודי יתקן יהודה קלינעבצרגער), ועין למטה פסוק י"ח. (יז) ויתן אותם אלהים בריקע השמים וגו' קבע אותם וקבע חקתיים באופן שיהיו מאירין על הארץ. (יח)

בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃
 (יט) וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם רִבְעִי׃ פ (כ)
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרְצוּ הַמַּיִם שֶׂרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה
 וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי רִקְיעַ הַשָּׁמַיִם׃
 (כא) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֶת
 כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמִשֶׁת אֲשֶׁר שִׂרְצוּ הַמַּיִם
 לְמִינֵהֶם וְאֶת כָּל־עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא
 אֱלֹהִים כִּי טוֹב׃ (כב) וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים
 לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים

ולמשול ביום ובלילה, שרש משל נקשר עם צי"ת, כמו אם משול תמשול בנו
 (למטה ל"ז ח'), והכוונה שהיום והלילה הם תחת מחשלת המחורות כמו שפירשתי,
 ולא שמורות ימשלו בתחתונים זה ציוס זה כלילה כדעת הרמ"ב; ודבר זה צריך עוד
 עיון הרבה, ואולי הדין עמו, וכן אמר המשורר למחשלת ציוס למחשלות כלילה. וכראה
 כי לכך נתכוון בעל הטעמים בפסוק י"ו כי רצה לסמוך זאת המחור הקטן למחשלת
 הלילה, עם זאת הכוכבים, כמו שאמר המשורר את הירח וכוכבים למחשלות כלילה.
 ולהבדיל בין האור ובין החשך: שיהיו האור והחשך מסודרים ומוגדלים בזמניהם.
 (כ) ישרצו המים, שרץ בכל מקום פעל עומד, ועקר הכתוב על תכונת וחרות
 בעלי חיים שאינם גבוהים הרבה מן הארץ, אם שאין להם רגלים, ואם יש להם רגלים,
 ונקרא שרץ (כדברי ר"ז) כל דבר מי שאינו גבוה הרבה, צעוף כגון צזונים; צרמשים
 כגון נחלים ותולעים, ובעלי ארבע רגלים כגון חלד ועכבר וחסמ, וכל הדגים, ואין
 טעם ישרצו המים שהמים יוצאו ויולידו אותם, אלא שהמים יהיו נראים כמתנועעים
 בהם, וכן ושרץ היוצא צרדעים (שמות ז' כ"ח), שרץ ארצם צרדעים (תהלים ק"ה ל')
 היוצא והארץ נראים כמתנועעים מפני תנועת צרדעים, brulicare בלעז (ויוחמעלן),
 וכן והיה כל נפש חיה אשר ישרץ (יחזקאל ח"ז ט') הכתוב נקרא שרץ מפני שרצת כפש
 חיה אשר בו. והמליצה הזאת כמו טבלת עליה (ישעיה א' ל') האלה נקראת טבלת
 מפני כבילת עליה, וכן רק הכסא אגדל מוקד (בראשית מ"א ח') אהיה גדול מוקד מחד

notte, e da separare la luce dall'oscurità. E Dio vide che (ciò era) bene. (19) Così fu una sera, e fu una mattina; (cioè) un quarto giorno. (20) Iddio disse: Brulichì l'acqua di un brulichame d'esseri viventi, e volatili volino sulla terra, sulla faccia dello strato (detto) Cielo. (21) Iddio creò i grandi cetacei, e tutti gli esseri viventi striscianti, di cui l'acqua brulichò, di varie specie; come pure tutti i molteplici volatili alati. E Dio vide che (ciò era) bene. (22) Iddio li benedisse, con dire: Pro-

הכסא, בכסא. שרץ נפש דדה: שרית נפש חיה, כל' רבו נפש חיה, ואין שרץ זה ככל שאר שרץ שנחקרע שהוא גם למין השרצים, כי לא נאמר בשום מקום נחמה נפש חיה או עוף נפש חיה; אבל ענינו שרית ורבו, וכן בלעז brulichame ענינו ג"כ רבו, והטעם כי השרצים אפי' אחד או שנים כשהם שורצים ומתנועעים על הארץ הם נראים כמרוצים, וזה לקלות תנועתם וקוצר רגליהם או העדרם, ומה הושאל שרץ להורות על הרבו, כמו פרו וישרנו (שמות א' ז'). נפש דדה: מלת נפש תחלת הוראתה נשימה, והמלה הפוכה מן נשף, וכן מלאכו נפשו גמלים תלהט (איוב מ"א י"ב) שענינו נשימתו ורוח פיו. וכן נשמה וכן רוח תחלת הוראתה שטיפת האויר והנפלאה שהוא עיקר חיי האדם וכל החיים אשר על הארץ, ומיה הוא פירוש לנפש, כלומר עגס ייחזק ויחזיק האויר ועי"כן הוא חי; ומנהג הלשון למור נפש פתח על האדם, כמו נפש כי תחטא (ויקרא ד' ב') וכפש חיה על שאר בעלי חיים, כלומר עגס נעל נשימה יש בו חיות ולא יותר, כי האדם יש לו מעלות אחרות, הדבור והשכל, ושאר תכונות שאינן בשאר בעלי חיים. ועוף יעופף וכו': הוא נזוי אחר, יהי עוף ויעופף על הארץ, החיים יתחלצו שרץ נפש חיה, והרקיע יתחלצ עופות; ואין לשאול אם העוף נברא מן החיים, כי נברא גם שרץ נפש חיה לא נברא מן החיים, כי אין ישרנו פעל יונא. על פני רקיע השמים, האויר עם כל מה שלמעלה מן הארץ נקרא רקיע השמים או שמים, ונקרא פנים הנד שלנגד היואה; והנה החלק התחתון מן השמים הוא הנראה לנו, והוא יקרא פני רקיע השמים, ועל אותו החלק מן השמים העוף מעופף, והנה הוא מעופף על פני רקיע השמים; ואין צורך לפרש כרח' על פני כמו אל פני, ולמה חזר העוף עם הדגים ביום אחד? יש אומרים מפני שאלו ואלו מטילים בינים, והם מיישרים הליכתם ע"י זכבם. ואני מוסיף כי רגה לחבר נריאת האדם עם הבהמות והחיות ולא עם העופות והדגים, מפני שתכונת גוף האדם קרובה יותר לאלו ממה שהיא קרובה לאלו, ועוד שהבהמות והחיות שוכנות עמו על הארץ, מה שאין כן העופות והדגים שזוכנים באויר ובמים. (כא) ויברא אלהים את החייתיים הגדולים: פתח תכנינים בעבור גדלם המזונה להודיע שגם הם מעשה ידיו ית', וכל בעלי חיים המזונים בגדלם החיים נמים או הרומאים על הארץ נקראים תכנינים. הרומשת, ל' רמיסה כלומר הליכה על גמון, שהנח כלו נארץ ורומם הקרקע. אשר שרצו המים, ע' נפסוק הקדם. לפיכך ולמינרו ע' למעלה פסוק י"א. (כב) ויברך אותם וגו', גזר

וְהָעוֹף יִרְבַּ בָּאָרֶץ: (בב) וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם
 חֲמִישִׁי: פ שליש (בר) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ
 נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֶמָּה וְרֶמֶשׂ וְחַיֵּית־אָרֶץ
 לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן: (בה) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיֵּית
 הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת־כָּל־
 רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים בִּיטּוֹב:
 (בו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ

לִהְיוֹת כִּדְמוּתֵנוּ, כְּלֹמֶר קִבַּע בְּעֵצֵנוּ שִׁפְרוּ וּרְבוּ וְחַיֵּי אֱלֹהִים נִמְשָׁל בְּחַיֵּי אֱלֹהִים; וְהַזְכִּיר בְּדִגְשׁוֹ וּבְעוֹפֹת בְּרִכָּה זוֹ מִכֵּי שֶׁל יְדֵי שְׂמִימִלִּים בְּיָמֵי הַסּוּמֵרִים וְיִתָּר מִן הַבְּהֵמָה וְהַחַיִּים. בִּימֵי, כָּל מִקְוֹת מִקְוֵה הַמַּיִם, אֶף בְּהֵמָה שְׂמִימִלִּים יֵם, אֲזַל הַסּוּמֵרִים, כְּכֹתוֹב עַל נְהֻשָּׁתָם עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל אֲגֻמֵּיהֶם וְעַל כָּל מִקְוֵה מִימֵיהֶם (שְׂמִימִלִּים יֵם, יֵם). יֵם בָּאָרֶץ: שֶׁל הַשְׂמִימִלִּים נִמְשָׁל וְכֹאנִים אֶס מִטִּילִים בְּיָמֵיהֶם בָּאָרֶץ (נִתְּהָ). (בר) תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְגו': הַסְּמִימִלִּים שֶׁהֵם הַרְכֵּב גֹּף בְּעֵלֵי הַמַּיִם, רֹבֵם כְּמִלִּים בָּאֲדָמָה, וְכֵן הַגֹּף הַזֶּה אֶת זֶמֶן מְרֻבֵּה כְּעֵשֶׂה עֶפֶר, וְהָיוּ הַקְּדֻמוֹת מִשְׁמֵם כִּי מִלִּילֵה הוֹיָא הַאֲדָמָה הַאֲדָם וְהַבְּהֵמָה, וְאֲזַיִדִּים (Met. I, 70) מְסוּפֶק בְּיִמֵּית הַאֲדָם. אֶס עֵשֶׂה אֲזַיִר יִנֵּר הַכָּל מִזְרַע אֱלֹהִי, וְאֶס הַאֲדָמָה אֶשֶׁר אֲזַיִר מִקְרֹב כְּתֻפְרָה מִן הַשְּׂמִימִלִּים, הֵיחָה כֹּלֶלֶת זֶרַע שְׂמִימִי וְהַתּוֹרָה הַאֲלֹהִית הַדִּיעֵתָנוּ כִּי הַאֲדָם וְהַבְּהֵמָה כֻּלָּם בְּנוֹי הָאֵל הָיוּ וְלֹא בְּמִקְרָה. נֶפֶשׁ חַיָּה: אֶס כֹּלֶל, וְכֹאן כֹּלֶל בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיִּים. לְמִינָהּ: כְּמוֹ לְמַעַל פְּסוּק י"א. בְּהֵמָה: כ"ל תַּחֲלַת הַנֶּחֱם הַשֵּׁם הַזֶּה עַל ב"מ בְּעֵלֵי אֲרֻבָּה רִגְלִים וְאֲכֹלֵי עֵשֶׂה, שְׂמִימִלִּים טוֹרִפִּים, כְּגוֹן אֲזַיִר וְשֵׁם סוּם וְחִמֹּר, חוֹ הַרְחָקוֹת בְּפִסּוּק זֶה, וְכָל מִקְוֵה שֶׁהוּא אֲזַל חַיָּה; וְכ"ל עֶקֶר הַרְחָקוֹת הַכָּבֹדִית אֶשֶׁר בְּחַיִּים, כִּי כֵן בְּלָשׁוֹן סוּרִי אֶשֶׁר בְּרֵם מוֹרֵה רֶךְ וְטוֹב וְהַכָּדִק הַקּוֹשִׁי, כִּי כֵן מִלִּילֵה בְּסִפְרֵי מֵר אֶפְרַיִם (S. Ephraem) מִלֵּק אֶלִּישֵׁי עֲמוּד תר"ד תְּחִי לְשִׁבּוּתָךְ דְּבַח בְּהִמֵּן גִּנְיָךְ, וְהַכּוֹנֵה: הֵלֵךְ לֵנוּ לֵת תּוֹרָה לְמַד טוֹבךְ, כִּי בֵּה גַם הַסּוּרִים שֶׁהֵם מִיֵּסֶר אֲזַיִר מִתְּרַכִּים וּמִתְּחַתִּקִּים (וְכֵן מִתּוֹרָגֵם בְּלָשׁוֹן רוּמִי: Gratias misericordiae tuae maximas agere debemus, quae iustitiae severitatem mitigat). הוֹשֵׁל אֶס בְּהֵמָה לְכֹלֶל כָּל ב"מ זֹלַת הַאֲדָם, כְּמוֹ אֲדָם וְהַבְּהֵמָה תּוֹשִׁיעַ ה' (תְּהִלֵּם ל"ו ו') וְלִפְעָמִים אֲזַיִר כֹּלֶל ב"מ, אֲזַל בְּעֵלֵי ד' רִגְלִים, יֵהִיו בְּהֵמָה אֲזַיִר חַיִּים. וְרֶמֶשׂ, הַסּוּמֵרִים

lificate, e moltiplicatevi, ed empite le acque nei mari; ed il volatile si moltiplichi nella terra. (23) Così fu una sera, e fu una mattina; (cioè) un quinto giorno. (24) Iddio disse: Dia fuori la terra esseri viventi di varie specie; bestiami, rettili e fiere selvagge, moltiplici; e fu così. (25) Iddio fece le fiere selvagge di varie specie, i bestiami di varie specie, e tutti i moltiplici striscianti sulla terra; e Dio vide che (ciò era) bene. (26) Iddio disse: Facciamo l'uomo a nostra immagine, a simiglianza nostra; il quale domini sui pesci del mare, sul volatile del cielo, sui quadrupedi, e su tutta la terra, e sopra tutti i rettili che strisciano sulla terra. (27) Iddio creò l'uomo

שרים הם נמוכים ורומשים על הארץ ונראים כאלו נגזרים שאין הילוכם ניכר (רש"י) ורמז נבדל מן שרץ כי אינו כולל העוף והדגים (יוחן קליריקוס), כי הרמז לדרך שירמז על הארץ, כי רמז ל' רמישה. אמנם שרש רמז נאמר ג"כ על כל צעלי ארבע רגלים, כמו זו תרמז כל חיתו יער (תהלים ק"ד כ'), וגם על העוף, כמו ויגוע כל בשר הרומז על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה, ובכל השרץ השורץ על הארץ וכל האדם (בראשית ז' כ"א), והסתכל כי לא אמר ובכל האדם אלא וכל האדם, כי אין האדם נכלל בכל בשר הרומז על הארץ, רק הוא מין נפרד ונבדל מהם, וגם נה"ט הנין כן, והפסיק באתנת קדם וכל האדם. והטעם הוא מפני שהבהמה והעוף בהליכתם גומס שטוח וזוכב (אוריוכטאל) על פני הארץ, מה שאין כן באדם, שהולך בקומה זקופה, וטופו ננב (ורטיקאל) על הארץ, חתה ג"כ דעת הרמ"ן שכתב צענור שדריכתם נאדמה בכל גופם. ודחתו ארץ, ב"ח אוכלים בשר וטורפים נקראו חיות ע"ש מיתוס וגבורתם, כטעם כי חיות הנה (שמות א' י"ט), ונקראו חיות הארץ וחיות השדה, וחלת חיתו בו"ו כוספת כמו בנו צעור (צמדבר כ"ד ג'), למעינו מים (תהלים קי"ד ט'), ולא נמצא חלת חיתו רק בשר, וכן בנו ומעינו הם בשר, ונראה שהיא מלינה ארמית בנו של צעור כמו הנה מטחו שלשמה, שהם על דרך שמה די אלהא (דניאל ב' כ') ואע"פ שאין מים ל' יחיד ולא ארץ ל' זכר, נשארה תוספת הו"ו הזאת במלינת השיר גם בעוקם שלא הייתה ראיה לבא לפי עיקר גזרתה. (בה) ויעשו, פירוש של ויהי כן. (בו) נעשה, כ"ל גם זו מלינה ישנה, על דרך ל' ארמית, ואין הכוונה שנמלך באחרים, כגון במלאכים, כי אמר נללמנו, והאדם איננו נללם המלאכים; גם איננה מלינה דרך כבוד בלשון המלאכים, אלא כן דרך לשון ארמית, כמו ופשרה נאמר קדם מלכא (דניאל ב' ל"ו) ודניאל לא היה מדבר בלשון כבוד לעצמו בדברו עם המלך הגדול (כמו שהעיר גם הרא"ב); ודרך זה מלוי הרבה בתלמוד ירושלמי ובמדרשים, כגון אמר ליה (שמעון בן שטח ליכאי) ומה נאמר על המזון שלא אכלנו (ברכות פקד ז'), אף אכא נפתרינה על דעתיהון דרבנן צנית העולמים (שיר השירים רבא פסוק יונתי

בְּרִמּוֹתָנוּ וַיִּרְדּוּ בְּרִגְתַּת הַיָּם וּבִעְוֵף הַשָּׁמַיִם

נחמי הסלע; וכן הלואי היה לי אלא ואחא דאיקריטון דכירת גן עדן (ירושלמי פאה פרק א'), ורח' כתב כי בן הוא מכהג לה"ק לדבר בל"ר על ענמו, כמו כפלה כא ביד ה' (ע"כ כ"ד י"ד) ואין זו ראייה כי לא היה דוד מדבר על ענמו בלבד, אלא על ענמו ועל עמו; וכן רמבעס באמרו מה אחס כועלים וכשיב דבר את העם הזה (מ"א י"ב ט') שתף עמו יועזיו; וכן אנשלוס באמרו הבו לכם ענה מה נעשה (ע"כ י"ו כ'). אדרב, שם המין, כמו לאן ובקר, ולפיכך אמר וירדו לי רבים. שם אדם נראה שגזר מן אדם, לא מן אדמה, כי גם הבהמות נוטרו מן האדמה, אבל האדם נבדל בגופו מן הבהמות במה שאיננו מלא שער, ועורו (באקלימים המזונועים) נוטה לאדמיות. בצלמנו: נורת הגוף ותבנית חלקיו לא תקרא גלס, אלא תאר או תבנית (ופשו שאמר הרמ"בס במורה פ"א פ"א), כי יאמרו יפה תאר, לא יפה גלס, ויאמרו להורות על הרבנות חלקי הגוף את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו (שמות כ"ה ט'), אבל יקרא גלס כל דבר העשוי לדמיון דבר אחר, כמו הגזר על הכיור, העשוי לדמיון נורת אדם מיוחד, וכן כל פסל ומסכה העשויים לדמיון גוף מה, כמו שכתב גלמי טמוריסם וגלמי עכנריכס (ע"א ו' ה'), ותעשי לך גלמי זכר (יחזקאל י"ו י"ז), גלמי כשדים מקוקיס בשאר (שם כ"ג י"ד), ומלת גלס נגזרת מן גל (וכמו שכתב גם Bochart), כי כן הכל מזייר נורה אשר היא בדמיון הגוף, וממנו למדו בני אדם להתחיל במלאכת הגזר, וכן גם בלשון ארמית אומרים גלס דהנא וכיוצא בזה, והכוונה תמיד על דבר העשוי לדמיון דבר אחר; רק פעם אחת מלאנו בדכיש (ג' י"ט) וגלס אנכופי אשתני, על תאר האדם הקי, והוא לשון מושאל ובלתי מדויק. והנה האדם הוא גלס אלהים, כל' שהוא נבד מה מתדמה אל האל שהוא בעל הבמות כלס. והנה לכאורה יקשה לפירושי אות הב"ית אשר במלת בגלמנו, וכן בפסוק בגלס אלהים ברא אותנו, וכן כי בגלס אלהים עשה את האדם, כי לפירושי האדם ענמו הוא גלס אלהים, לא בגלס אלהים. אך ראוי לדעת כי בן מלאנו בקנת מקומות ב"ית טוספת במלה המורה על כשאו המחמר (praedicatum), כגון כי ברע הוא (שמות ל"ב כ"ב), הכה ה' בחוק יבא (ישעיה מ' י'), והוא באחד (איוב כ"ג י"ג), ביה שמו (תהלים ס"ח ה'), והב"ית הזאת נוהגת הרבה בגלגל ערבי, וכראה כי מליגת ברע, בחוק, באחד עקר הוראתה כאלו תאמר פלוני הוא באותה תכונה שקוראים אותה בשם רע חזק ואחד, חף כאן נעשה אדם באותה תכונה שיעדק לקראת בשם גלס אלהים. והנה מלת בגלמנו ומליגת גלס אלהים אינן ראייה שהמורה מלמדת היות האל בעל צורה אנושית, (Antropomorphismus) ואין להכחיש כי קלת מקדמונינו ייחסו לאל תבנית כתבנית אדם, וכן אמרו בנברכת תחכים (כתובות דף מ') אשר יגר את האדם בגלמו בגלס דמות תבניתו, ותבנית דואי הוא שם הבאמר על בנין חלקי הגוף ואע"פ כן לא היו קדמונינו מאמינים שהאל והמלאכים

a sua immagine, a immagine di Dio lo creò; maschio e fem-

הם בעלי גוף וגויה כמונו ובהדיא כתב רש"י (מכות דף י"ב) שאין המלאכים נצר הם; אבל אחימת הענין היא כי שכל פשוט בלתי גוף כלל, ובלתי שום נורה, ולא חורף ורוחב וגובה כלל, הוא ענין שאי אפשר לבן אדם לזיירו ולא יתיישב בלבו, ואם הפילוסופים מדברים עליו, סוף סוף אין להם מחנו אלא זיור שולל, לא זיור חיובי, והתורה כיתנה לכל העם, והעם נריך שיוכל לזייר את אלהיו זיור חיובי לא זיור שולל. והנה הקדמונים היו מייחסים לאל ולמלאכים ולנשמות ענש רוחני דק מכל גוף הידוע לנו, ואעפ"כ הוא בעל נורה ותבנית; ועיין ס' מלאכת מחשבת פרשת שלח לך, בדמיונו: כדמיונו, שיהיה דומה לנו, אמנם באיזה ענין האדם דומה לאל, כ"ל (כמו שכתבתי בדברי העתים תקפ"ח עמוד קס"ה) כי כמו שהאל הוא בעל הכחות כלם, חו הוראת מלת אלהים, כן האדם נבדל מכל שאר בעלי חיים, במה שכל אחד מהם יש לו כח והכנה למדה מיוחדת ולפעולה מיוחדת, והאדם לבדו בעל הכנה וכח לכל מדות ולכל פעולות שבעולם (ע' ס' המדות לרנ"הו חלק א' פרק א' ונ') וזוה כמשך שהוא רזה בבעלי חיים כלם, ולפיכך אמר מיד וירדו ברגת הים וגו', וכן דוד אומר ותחסרהו מעט מאלהים וגו' תמשיליו במעשי ידיך וגו' (תהלים ס'). והנה באדם לא כאחר ויהי כן, כי לא כאחר יהי אדם, אלא כעשה אדם, למעלת האדם זייר כאלו היה מלאכת מחשבת, וכאלו נעשה בהשגחה והתבוננות פרטית יותר מכל שאר ב"ת. וכיוצא בזה כתב: Seneca, (de beneficiis. Cogitavit L. VIII. c. 23.) nos ante natura quam fecit, nec tam leve opus sumus, ut illi potuerimus excidere - Scias non esse hominem tumultuarium et incogitatum opus. ואמנם למען ככיר מה גדלו חסדי ה' עלינו. וירדו ברגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ: הרמ"ן פירש וכל הארץ על הארץ ענמה, לעקור ולכתוף ולחפור נחשת וברזל, ולכאורה יקשה איך ידבר על הארץ ענמה ואח"כ יחזור וידבר על הרמש הרומש עליה, ואחד מתלמידי היה מתאר שהוא כלל שאר הפרטים, כאלו אמר וירדו ברגת הים ובעוף השמים ובהמה וכל כלל ירדו בכל הארץ ובכל מה שרומש עליה, ויהיה הרמש הרומש כולל בעלי חיים כלם, וכמו שאמר בפסוק שאמר זה ורדו ברגת הים ובעוף השמים ובכל מה הרומשת על הארץ. ואני אומר כי שאר ב"ת נקראים נצר הרומש על הארץ, מה הרומשת על הארץ, אבל מלינת הרמש הרומש על הארץ לא כמלאכת נשום מקום על ב"ת כלם, אבל על הרמשים בלבד. והנה בפסוק שאמר זה כתוב וכבשה, על הארץ ענמה, לפיכך נראין דברי הרמ"ן שגם כאן באמרו ובכל הארץ, הייתה הכוונה על קבוצת הארץ ענמה, לחפור ולנטוע ולננות בתים ולעשות בה כרונכו, ואח"כ הכיר הרמשים להיוסם (כדברי תלמידי יוסף ירא) קרובים לקרקע, וגם דרים בתוך האדמה, ונראים כנולדים מן האדמה, לפיכך אמר שאמר שירדו בכל הארץ, הוסיף שירדו גם ברמשים הנראין

וּבְבִהְמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֶמֶשׂ
עַל־הָאָרֶץ: (כו) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם
בְּצִלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה
בָּרָא אֹתָם: (כז) וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר
לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הָאָרֶץ
וּכְבִּשְׁתֶּה וּרְדּוּ בְּדִגְתַּיִם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־
חַיַּיָּה הָרֶמֶשׂת עַל־הָאָרֶץ: (כח) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כָּל־עֵשֶׂב יֶזְרַע וְזֶרַע אֲשֶׁר
עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בוֹ
פְּרִיעֵץ זֶרַע וְזֶרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ: (ל) וְלֹכַל־

כדנקים זה וכתלק מחנה, והכוונה שהאדם צעדו את האדמה הוא מרגש ומכריח
הרמזים אשר בתוכה. (כו) בצלם אלוהים ברא אותו: כפל הענין, לעורר הכוונה
על עולם היתרון הזה אשר לאדם (כת"ע), דוגמתו ואיש אשר ינאף את אשת
איש, אשר ינאף את אשת רעהו (ויקרא כ' י') ועיין למטה ט' ה'. זכר ונקבה
ברא אותם: זה כלל, ולמטה פירש דרך פרט נריאח הנקבה. (כז) ויברך אותם,
בתן בהם הכח וההכנה לכל זה, וגם אמר להם פרו ורבו וגו', כל' פירש להם
מה כחם וטבעם, ומה הוא מנקה מהם; ולמעלה (פסוק כ"ח) אלל הדגים והעופות
לא אמר ואמר להם אלהים, כי אינם צעלי דעה. והנה לאדם כשהיה המין האנושי
בתחלת היותו, וכן למטה (ט' ח' א') כשהיה המין האנושי נחמי מעט, פירש להם
רנטו שיפרו וירבו ומלאו את הארץ, וכשנתן תורה לישראל לא הושרך לנחםם על זה
כי כבר היתה הארץ מיושנת, ומכל מקום יפה עשו רז"ל שזכו פרו ורבו בכלל המנות,
כי דחיי רגון האל הוא שהמין האנושי יפרה וירב. ובפרט אמר הקרבן כשנתמעטה
האומה, הושרכו לעשות חזק למטה זו, ונרך שנתן בהם ונמשנתם, שאלמלא אזירותם
ותקנתם היתה האומה אובדת מן העולם, כמו שאבדו וכשכחו כמה גרים גדולים ועממים.
ובבשרו: מיד היותו, כעטם כל לשון כנוש האמור אלל הארץ, שענינו מיד אחרים,

mina li creò. (28) Iddio li benedisse, e disse loro Iddio: Prolificate e moltiplicatevi, ed empite la terra e soggiogatela; e dominate sui pesci del mare, sul volatile del cielo, e sopra ogni animale che striscia sulla terra. (29) Iddio disse: Ecco io vi dò ogni erbaggio fornito di seme, esistente sulla faccia di tutta la terra; ed ogni albero, in cui è frutto d'albero, fornito di seme: vostro sarà (tutto ciò) per cibavene. (30) A

ולפ"י יפה כאמר לשון זה אכל ומלאו את הארץ, כי למלאותה נרץ שיכבשה מיד הקיות, וכן פירש ורדו וגו'. ורדו ברגת הים ובעוף השמים: את"פי שאינם משתעבדים לאדם לעבוד עבדותו, הנה האדם משתמש בהם לכל נרכיו לאכילתו ולמלאכתו. (במ) זורע זרע: כמו מזריע זרע (פסוק י"א). אשר בו פרי עץ: לפי שאין מלת פרי פרטית לפרי האילן, כי יש פרי האדמה ופרי הבטן, וכל דבר היוצא מדבר אחר נקרא פרי לאותו דבר, אחר אשר בו פרי עץ, כלו' הפרי הפרטי לאילן. (ל) ולכל דעת הארץ: כולל בהמה בכלל חיה. אשר בו נפש דעה: נשימה של חיות, עיין למעלה פסוק כ'. את כל ירק עשב: ירק של עשב, כלו' עשב ירוק, כמו למטה (ג' כ"ד) להט הארץ חרב שהיא לזהב, ורבו לרוב אחיו (סוף אסתר) לאחיו המרוצים, והנה נתן לאדם כל עשב זרע זרע וכל עץ פרי, ולשאר ב"ח רק ירק עשב, הנזמין בלי זריעה, והכוונה בזה כי האדם יז בו דעת לזרוע, ולא כן שאר ב"ח, ואין להוציא מזה דעת Grolius שכאשר פרי העץ לב"ח, ולא כדעת Clericus שלא דבר משה בדיוק, רק באמת הלשון מדויקת מאד, כי לא השליט את שאר החיים על הזרעים ופרי העץ מאחר שלא נתן בהם דעת לזרוע ולנטוע בכל מקום שירצו, כמו שנתן לאדם. והנה יש לשאול למה לא הזכיר אכילת הבשר לא אכל האדם ולא אכל הקיות? וכבר האמינו רבים שלא הותרה שמיטת הבהמות קודם המבול, זה רחוק מאד, מאחר שהאדם נטענו ובהרכבת גופו ונזירת שג"ו הוא מוכשר לאכילת הזרעים והבשר בשוה, ואם לא היה רגון הבורא שיאכל בשר, לא היה יונק גופו מוכשר לכך. וב"ל כי היתר אכילת הבשר בכלל נגשן ורדו נדגת הים וגו' כי כן למד (ט' ז') אחר שאמר ומוראכם ומתכם יהיה על כל חית הארץ וגו' בידכם נתנו פירש ואמר כל רעש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה. אלא שלאדם לא הותרך לפרש יתיר, ולכן מפני שהותרך להזכיר על שפיות דם האדם, הקדים לומר שאינו אומר שמיטת הבהמות. ויש להוסיף כי מאחר ורדו נדגת הים הוא ראיה ברורה שהרצת ב"ח מותרת, כי איך יתכן למשול נדגים בלי שינאו מן המים וימותו? ואין לומר שהכוונה לעשות מהם אחרי מותם שכן דגים ולהשתמש בנשימיהם, כי אין רדו ומשלה להשתמש בדבר מת אלא למשול בנפח מי אם להעבירו אם להמיתו. ומה שאמרו (סנהדרין כ"ט ב') הכהני בעיזא וביטוטא ההוא מלתא דלא שכיחא. ותלמידי שלום שמעון מרינא משיב (היום כ"ג תמוז תר"כ) שאין מכאן ראיה גמורה להיתר אכילת הבשר לאדם, כי

חַיַּת הָאָרֶץ וְלִכְל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְל יְרֻמֵּשׁ
 עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־בּו נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת־כָּל־יִרְקָ
 עֹשֶׂב לְאֹכְלָה וַיְהִי־כֵן: (א) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־
 כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה־טוֹב מְאֹד וַיְהִי־עֶרֶב
 וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי:

אחמס יתכן שיהיה המכוון במאמר ורדו בדגת הים וגו' שיהיה האדם רודה ומושל בצבעי
 חיים למנוע אותם שלא ישלטו בו להזיקו ושהריגתם מותרת להגלת ענמנו, ולא לאכול
 אותם, ושם נלי שיהיו הדגים עוזדים את האדם ועושים מלאכתו, הנה הוא נקרא
 רודה בהם מאמר שיש צידו להתגבר עליהם לבלתי יזיקוהו. ואני אומר כי לא מנאנו
 שרש רדה להוראה זו, אלא להוראת השעבוד והמושלה להכריח אחרים לרצוננו ולהנאותנו,
 כמו לא תרדה בו בפרך, לא ירדנו בפרך לעיניך (ויקרא כ"ה), ורדו בכם שוכניכם (שם
 כ"ו י"ז); וכן כי הוא רודה בכל עבר הכהר (מלכים א' ה' ד'), וירד מים עד ים
 (תהלים ע"ג ט'), ענינם שלטון לקבל מהם מה, ועתה נראה לי כי לא רנה הקנה לומר
 לאדם בפירוש כי הראות צידו להרוג כפש חיה, כדי שלא ללמד ידיו לשפוך דם, ורק אחר
 לו שיהיה מושל ורודה בכל צעלי חיים, והיתר הריגתם לצורך אכילתם לאו בפירוש איתמר,
 אלא מכללא איתמר; אבל אחר המבול, אחר שמלאה הארץ חמס והשחית כל בשר את

ב

(א) וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צָבָאָם: (ב)

(א) ויבולו: כלל שאמר הפרטים, כאומר עם זה נשלמו השמים וגו'. וכל צבאם:
 הכוכבים נקראים נבא השמים, וכאן אומר נבאם על השמים והארץ יחדו, כלומר כל
 מה שבשמים, וכל מה שבארץ, ונראה שנבא ענינו קבוצ דברים המתחברים לדבר אחד,
 וכאן יורה קבוצ כלל הכמאלים המתחברים לשמים ולארץ. (ב) ויכל אלהים וגו': דבק
 עם סוף הפסוק, הואיל וזיום השביעי כבר כלל מלאכתו, לפיכך שנת ביום השביעי.
 והנה ויכל הוא עזר שכבר נכלם, וכמוהו רבים. ובתרגום המיוחס לשנעם זקנים, וכן
 בס"ת של כותים כתוב ביום הששי, וכבר ראה קליריקוס שאינה אלא הגהה ותיקון, וכמו
 שאמרו בתלמוד (מגלה ט'), שהרי אם היה כתוב מתקלה ויכל אלהים ביום הששי,

tutte poi le bestie della terra, a tutti i volatili del cielo, e ad ogni strisciante sulla terra, in cui è respirazione vitale, (dò) ogni verde erba da cibarsene. E fu così. (31) Iddio vide, che tutto ciò ch'egli avea fatto era molto bene. Così fu una sera, e fu una mattina; (cioè) il sesto giorno.

דרכו, ורבו שופכי דמים, אז פירש ה' לנח ולנביו שהרשות בידם להרוג ולאכול בעלי חיים, אך אין להם רשות להרוג איש את אחיו, אבל יש להם להרוג הרוממים. (ל"א) וירא וגו' והנה טוב מאד: שלא היה אלא מה שרצה ובשיעור שרצה, וכל זה לקבוע בלבנו שאין דבר גדול מזה, ושואין יכולת נגד יכולתו, כי הוא אחד ואין שני. ואין הסכמה שהכל טוב ואין רע במציאות, כי הרע נמצא בלא ספק, אמנם הכל לפי מה שגזר חכמתו ית', שהמציא הרע המועט בשביל הטוב המרובה, והכל היה טוב ומאד ומפכים עם גזר חכמתו, לא שהיה רונה בדבר אחד ובהיה דבר אחר שלא כרצונו. והנה נבא סליק ובהא נחית, ללמדנו יחד האל, ואחדות הבריאה כלה, שכלה מלאכה, אחת ומעשה ידי יונק אחד, וכל חלקיה מתאיימים איש את רעהו יעזרו, והדבר הזה כל עוד שירצה האדם מקרה והכרה בסתרי הטבע כן יוסף להכיר כי אחת הוא, דבר אלהינו יקום לעולם. יום הששי: בה"א הידיעה להיותו האחרון ליום הבריאה, והיה משפטו היום הששי, וכמהו יום השביעי, איש הישראלי (ויקרא כ"ד י"ד).

II.

(1) Furono così compiuti il cielo e la terra, e tutto l'esercito loro [ciò ch'è in essi]. (2) Iddio avendo nel giorno set-

אין אום טעם שפעלה על דעת אדם להגיה וכל בשביעי, ובהפך אם מתחלה היה כתוב בשביעי, הדבר מוכן שהיה הלשון קשה להמון, ועמדו והגיהו בששי וזה כלל גדול על דבר המילופים הנמצאים בספר הכותים, שכלם הגהות שהגיהו חכמיהם במוט וקלות בינתם דעתם, ופשו שניאר בטוב טעם ודעת החכם גז' בשפרו De Pen-tateuchi Samaritani origine et indole et auctoritate, Halae 1815. ונס החכם De-Rossi אע"פ שכתב דרך כלל כדברים האל' לאחר: Quaelibet lingua et aetas suas habet anomalias et enallages; nec omnes nec semper grammaticae scripserunt sacri auctores. Unde non temere rejicienda lectio anomala. Immo anomala lectio plerumque verior. Facillimum namque est anomalis analogia a scribis substitui, analogis anomala difficillimum (Variae lectiones, Vol. I. Proleg. וישבות: השנייה אין ענינה מיוחד, אלא הפסק מעשיית par. II, §§ 38, 39.

וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר
 עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל-מְלַאכְתּוֹ
 אֲשֶׁר עָשָׂה: ^(ג) וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי
 וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְכַל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר-
 בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת: ^פ רביעי ^(ד) אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת

מלאכה. (ג) ויברך, הוכיף לו מעלה על שחר הימים. ויקדש אותו, נמר דעתו
 שיהיה היום ההוא מופרש לכבוד האל ואסור במלאכה. והנה ידוע כי אין יום השביעי
 כבדל בעצם משאר ימים, אלא ביתרון ובמסרון הלכנה, וגם אלו אינם לשבעה ימים.
 מנומלמים, כי הדש הוא כ"ט י"ב תש"נ, לא כ"ח ימים מנומלמים כדי שיהיה רביעי
 ז' ימים; א"כ לא נאמר ענין זה אלא בהקדמה למנות השבת, וכן כל עננים של שבת
 ימי הנריאה לא נכתבו אלא לכונה זאת, וכמו שאמרתי למעלה (א' א'). אשר ברא
 אלהים לעשות, אשר נרא ועשה, כלומר שבת מבריאה וממעשה (רמ"ן ורמ"ן).
 (ד) אלה תולדות, אלה האמורים למעלה (רש"י), זה האמור עד כאן הוא ספור
 תחלת הויית השמים והארץ, ותחלת ההוייה תקרא תולדת, כמו בערים הרים ילדו
 (תהלים ז' ב'). ורבים בין האמורים (ולפניהם בעל מעש' ה') אמורים כי אלה
 תולדות חחר למטה, ושנוש הוא, כי למטה לא דבר דבר לענין השמים, ואין יאמר
 אלה תולדות השמים? והנה הפסוק הזה קושר הפרשה הזאת עם הקדמת, והוא
 עדות ברורה כי מי שכתב מכאן ולמטה כתב ג"כ מכאן ולמעלה, ולא כדברי האמורים
 כי מגלות מגלות הן שלקט משה והעתיק בספרו. ביום עשות, הוא פירוש בהנראם,
 ויום ענינו זמן (ע' למטה פסוק י"ז) כלומר כשעשה ה' אלהים וגו'. ה' אלהים,
 ענינו כמו שפירשתי (א' א') בעל הכחות כלם, והוכח מתחלתו על רבו אלוהות שהיו
 הגוים עובדים, ולכן נמלא פעמים רבות שהוא חול, אבל שם בן ארבע אותיות לא
 מלאכותו אלא שם פרטי לאל יחיד שישראל עובדים, ועל גורת השם הזה אמרו שהוא
 משרש היה שאמורים בארמות ולפעמים בלה"ק הוה. ודעת רש"י שם (שמות ג' ט"ו) שענינו
 יהיה, כלומר הנמצא לעולם, כי הוא קורא לעצמו אֱהִיָּה (שמות ג' י"ד ט"ו), ואנחנו
 אמורים עליו יהיה או יהיה; חו בעצמה דעת רא"ב שכתב (שמות ט"ו ב') ונעבור
 שחלת אהיה ידועה בלשון, הוֹרֵךְ להחליף ה"ו ב"ו בשם הכבד, כלומר שאם היה
 האל נקרא בשם אֱהִיָּה ע"ד שם אהיה, היתה המלה מתחלפת עם מלת אֱהִיָּה השגורה
 ברנה בדבור בני אדם, וע"כ החליפו בשם הקדוש ה"ו ב"ו, ואמורים אמורים שהוא

timo terminata l'opera ch'egli fece, cessò nel giorno settimo da tutta l'opera ch'egli avea fatta. (3) Iddio benedisse il giorno settimo, e lo santificò; poichè in esso cessò da tutta l'opera sua, che Dio avea creata e fatta. (4) È questa la genesi del

מורכב מן היה הוה ויהיה. ואמנם אם הוראת השם הוה היא הנמצאות, לא יבין למה לא יפול גם על אלהים אחרים שהיו נמצאים לפי מחשבת עובדיהם, וכן למה לא נזכר בפרשת הבריאה. ול"כ כי האל נקרא אלהים בנמיכת יכלתו, והיותו אדון הטבע ובעל הכוחות כלם, והוא נקרא בשם בן ארבע אותיות בנמיכת היותו נעבד והיות בני אדם עובדים אותו, ומפני זה לא היה מקום להזכיר שם זה קודם בריאת האדם. ואמנם למה לא נקראו גם אלהים אחרים בשם זה? כ"ל כי עקר הוראת השם הוה הוא פועל הטובות והרעות, כלומר שהכל בא מידו. גם הטוב גם הרע, וזה כולל ענין היחוד, שאין זולתו לא סבת הטוב ולא סבת הרע; ולפי זה לא יפול השם הוה על שום אלה אשר איננו יחידים. ואמנם מנין לשם הוה ההוראה הזאת? כ"ל שהוא מורכב משני שמות, יָה שענינו פועל הטובות, כי לא מלאנוהו בשום מקום לענין הרעות, ומה שכתוב יסור יסרי יֵה, אשרי הנבר אשר תיסרו יֵה. גם שם הכונה שהיכורין לעובת האדם, לא לרעתו; ולדעתי מלת יֵה. או יֵהו מתחלת המלת הקריאה לשמחה והשתחויות על טובה גדולה, ומלת יֵה או יֵהוּ בהפך, קריאה ונעקה לזרה ושזר (כמו ווי vae), ושם בן ארבע המורכב משתי המלות האלה מורה פועל הטובות והרעות. וע' מה שכתבתי בשמות ו' ב' ג'. ולענין קריאת השם הוה, אין ספק כי כל ימי בית ראשון וגם בתחלת בית שני היו קוראים אותו ככתבו, כי עיינינו הראות כמה שמות בני אדם מורכבים ממנו, יהונתן, יהודע, יהושפט, יהורם, יהואחז, אחזיהו, חזקיהו, שזעיהו, ירמיהו, ועד אם לא היו קוראים אותו למה יכתבוהו? וכראה כי בימי בית שני התקינו חכמים שלא לקרוא אותו ככתבו, ועשו זה אולי מפני שראו שהיו העם עוברים על לא תשא, שהיו מזכירים אותו לשוא, והתקינו שיהיו קוראים תחתיו שם אדנות, ואנו רואים כי כן גם בתרגום המיוחס לשבעים וקנים הוא מתורגם בכל מקום ὁ Θεός, וכן בתרגום רומי Dominus, וכן כמה שנאמר בידבר ממלכת Origenes, הכקראת Hexapla שכתב בזה התרגום היוני הפסוק בלה"ק באותיות יוניות ואנחנו רואים כתוב בכל מקום Ὁ Θεός. וכן בעלי הנקד היו קוראים אותו באדנות, כי ראינו א' שהדגישו אות ב"ג כפ"ת שאחריו, כגון בָּה' בָּה' (האש ה' ז') ובה' בְּטַחְתִּי (מהלל כ"ו א'), ואני אל־ה' בטחתי (שם ל"א ז'); ב' שנקדו אותיות וכל"ב המשמעות. בראשו בפתח ולא במירק; ג' שנקדו אות מ"ם המשמעת בראשו בל"י ולא במירק; ד' שלא נקדו אותו על דרך אחת בכל מקום, אלא לפעמים נקדוהו בנקד אֱלֹהִים, וזה כשלפניו או לאחריו שם אדנות (אדני ה', או ה' אדני), והיה טעמם כדי

הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה
 אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם: (ה) וְכָל יְשִׁיחַ הַשָּׂדֶה
 טָרֵם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֵם
 יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ
 וְאָדָם אֵין לַעֲבֹד אֶת-הָאָדָמָה: (ו) וְאֵד יַעֲלֶה
 מִן-הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת-כָּל-פְּנֵי הָאָדָמָה: (ז)
 וַיִּצְרֵ יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֶפְרָל מִן-הָאָדָמָה

שלא לכפול גם אחד בעצמו שתי פעמים רגופות נקריאה במקום שלא כנפל
 בכתבו; ואם היה דעתם שיקרא בכתבו, אין כאן שום טעם שיתלופו נקדו. והנה
 רבים חקרו איך היתה קריאת השם הזה בכתבו, ומה הן הנקודות העצמיות אליו,
 ולפי מה שכתבתי על גזרתו והרכבתו כ"ל כי הנקוד אשר הוא נקוד בו ברוב המקומות
 הוא הוא נקודו העצמי, כי קמץ של יוד בהתרבות המלה ישמטה לשוא, והעצד יתקנת,
 ותבריו. וכ"ל כי זו היתה ג"כ כוונת בעלי הנקוד כמה שנקדו הי"ד שוא, שאם לא
 נתכוונו אללא לנקד שם אדמות למה לא נקדו הי"ד חטף פתח בדרך שנקדו חטף
 סגול כשקריאתו אלהים? לפיכך חומר אני כי אחת שהיתה כוונתם שיקרא בלשון
 אדמות אבל שמו עם זה קריאתו העצמית שהיתה ידועה להם בקבלה. (ה) וכל
 שיח השדה: קדם שיתחיל פרטי יצירת האדם שהוא העקר, חמר כי חמר שאמר
 חדש הארץ דשא וגו', לא התחילו הנחשים לנמות כדרכם ולהיות גדלים והולכים
 כמו שהוא עתה, אללא הולידה הארץ שרשי כל מיני נחשים, ולא היו נחשים והולכים,
 כי לא המטיר ה' חמר עד שצרא את האדם, וכל זה להודיע כמה חמתו על חין
 האדם. שיח: נראה ענינו על קטן, והכוונה לא היו עדיין חלינות גדולים, ואפילו
 קטנים, וכמו שאמרו רז"ל על פתח קרקע עמדו עד יום שש, כלומר נצראו שרשיהם
 ולא הנמיחו. ובלשון סורי שזו *germinavit, pullulavit, floruit* שזו *virgultum* מרס:
 עדיין לא (ר"ש רמב"ם רח" גי'). כי לא המטיר וגו' ואדם אין: וגם לא היה
 אדם שיעצור את האדמה, ושקה אותה ממימי הנהרות. לעבוד את האדמה, כמו
 לעבדה ולשמרה, שנאמר קדם שיתחיל האדם. (ו) ואד, אין ענינו כפירוש המפרשים
 ענן העולה בחור, אללא לחלוטית העולה על שטח הארץ ומשקה פני האדמה בלחות

cielo e della terra, quando furono creati; quando (cioè) il Signore Iddio fece terra e cielo. (5) Alcuni arbusti della campagna non era peranco nella terra, nè alcun erbaggio della campagna vegetava ancora; perocchè il Signore Iddio non avea fatto piovere sulla terra, mentre non esisteva alcun uomo per lavorare il terreno. (6) (Però) una umidità si alzava dalla terra, e adacquava tutta la superficie del terreno. (7) Il Signore Iddio formò l'uomo di terra (presa) dal terreno,

תמידיה (ספר מלאכת מחשבת), וע' מה שכתבתי בזה"ע תק"פט עמוד 119, ושם
 זיארתי ג"כ הבדל ארץ ואדמה, כי שם ארץ כולל כל עוני העולם ופנימיותו, ושם
 אדמה לא יכלול רק הפנים הנראים והנעבדים להויזא לשם (והמלוך הזה מלאכתו
 אח"כ גם כן) הרכסים לנקעה; [לפיכך ברכת בורא פרי האדמה אינה כוללת פירות
 האילן, כי האילנות מעמיקים שרשיהם בתחתיות ארץ, על כן כתוב כל ענף ופרי
 אדמתך] וטעם וארץ יעלה וגו', למד כי אע"פ שלא היה מטר יורד ולא היו הזרעים
 נומחים, היה מהשגת האל שמהיה הארץ למד קצת, שלא ימותו הזרעים והשרשים, אלא
 יהיו קיימים עד בריאת האדם וירידת המטר. (ז) ויצר, אחר שהכיר אלק היתה
 הארץ שומה עד שלא נברא האדם, הזכיר יצירתו. ויפח באפיו נשמת חיים: ענין
 נשימה יהיה נלשון כחיים, כגון בבראשית ברא פרשה י"ד על כל נשימה ונשימה אדם
 נושם ניד לקבל לנורא, ובתלמוד (סוכה דף כ"ו ע"ב) שחין נשמי, גם בלשון מקרא
 מלאנו (ישעיה מ"ב י"ד) אשם ואשאף יחד, אשם (משמש כשם) מורה הולאת האויר,
 ואשאף הכנסת האויר; והנה נשמה (כמו כפס ורוח) תחת הוראתה הולאת האויר מן
 הריאה, זה טעם מדלו לכם מן האדם אשר נשמה נאפו כי נמה נאפז הוא (ישעיה
 ב' כ"ב), וכמו שפירש רש"י אשר כל חיותו וכחו תלויים בנשמת (הראוי בנשימת) אפו
 שהוא רוח פורח וכו'. ואח"כ הושאל שם נשמה להורות על העגם המכיל התי לנחת,
 וקראו אותו ג"כ רוח וכפס, זה טעם כי רוח מלפני יעטוף וכשמות אפי עשיתי (שם
 כ"ז י"ו) הרוח העוטף ולונש גופם (שהנוף כלבשו לנשמה) מלפני הוא ואפי הוא שעשיתי
 הנשמות (רד"ק דון יצחק וקליריקוס), ולא נחל בבל המקרא נשמות בלשון רבים מן
 מפסוק זה. והנה גם הנהמות יש להן נשמת חיים, וכן כתוב (בראשית ו' כ"ב) כל
 אשר נשמת רוח חיים נאפיו מכל אשר בחרבה מתו, ואין שום מקום לחלק בין נשמת
 חיים לנשמת רוח חיים, וכבר מלאנו (תהלים י"ח י"ו) מנערתך ה' מנשמת רוח אפך,
 הרי מפורש כי נשמת רוח אינה אלא האויר היוזא מן האף. אבל ההבדל הגדול
 שהבדילה התורה בין האדם לנשמה הוא נמה שאמרה כי כח הנשימה והחיות שנאדם
 ניתן בו בנפיתו של הקב"ה, מה שלא נזכר כלל בנשמות, אלא תונא הארץ כפס היה
 לחיבה, ויעש אלהים את חית הארץ לחיבה. והנה מהות הנשמה היא למעלה מהשגת
 האדם בזה"ע, על כן לא דברה בו התורה בפירוש, רק הודיעתנו כי האל הוא אשר

וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ
 חַיָּה: (ח) וַיֹּטֶעַ יְהוָה אֱלֹהִים גֶּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם
 וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר: (ט) וַיִּצְמַח
 יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד
 לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמֵאכֹל וַעַץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן
 וַעַץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע: (י) וַנְּהַר יֵצֵא מִעֵדֶן
 לְהִשְׁקוֹת אֶת־הָגֶן וּמִשָּׁם יִפְרָד וְהָיָה לְאַרְבַּעַת
 רָאשִׁים: (יא) שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא הַסֹּכֵב אֶת

כפס בָּאָדָם נְשַׁמַּת חַיִּים והנה חיותו חִיכָנָה דבר הנֶחָמָד מִן הָאֲדָמָה, אלא דבר אֱלֹהִי שֶׁנֶּפֶשׁ נִשְׁמַת חַיָּה, וכשֶׁאָדָם מֵת אֵין רוּחוֹ שָׁנָה אֶל הַעֵפֶר, אֲבָל תְּשׁוּבָה אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר כִּתְּנָה (קִלְתָּ י"ב ז'), וְכִמוּ שֶׁכְּתוּב רוּחוֹ וְכִשְׁמֻתוֹ אֱלֹהִי יִסְאֹף (חִיבוֹ ל"ד י"ד), כְּלוּמָר שֶׁהִקְנִי"ה אֲדָמָה אֱלֹהִי רוּחוֹ שֶׁל אָדָם, כִּי מֵהָאֵל יָצָא וְאֱלֹהִי יִשׁוּב. וְכֵן מֵגִיד (חִיבוֹ כ"ז ג') וְרוּחַ אֱלֹהִים בְּאֶפֶס, וְכֵן (שֶׁס ל"ב ח') וְכִשְׁמֻת שְׂדֵי תְנִינִים, וְכֵן (שֶׁס ל"ג ד') וְכִשְׁמֻת שְׂדֵי תְחִינִי, הִנֵּה הוּא מֵיִחָס נְשִׁימַת הָאָדָם וְחִיּוּתוֹ וְהַשְׁכָּלְתוֹ לְנְשִׁימַת הָאֵל וְלְרוּחַ אֱלֹהִים. וַיִּדְרִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: גַּם אֲשֶׁר נִעְלִי חַיִּים הֵם נֶפֶשׁ חַיָּה, אֲבָל מַעֲלֵת הָאָדָם הִיא שֶׁהוּא הִיָּה לְנֶפֶשׁ חַיָּה עַל יְדֵי נְפִיחָתוֹ שֶׁל הַקָּנָה, לֹא בִּנְיָרָה וְעִשְׂיָה בְּלִבָּהּ. בְּאַפּוֹ: אֵין עֲנִינוֹ כְּמִירִים, אֲלֹא פְנִים, כְּמוֹ בְּאַרְמִית אֲנִפִּין, וְכֵן לְמַטָּה (ג' י"ט) בְּזַעַת אֶפֶס תִּחַבֵּל לֶחֶם, וְכֵן וְשִׁמְחוֹ אֶפֶס אֲרָכָה, שֶׁהִגְעוּ פָנָיו לְאַרְץ, וְכֵן וְתִפְסֹל לְאַפִּי דָהּ (שְׁמוּאֵל א' כ"ה ב"ג) כְּמוֹ לְפָנֵי דָהּ, וְזוֹהוּ בְּלָשׁוֹן חֲכָמִים בְּלִפְנֵי נְגוּר מִן כְּלָאֲפִין; וְהִנֵּה הָאֲוִיר נִכְבָּס וְיוֹלָא מִן הַפְּנִים, כְּלוּמָר מִן הַפֶּה וּמִן הָאֶף. (ח) וַיֹּטֶעַ וְגו': אֲחֵר שֶׁאֲמַר כִּי קֹדֶם הָיִית הָאָדָם לֹא הִמְטִיר ה' עַל הָאָרֶץ, הִגִּיד כִּי קֹדֶם שֶׁיִּבְרָאֶהוּ הָכִין לוֹ מוֹשָׁב טוֹב וּמוֹצָדֵק, וְהִכִּין אֲרֻבָּעָה נְהֻרוֹת לְהִשְׁקוֹתוֹ, כִּי בְּכָל הָאָרֶץ הִיָּה הָאֵד שׁוֹמֵר הַנְּחָמִים שֶׁלֹּא יוּמָתוּ, וְגַם עֵדֶן הָיָה הַנְּהֻרוֹת מִשְׁקִים וּמִזְמִינִים כָּל עֵץ נֶחְמָד וְטוֹב. וַיֹּטֶעַ, כְּמוֹ בְּאֵלִים נִעְטָה ה' (בְּמִדְבָּר כ"ד ו'), אֲרִזֵּי לִנְנוֹן אֲשֶׁר נִעְטָה (תְּהִלִּים ק"ד י"ו) לֹא נִעְטִיעָה מוֹשָׁב, אֲלֹא כְּמוֹ הַנְּחִימָה. וְכִרְאִין דְּבָרֵי הָאֲמֹרִים כִּי עֵדֶן הוּא שֶׁס אֲרָץ, כְּכָתוּב לְמַטָּה (ד' י"ו) וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נֹד קִדְמַת עֵדֶן, וְשֶׁהִיא הָאֲרֶץ הַנּוֹכְרַת נִשְׁעִיָּה וְנִיחֻקָּאֵל, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב הַהֲגִילוֹ אֶת־אֱלֹהֵי

ed ispirò nella faccia sua respirazione vitale: così l'uomo divenne un animale vivente. (8) Il Signore Iddio piantò un giardino in Eden, all'Oriente, e vi collocò l'uomo ch'egli avea formato. (9) Il Signore Iddio fece spuntare dal terreno ogni albero amabile a vedersi, e buono a mangiarsi. Eravi pure in mezzo al giardino l'albero della vita, e l'albero del discernere il bene ed il male. (10) Un fiume usciva di Eden, ad adaequare il giardino; e di là dividevasi, e formava quattro capi. (11) Il nome dell'uno è Piscion; è quello che gira per

כַּסְיָן אֲחֵר בְּמִדְבַּר אֲרָם הָיָה מִן הַנָּחַל אֶת הַנָּחַל וְכֵן אֲחֵר בְּתֵלְכָר וְיִשְׁמֵעַל לֵאמֹר
 יִיְהוָה אֱלֹהֵינוּ יִבְרַךְ אֶת הַנָּחַל וְכֵן רַבְלֵי שָׂאֵל וְיִחְזָקָל כִּי כֹגֶל וְשִׁבְרֵי בְרִית מִשְׁקָה
 וְכִבְרֵי יוֹשֵׁב מִנְקֵצֶת אֶת הַנָּחַל שֶׁנֶּשֶׁת מִנֵּת עַד תֵּל עַם אֲרָם קִרְס (עֲמוּסָה א' ב')
 רַעֲתָה בְּחִיָּתָה Huet כִּי תִכְנֹת אֶרֶץ עַד ad alveum Euphratis et Tigris, ubi una
 fluunt infra Babyloniam. רַעֲתָה Clericus שֶׁאֵל קֶלֶק מֵאֶרֶץ אֲרָם (Syria), וְכֵן מִשְׁמַע
 מִדְּבַר עֲמוּסָה בִּכְלָל אֵם לֹא כֹאֲמֵר שֶׁמִּקְצֵית הַרְבֵּה נִקְרָאוּ בָּשָׂם זֶה (וְהָאֲשֵׁינִי רַחֲמֵי)
 וְעַד לְחַד וְכֵן לְחַד. רַעֲתָה יוֹחַן דָּה מִכְּאֲעֵלִים שֶׁאֶרֶץ עַד, is tractus fuit,
 qui hodie Armenia, Gililan, Dailem et Chorasán vocatur. atque ab Euphrate,
 et Tigride usque ad Araxem et Oxum progreditur. לְחַד מִזְרָה, לְחַד מִזְרָה
 שֶׁל עֵלֶם, כִּנְגַד יוֹשְׁבֵי א"י וְסִינִיטִיָּה, וְהַדְּבָר אֲחֵר כִּי בִּי שֶׁאֵל בְּיָמֵי מֶשֶׁה, וְהָיָה כִּי
 אֲרָם נִקְרָאת קִרְס, לְהִיטֵה לְמִזְרָה א"י, גַּם בָּבֶל וְשָׂאֵר אֲרָצוֹת לְמִזְרָה א"י, אוֹ כְדַעַת
 רַעֲי' וְאַחֲרֵים לְמִזְרָה שֶׁל עַד. (ב') וְיִצְחָק וְגו', מִן הָאֲדָמָה: מִקְרָעָה בֶּנִי (רַעֲי') כִּי
 סִיִּים וְעַן הַחִיִּים נִתְּקוּ בֶּנִי, בִּי שֶׁאֵיטוּ מִדְּבַר עַל הָאֲדָמָה בְּכֻלָּהּ. וְעַן הַדִּידִים וְגו'
 וְעַן הַרְעָה מִיָּב וְרַע: כִּי הִיָּה שֶׁסִּי שֶׁאֵי הַעֲלָם הַחֲמָה, לְפִי הָיָה שֶׁהָיָה כִּי לְאֲדָם.
 (ו') וְגַר יוֹצֵא מִעֵדֶן, אֵין לְהַכְרִיעַ אֵם כְּכֹוֹנָה שֶׁנֶּשֶׁת עֵתָה כֹּאֵל יוֹנָה, אוֹ אֵם כֹּאֵל
 כְּתִרְמוֹהוּ הָיָה כְּפִיקָה, וְכִימֵי מֶשֶׁה לֹא הִיָּה כֵן, וְהִיָּה כְדַעַת קִנְתָּ מִן הָאֲחֵרִים שֶׁאֲחֵרִים
 כִּי הַעֵדֶן הִיָּה בְּמִקְוֶה שֶׁהָיָה עֵתָה יִס. לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגֵּן: הַזִּכִּיר זֶה לְנִיִּיר לֵב אֵין לֹא
 הִיָּה הַמִּקְוֶה הַכֹּאֵל מִכֹּס לֹא הִיָּה נִחַךְ לִי גַּשְׁמִים. וְמִשֶּׁשׁ יִשְׁדָּד וְגו', לְהַסְגִּיד
 גֵּוֹל הַנֶּהֱרָה שֶׁאֲרַעֲבֵה נִפְרֹת שֶׁקִּנְתָּם יִדְעוּם בְּגִדְלָם הִיָּה יוֹנָהִים מִמֶּנּוּ. רַאשֵׁי: פִּירָו
 הַמִּפְרָשִׁים כְּתִרְמוֹהוּ, רִישֵׁי בִּרְהֵן וְכִל לֶשֶׁן מִלֵּק, כֹּמוּ וְחַן אֶת שֶׁלֶּם מִזֹּת סִיִּים שֶׁלֶּם
 רִאשִׁים (שׁוֹפְטִים ו' י"ו), וְכֵן בְּשָׂאֵר לְשׁוֹנֵת קוֹרָאִים לְמִלֵּק רֹאשׁ (caput, capo). רַעֲתָה
 קְלִירִיקוֹס וְאַחֲרֵים לְפָנֵינוּ כִּי אֵין לְהַבִּין מִכֵּאֵן כִּי מִקּוֹר אֶחָד לְאַרְבַּעַת הַנִּפְרֹת הָאֵלֶּם,
 כִּי אֶפְשָׁר שֶׁהִיָּה בְּהִרְוֹת מִתְחִילִים מִכֵּלָּם לַעֲדָן, וְכִי מִתְחַבְּרִים בְּמִקְוֶה אֶחָד בְּעַדָן,
 וְחָסֶם הִיָּה יוֹנָהִים וְאַחֲרֵים וּבִפְרִדִּים. (י"א) שֶׁם הָאֲחֵר פִּישׁוֹן: לְרַעֲתָה מִכְּאֲעֵלִים
 וְרַח' הִיָּה Ara אוֹ Araxis וְכִי הַקְדָּמוֹת Phasis, הִיָּה מִתְּלַק בְּסוֹכֵי שֶׁל אֶרֶץ

כָּל-אֶרֶץ הַחַיִּילָה אֲשֶׁר-שָׁם הַזֶּהָב׃ (יב) וְזֶהָב
הָאֶרֶץ הֵוא טוֹב שָׁם הַבְּדֶלָח וְאֵבֶן הַשֹּׁהַם׃
(יג) וְשָׁם הַנֶּהָר הַשֵּׁנִי גִיחוֹן הֵוא הַסּוּבָב אֵת
כָּל-אֶרֶץ כּוּשׁ׃ (יד) וְשָׁם הַנֶּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִזְקֶל
הֵוא הַהֵלֶךְ קִדְמַת אֲשׁוּר וְהַנֶּהָר הָרְבִיעִי
הֵוא פָּרָת׃ (טו) וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם
וַיִּנְחֵהוּ בִּגְן-עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ (יז) וַיֹּצֵא

ארמיניאה, ומתחבר לנהר Kur וכספך לים הקספי; ולדעת Bochart הוא ענף מנהר פרת, ולדעת קליריקוס הוא Chrysorroa (ע"ש הזהב) היולא מעיר דמשק; וגיו' אומר שהוא Indus; ויוסף פלאויוס כתב שהוא Gangis; ור"ש ור' סעדיה והר"מחן אחרו שהוא נילוס, וכן היא דעת השמרוכים. וכל שאם היתה הכוונה על נילוס לא היה אומר שם האחד, אך היה כתוב האחד פישון, כמו והנהר הרביעי הוא פרת, שלא אחר בו מלת שם לפי שאותו נהר היה ידוע לישראל (כמו שרמז ר"ש) באחרו שזכור על שם א"י, כלומר שהוא כודע בגבולות הארץ), וכל שכן נילוס היה ידוע ליולאי מזרים. ארץ החייללה: לדעת Bochart היא נארץ ערב אלל Catipha et Bahare שמשם יולאות אבנים יקרות, ולדעת קליריקוס היא קרונה לא"י, ככתוב (ש"א ט"ז ז') ויד שאל את עמלק מחילה בואך שור, דע כי שני חילה (בני אדם) נזכרו למטה (סימן י'), אחד בבני כוש, ואחד בבני יקטן, ויש אחרים שהיא מדינת Calchis המפורסמת אלל הקדמונים בעבור הזהב ונקראת עתה Mingrelia, ולדעת מיכאעלים ורח' היה אלל הנהר Araxis גוי הנקרא Chevalissis ע"ש חילה, וכן נלשון רוביא הים הקספי נקרא Chevalinskoie More; דעת גיו' שהיא India. הסובב: לא מקיף, אלא עובר וסובב נארץ (קליריקוס ורח'). (יב) וזהב הארץ הרוא טוב וגו': לא מלאתי טעם להודעת דברים אלה, וכראה ששם לתפארת הענין מאחר שהוא מדבר נארץ קרונה לעדן. טוב, מלאכו במקומות הרבה טוב ענינו יפס. שם הבדלח: קליריקוס ורח' אחרים שהוא bdellium, והוא שרף חילן (resina), והיא דעת יוסף פלאויוס, וכן תרגמו סומכוס, עקילס, תיאודולאון, והיירונימוס. אמנם (כמו שכתב גיו') אין השרף הזה ענין יקר ומשוב כ"כ שיוזכר בין הזהב ואבן השהם. דעת ר' סעדיה ור' יונה ואחרים Bochart שהוא המרגלית הנקראת Perla, וזה נראה נכון, וכיון ג"כ שלא קראו אבן

tutto il paese di Hhavlà, dove è l'oro. (12) L'oro di quel paese è ottimo. Ivi è pure la perla, e la pietra onice. (13) Il nome del secondo fiume è Ghihhòn: è quello che gira per tutto il paese di Cush. (14) Il nome del terzo fiume è Hhiddèkel [Tigri]: è quello che scorre all'oriente dell'Assiria. Il quarto fiume poi è l'Eufrate. (15) Il signore Iddio prese l'uomo, e lo collocò nel giardino di Eden, a coltivarlo e custodirlo. (16) Il Signore Iddio co-

כמו שקרא שהם, כי המרגלית איננה חנן. ואבן השדרם, לדעת חנקלום ותרסם ירושלמי וסורי וערבי הוא חנן beryllus, ולדעת חנקלום יוסף והמירונימוס הוא Sar-donyx או Onyx. (יג) גידיון: קליריקס אחר שהוא Oronis בחרן ארס, ולדעת מיכאלים ורוח' הוא Oxus בחרן Tartaria, ונקרא עכשו Abi-Amu וקורין אותו הערביים גיחון, ואין זו ראייה, כי הרבה נהרות נקראים גיחון בלשון ערבי ופרסי, כי הוראת השם הזה כמו ינאל, מן כי ינאל ירדן אל פיהו (איוצ מ' כ"ג), כי אחת גמי מבטן (תהלים כ"ב י'), גם חנל ירושלם מנינו גיחון, והוא גילוח (מ"ח ח' ל"ג); ודעת יוסף פלאוויס, ואחריו רבים מקדמוני הטוֹרס, והיא ג"כ דעת ר' יוסף קאמי, ודעת גיז', כי גיחון הוא כילום, והביא ראייה מבן כירא (כ"ד ל"ז): Qui mittit disciplinam, sicut lucem, et assistens quasi Gehon in die vindemiae, והוא אחר כי מלת כָּאֵר (sicut lucem) ענינה כִּיאֹר, כמו בעמוד מ' מ', ואחר עור כי חולי כילום נקרא בשם גיחון בעברו בחרן כוש, ונקרא יאור ושימור בעברו במלרים. (יד) חדקל: בל' ארמי דגלת, בהשמטת הסי'ת וחילוף הק"ף בגי'מל והוא Tigris, זה ידוע מספרי הקדמונים. והחולף קדמת אשור: חדקל הולך למזרח בבל ולמערב שאר ארץ אשור; ונראה (בדברי גיז') כי מזה קרא אשור לאותו חלק היותר קרוב לארץ ישראל, והוא בבל וזה שממוך לה, כי גם אשור באחר לפעמים על ארץ כשדים, וכן הוא אחר כי מִכְתָּבָנו נקרא כתב אשורי שעלה עמנו מאשור ר"ל מבבל. הוא פרת: שהיה ידוע להם, ונקרא בל' הקדש הנהר סתם, או הנהר הגדול, ועבר הנהר הוא כנני לארץ אשר מהלאה לפרת (Mesopotamia) שהוא בין שני נהרות פרת וחדקל. (טז) לעברת ולשמרה: הכנני לשון נקבה, כי אע"פ שלא כמלא גן לשון נקבה, הנה מלאנו גנה ונבות. לעברת: בזריעה ונטיעה, עבודה קלה ובלא זיעת אפים. ולשמרה: מן הנהמות והמיות, שהיה תבואתה לעלמו, והיה זה כאלו אחר שיעבדה ויִהְיֶה מוחנה. (טז) ויצו ה' אלהים על האדם: לשון זיוי הנקשר עם המקבל הטוֹי במלת על הוא מנות לא תעשה, כמו ועל הכנניאים נותים לאמר לא תכבדו (עמוד ב' י"ג), ועל העבים אלוה מהמטיר עליו מטר (ישעיה ה' ו') כי חרדכי זוה עליה אשר לא תגיד (אסתר ב' י"ג) (רא"צ), אך לפעמים הטוֹי נקשר עם שני שמות, עם מי שמלווים אותו, ועם מי שהטוֹי לחותלתו ונגללו, כמו וילו עליו פרעה חגשים (בראשית י"ג י')

יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ-הַגֶּן
אָכַל תֹּאכַל (י) וּמֵעֵץ הָדָעַת טוֹב ורָע לֹא
תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת;
(יח) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לֹא-טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם
לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה-לּוֹ עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ: (יט) וַיִּצַּר יְהוָה
אֱלֹהִים מִן-הָאָדָמָה כָּל-חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת
כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל-הָאָדָם לְרִאוֹת
מֶה-יִקְרָא-לּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר יִקְרָא-לּוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ
חַיָּה הוּא שְׁמוֹ: (כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל-
הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה

פרעה גוה אנשים לעונת חזרה, וכן לבי למתך ואני אלוה עליך (ע"כ י"ד ח') ותורהו
על מרדכי (אסתר ד' ה'), וכל אלה הדבר פשוט שאין מלת על מורה מכינה ואיסור.
אבל תאכל: תוכל לאכול כמפנה, זה דרך התורה במלות ל"ת להתחיל מן הדיבור,
כמו שנת ימים תעבוד ויום השביעי שנת וגו' לא תעשה כל מלאכה, שש שנים תזרע
שך וגו' והשביעית תשמטנה (שמות כ"ג י' י"א). (יז) ומעץ הדעת טוב ורע לא
תאכל ממנו: מלת ממנו כפולה לחזק כמו למטה, לזאת יקרא אשה כי מזה לקחה
זאת. מות תמות: כמשמעו, ואין להבין מה שאם לא חטא לא היה מת, אלא אם
לא היה חוטא היה מת, כי המות הוא טבעי לגוף האדם ככתוב כי עפר אתה ואל
עפר תשוב, וכשחטא היה דינו למות מיד, אלא שהוקל עונשו ולא מת מיד, מפני שלא
חטא מרע לבד, אלא מפני קלות דעתו שחטא לאשתו, והיא בקלות דעתה שחטא להסתת
הנפש, ועל כן חזר לאדם כי שבעת לקול אשתך. (יח) לא טוב היות האדם
לְבַדּוֹ: אין הכוונה למר שהאל נמלך ממחשבתו, אלא המכוון הוא להעיר אותנו על
יקרת חונו. ולהודיע כי לא טוב היות האדם לבדו, ולפיכך רצה הק"צ שיהיה האדם
שרו שעה אחת בלא אשה וא"כ המינה לו כדי שיהיה מבינה עליו אחר שהרגיש כי

mandò all'uomo con dire: Di tutti gli alberi del giardino puoi mangiare. (17) Ma dell'albero del discernere il bene ed il male non mangiare; perocchè qualora tu ne mangi devi morire. (18) Il Signore Iddio disse: Non è bene che l'uomo sia solo: voglio fargli un aiuto analogo a lui. (19) Il Signore Iddio avendo formato dalla terra tutte le bestie selvagge, e tutti i volatili del cielo, li recò all'uomo, perchè decidesse come avesse a nominarli; e quella qualunque denominazione che l'uomo imponesse a ciaschedun essere vivente, quella fosse il suo nome. (20) L'uomo impose nomi a tutto le bestie ed ai volatili del cielo, come pure a tutte le fiere selvagge; ma per

בזלמה היה חסר, וזהו ילמדו גם הדורות הנאים כי לא טוב היות האדם לבדו. ותלמדו מזה"רר אצל מוסף כי מה שכתוב לא טוב וגו' אינו אלא כאומר שעדיין לא נשלמה כוחה הנורא בבריאת האדם, כי אחר בריאת כל דבר כתוב וירא אלהים כי טוב, שנעשה רטוב, וכאן לא נעשה עדיין רטוב, כי מעולם לא היה רטוב שיהיה האדם יחידי. עזר כנגדו: כ"ל מל' כנגד שגל"ת, כמו כנגד ארבעה בנים דברה תורה, ענינו ביחס לד' בנים, עזר מחיתם לו ומתוקן ללרכיו; ורח' ואחרים פירשו כגדו מה שלפניו, הם כלי ההולדה, והוא שגשג. (יט) ויצר וגו': קצור עם סוף הפסוק, אחר שילר אותם הניאם אל האדם. לראות מה יקרא לו: כדי שהאדם יראה מה יקרא להם (ר' עובדיה ספורנו), ופירוש יראה יגמור לבנו, כמו עתה דע וראה מה אשיב שולמי דבר (ע"ב כ"ד י"ג), והמכוון בקריאת השמות שיהיה אדון עליהם (ע' למעלה א' ה'). לראות: פעמים הרבה המקור חזר לשייט טעם המאמר, כגון כלם אליך ישברון לתת אכלם נעמו (תהלים ק"ד כ"ח) שתתן אתה, ויניחם נגן עדן לעבדה ולשמרה (למעלה ט"ו) שיעבדה ושמרה, משלי שלמה ילדעת חכמה ומוסר להבין וגו' לקחת וגו, שידע הקורא ביני ויסק, וכן לפרש להם על פי ה' (ויקרא כ"ד י"ב) שיפרש להם משנה, לרבעה אותם (שם כ' ט"ז) שהבהמה תרבע אותה, תקחנו למות (שמות כ"א י"ד) שימות. ובל אשר יקרא לו וגו': נראה לי עתיד כמשמעו כל מה שיקרא לו הוא יהיה שמו, והוא מקושר למעלה, ונא אל האדם כדי שיקרא להם שם, ומה שיקרא להם הוא יהיה שם, ולא כתרומם אנקלום וכל די הוה קרי ליה אדם. ובל אשר יקרא לו האדם נפש דוה: הרי זו מליצה קשה, ושיעורה: וכל אשר יקרא האדם לכל כפש חיה הוא שמו, כפש חיה הוא פירוש מלת לו כמו ותראהו את הילד (שמות ב' ו') (רא"ב), אשר אנכי נתן להם לבני ישראל (יהושע א' ב'), והשמיט מלת לכל שלא לכפול מלת כל שהחיל בה באמרו וכל אשר יקרא לו. (ב) ולאדם: לעצמו, והזכיר שמו לאחר שלא מלא עזר הדומה לו לפי טבעו שהוא אדם. לא מצא עזר כנגדו: הא אם מלא היה בידו לקחתו לעזרתו, הרי כשהניאם אליו נתכוון לעשותו אדון עליהם להשתמש

וְלֹאֲדָם לֹא־מָצָא עֹזר כְּנִגְדּוֹ: (כא) וַיִּפֹּל יְהוָה
 אֱלֹהִים: תִּרְדָּמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אֶחָת
 מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחַתָּנָה: (כב) וַיִּבֶן יְהוָה
 אֱלֹהִים: אֶת־הַצֶּלַע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם
 לְאִשָּׁה וַיְבָאָהּ אֶל־הָאָדָם: (כג) וַיֹּאמֶר הָאָדָם
 זֹאת הִפְעַם עָצָם מִעֲצָמִי וּבָשָׂר מִבָּשָׂרִי לְזֹאת
 יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לִקְחָהּ־זֹאת: (כד) עַל־כֵּן
 יַעֲזֹב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ

בהם, וכמו שפירשתי טעם כל קריאת שם הנוכרת כאן. (כא) ויסגור בשר תחתנה: במשמעו, סגר בשר במקומה. שרש סגר כחמר לא לבד על המקום שסוגרין בתוכו, אך גם על מה שסוגרין בתוכו כמו ותסגר מרים. בספרי חפלטון נמלא כי האדם נברא אכדורוגיטוס ושאל הפריד אח"כ הזכר מן הנקבה, וקרונו לזה הדגש שנברא 17 פרטופין מה שלא נברא בתורה (קליריקוס). (כב) ויבן...את הצלע...לאשה: כן דרך לה"ק, כמו ויעש אותו גדעון לאפוד (שופטים ח' כ"ז), וגם בלא לה"ד, כמו ויבנה את האזנים מוזב (מ"ח י"ח ל"ג). (כג) זאת הפעם: אין זאת מחר לפעם, כי הי"לל הפעם הזאת; גם אם תפרש זאת היא הפעם (כדרך כל זה וזאת ואלה שלפני השם, ככלל בהם הוא, היא, הם) אין המקרא מתפרש יפה, אלא זאת מחר לאשה, ומלת הפעם ענינה tandem כמו עתה הפעם יהיה איש שלי (בראשית כ"ט ל"ד), הפעם יזלכני אישי (שם ל' כ'), מטאפי הפעם (שמות ט' כ"ז), וכן בלי אשכנו ein mahil, גם בלי איטלקי אומרים una volta להוראת tandem. והנה הכוונה סוף סוף מלאתי בת זוג הראויה לי, כי זאת היא עלנס מעצמי וגו' (Questa finalmente è) וכן מלאתי גם לבעל הרכסים לנקבה. עצם מעצמי ובשר מבשרי: זאת היא דומה לי וטורת עצמותיה כטורת עצמי וחוראה בשרה כחוראה בשרי, והנה היא עלנס ממין עצמי ובשר ממין בשרי (תלמודי יוסף ירא), וא"כ שפט כי מחנו לוקמה, ואומר לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקמה זאת. אשה כי מאיש וגו': משה הזכיר השמות האלה כפי מה שהיו מצטטים אותם בימיו, אע"פ שאשה לא נגזר מתחלה מאיש אלא מאכנה, ומן אכנה אחרו אכנה.

Adamo non trovò alcun aiuto analogo a lui. (21) Il Signore Iddio fece cadere sopra l'uomo un sopore, sicchè dormì; ed egli prese una delle sue coste, e ne chiuse il sito con carne. (22) Il Signore Iddio costruì, della costa che prese dall'uomo, una donna; e la recò all'uomo. (23) E l'uomo disse: Questa finalmente è osso delle mie ossa, e carne della mia carne; questa deve chiamarsi Iscià [donna], poichè da Ish [uomo] fu tratta. (24) Quindi è che uno lascia suo padre e sua madre, e si attacca [con affetto costante] a sua moglie, e divengono

(כמו מן גֵּבֶר גֵּבֶר) וממנו אִשָּׁה, וממנו אִשָּׁה וְאִתָּהּ אִשָּׁה, אִמָּהם אִשָּׁה כֵּן
 היה מחמתו, וממנו יָא, ובאִתָּהּ אִתָּהּ. (כד) עַל בֶּן יַעֲקֹב אִשָּׁה: עַל בֶּן אִיבֹן מִשְׁמֵה
 אִלָּא עַל מֶה שֶׁעָבַר וְעַל מֶה שֶׁהָיָה עִתָּהּ, וְלִכֵּן עַל הַעֲתִיד, לְפִיכָךְ חֵין אֵלֶּה דְּבָרֵי אָדָם,
 אִלָּא דְּבָרֵי מֶה, סֶלֶבֶד כִּי אָדָם לֹא יָדַע עֲדִין אֵיזוֹ וְאֵם. וּפְיֻזָּה הַכְּתוּב: מֶה שֶׁאֵת
 הָאָדָם לִקְחָה מִלְּעֵצ, מֶה כְּמֶשֶׁךְ עֹלָם הַדְּבָקוֹת שֶׁנִּין אָדָם וְאִשָּׁה, וְכִמְשָׁךְ שֶׁאָדָם מִכֵּי
 אִיבֹן וְאִשָּׁה דְּבָקָה בְּאִשָּׁה. וְחֵין הַכּוֹוֹנָה שֶׁכָּל אָדָם עֹבֵד אִיבֹן וְאִשָּׁה, אִלָּא שֶׁכָּל כֵּן הָיָה
 דְּבָקוֹת הָאָדָם לְאִשָּׁה שֶׁאֵם יִטְרָךְ לַעֲזֹב אֶתָּה אוֹ לַעֲזֹב אִיבֹן וְאִשָּׁה, הוּא בּוֹמֵר (עַל
 הַרְוֵה) לַעֲזֹב אִיבֹן וְאִשָּׁה וְלֹא לַעֲזֹב אֶת אִשָּׁה. וְהָיָה כָּל גְּדוֹל בְּלִיָּה, בְּתוֹרָה בְּכִיבִיאִים
 וּבְכִיבִיאִים, וּבְמִשְׁכָּה וּבְמִלְחָמָה וּבְמִדְרָשִׁים, שֶׁלֹּא הִנֵּחַ הַקָּטָן יִכְיָרֵי הַקָּטָה הָאֲחֵרִין מִן
 הַדָּבָר, וְהַכּוֹוֹנָה עַל כָּל מֶה שֶׁלִּפְנֵי הַקָּטָה, וְאִפְּלוּ הַקָּטָה עֲמָו אֶע"פִּי שֶׁהַקָּטָה עֲמָו
 תְּהִיָּה מְלִיכָתוֹ מִזְעֻמָּה. לְדוֹמָא כִּי תִפְגַּע זֹר אִיבֵן, כִּי תִרְאֶה חֲמֹר שׁוֹכֵךְ (שְׁמוֹת כ"ג),
 וְכָל שָׂן אִם אִיבֹן שׁוֹכֵךְ, אִלָּא שֶׁהַכּוֹבֵר הַקָּטָה הָאֲחֵרִין, וּבְמִשְׁכָּה: הַעֲבִי עִיזָה בְּחוֹן
 וְעַל הַבֵּית בְּפָנִים וְכו', הַכּוֹבֵר הַקָּטָה הָאֲחֵרִין, שֶׁאִפְּלוּ תְּהִיָּה הַהוֹנָא קָלָה מֵאֵד כּוֹ,
 וְאִפְּי תְּהִיָּה לְמִנְהָ, לֵת לֵת לֵת לֵת לֵת לֵת, הוּא אֲסוּרָה. וּבְנִיָּתָה: כֵּן הָיָה דְּרָכָה שֶׁל
 תּוֹרָה, בֵּת בְּמִלָּה תִּחְלַל וְכו', אִפְּי תִּשְׁטַרְךְ לְחַיֹּת חַיִּי לַעֲרֵב בְּאֵלָה, עַם כָּל זֶה תִּשְׁמֹחַ
 בְּתוֹרָה. וּבְמִלְחָמָה: פִּשְׁטָה בְּנִיָּתָה בְּשׁוֹקָא וְטוֹל אֲגָרָה, הַכּוֹוֹנָה עַשֶׁה מִלְחָמָה, וְאִפְּלוּ בְּלִי
 בְּכַדָּתָה, וְאִפְּי בּוֹיָה בְּכַלִּיתָה, וְכִלְכִּילָה לְאֵלִים. וְהָיָה לְבִשָּׁר אֶחָד: הֵם דְּבָקִים זֶה בָּזֶה
 כָּל כֵּן בְּכָלֹו אִיבֹן אִלָּא טוֹף אֶחָד; וְזֶה מְלִיכָתָה אֶחָד בְּנִי, עֲבִינָה קוֹרְבָה גְּדוֹלָה, וְזֶה
 אֶחָד עֲמָו וּבְנִי אֶתָּה (בְּרִאשִׁית כ"ט י"ד). וְהִנֵּה הַמַּעֲשֶׂה הוּא לְהוֹרֹת נִיחָן כִּי הָאָדָם
 אִיבֹנוּ כְּאִשָּׁר בְּעֵלֵי חַיִּים, שֶׁהוּא פּוֹגַע בְּקַנְיָה וּמוֹדוּגָה לֵה וְהוֹלֵךְ לוֹ, וְעַל יָדֵי כֵן לֹא
 תִּחְתָּנֵר מִמֶּה מִשְׁפָּחָה, וְלֹא יִהְיֶה לְאֲגוּרָה אֶתָּה, אִלָּא הָאָדָם הוּא מְדִיבֵי בְּעֵצָה, וְזֶה עַל
 יָדֵי שֶׁשֶׁ הַבּוֹרָא בְּתוֹלְדוֹ שֶׁאֲחֵרֵי הַזְּדוּגוֹ לֹאשֶׁה לֹא תִפְרֵד דַּעַת מִמֶּה בְּשִׁמְלָה תִּחְתָּנֵר,
 וְיַעֲזֹכָה וְיִלֵּךְ, אֶחָד כְּפֹסוֹ נִקְשָׁר בְּכַפָּה וְהוּא לְהַשָּׂא עִמָּה בְּחִבָּה, וְזֶה תִּתְּהִיבָה
 שֶׁאֲפָחוֹת וְהַמְדִּיטוֹת. וְהִנֵּה סִפּוֹר לְקִימָה מֶה מְנַלֵּעַ אָדָם בָּא לְלַמֵּד כִּי בֶן רִאשִׁי לְאָדָם
 לְדַבֵּר בְּאִשָּׁה, וְלֹא לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֶׂה הַבְּהֵמָה, וְהָיָה אֶת הָאָדָם לְאִבֹן אֶת אִשָּׁה כְּטוֹפֵה.

וַיְהִי לְבֶשֶׂר אָחָד: (כח) וַיְהִי שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׁשׁוּ:

ולא ליסכות זה ולעזבה אח"כ, כחמור וככלב, וכמעשה הכנזים אשר אין לנס כי אם להנחת ענמם. (כח) ויהיו שניהם ערומים: היא הקדמה לספור אכילת פרי עץ הדעת שהוא עתיד לומר וידעו כי ערומים הם. ערומים: הו"ו יתרה כי הנפרד ערם על כן המ"ם דגושה לא כן ערומים ל' ערמה שהנפרד ממנו ערום בו"ו כמה ע"כ המ"ם רפה, ובעלי המסרת נחנו סימן מכימין רפין וערטילאין דמיקין. ולא יתבששו:

ג

(א) וַהֲנַחֵשׁ הָיָה עָרוֹם מְכַלֵּי חַיַּת הַשָּׂדֶה
אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל-הָאִשָּׁה
אֵף כִּי-אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ
הַגֶּן: (ב) וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל-הַנָּחֵשׁ מִפְּרִי עֵץ
הַגֶּן נֹאכָל: (ג) וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ-הַגֶּן
אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ
בּוֹ פֶּן תָּמּוּתוּ: (ד) וַיֹּאמֶר הַנָּחֵשׁ אֶל-הָאִשָּׁה
לֹא-מוֹת תָּמּוּתוּ: (ה) כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם

(א) והנחש היה ערום: נכוכו המפרשים צעקין הכתש הזה, ודון יצחק אשר כי הכתש לא דבר, אלא האשה ראתה אותו שאכל ולא מת והתעוררה צענמה לאכול גם היא, ולפי זה אין מקום להדיע כי הכתש היה ערום, גם אין ראוי שיקלל ונספר אמונת זורואסטר כמלא כתוב כי אהרימן (Ahriman) שהוא אל הרע התחפש בצורת כתש והסית האדם והאשה הראשונים למטוא; וקנת מחכמי ישראל חשבו כי הכתש הקדמוני הוא השטן, ובעל חכמת שלמה (ב' כ"ד) כתב: בקנאת השטן בא מות לעולם, ואחרים אמרו כי השטן נשתמש מן הכתש להסית את מוה, וע' למטה פסוק כ"ד. אף כי אמר

una sola persona. (25) Erano amendue ignudi, l'uomo e sua moglie, nè si vergognavano.

האדם בזה ממערומיו לפי שהוא יודע טוב ורע ופועל בבחירה ולא בטבע, לפיכך הוא תר לחור עיניו, וראית המערומים מביאה הכעורים בלבו, והנה הרואה בזה מזה שהוא עצמו מהרהר, והנראה ערום בזה מזה שאחרים מהרהרים בראותם אותו, ואיש ואישה אינם בנשים זה מזה וזה מזה כששניהם מהרהרים בעיניי הזוג, אבל גם הם בנשים נשאר זמנים שהם עסוקים בנאר מתשבות, ואדם וחוה לא היו עדיין יודעים טוב ורע לפיכך לא היו נשים.

III.

(1) Il serpente era scaltro, più di tutte le bestie selvagge che fatte aveva il Signore Iddio; e disse alla donna: C'è forse anche, che Dio abbia detto: « Non dovete mangiare di alcun albero del giardino? » (2) La donna disse al serpente: Delle frutta degli alberi del giardino possiamo mangiare. (3) Ma delle frutta dell'albero, ch'è in mezzo del giardino, Iddio ha detto: Non ne mangiate, e non le toccate; altrimenti morrete. (4) Il serpente disse alla donna: Voi non morrete. (5)

אלהים: י"א זה מחובר עם לא מות תמותק, אך לא מלאנו אף כי להוראת אע"פ, והנכון כדעת ר"ט, קליר, רח' ורש' בזמן ואחרים שהוא דרך שאלה ותמימה האף כי אחר, כלומר האף יש זאת שאמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן? כלומר למה לא תאכלו מפרי העץ הנמחר הזה? וקרוי לזה ביהזקאל (כ"ג מ') אף כי תשלמה לאנשים באים ממרחק, פירשו ואף יש זאת כי תשלמה. (ג) **ומפרי העץ:** אין הם מוסבת על פעל האמירה (כפירוש נח"ה) כי אין אמרים בל"ק אחר מחנו, אלא אחר עליו; רק הם חזרת אל לא תאכלו מחנו, וחלת מחנו היא כפל לשון, כמו למעלה (ב' י"ז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל מחנו, וכאן הכפל אינו מיותר כמו למעלה, כי אמנם אם לא היה לו לומר את"כ ולא תגעו בו היה יכול לומר אחר אלהים לא תאכלו בלא מלת מחנו, אבל מפני תגעו בו הוצרך לומר מחנו, שאם היה אומר לא תאכלו ולא תגעו בו, היה נראה שזאת בו חזרת גם לתאכלו (לא תאכלו בו). ולא תגעו בו; חולי אין כאן תוספת על דבר ה', כי לשון נגיעה נאמר פעמים ברבה דרך השאלה על **ההיק** כמו אל תגעו במשיח (תהלים ק"ט ט"ו), וכן לשון שליחות יי, אם לא שלח ידו במלאכת רעבו (שמות כ"ב ז') וכן כאן ולא תגעו בו לאכול מחנו אתי' מעט. וכיוצא בזה הביא קליר' מן פליכיום (Lib. 12 Cap. 6) שכתב: Edixerat Alexander ne quis agminis hic id pomum adtingeret.

אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקָחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים
יָדְעֵי טוֹב וָרָע: ^(ו) וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ
לְמֵאֲכָל וְכִי תָאוֹה־הוּא לָעֵינִים וְנִחְמַד הָעֵץ
לְהַשְׁכִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִיו וַתֹּאכַל וַתֵּתֶן גַּם־
לְאִישָׁהּ עִמָּה וַיֹּאכְלוּ: ^(ז) וַתִּפְקַחְנָה עֵינֵי
שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵרְמָם הֵם וַיִּתְּפוּ עָלֶיהָ
תָאֲנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגָרֹת: ^(ח) וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל
יְהוָה אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגֵּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְּחַבֵּא
הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ
עֵץ הַגֵּן: ^(ט) וַיִּקְרָא יְהוָה אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם
וַיֹּאמֶר לוֹ אֵיכָה: ^(י) וַיֹּאמֶר אֶת־קִלְךָ שָׁמַעְתִּי
בַּגֵּן וַאֲיָרָא כִּי־עִירַם אָנֹכִי וָאֶחָבָא: ^(יא) וַיֹּאמֶר
מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עִירַם אֶתָּה הַמֶּן־הָעֵץ אֲשֶׁר
צִוִּיתִיךָ לֵבִלְתִּי אֲכַל־מִמֶּנּוּ אֲכָלְתָּ: ^(יב) וַיֹּאמֶר
הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַנָּה־

עֲבִינוּ אֲנִי (רש"י), והטעם לא אשר לכם אכילתו אלא כדי שלא תהיו כמוהו, ומכאן
קצת ראינו כי ידעת טוב ורע הוא הוא נלס אלהים ודמותו, והוא חזק לפירושו על
נלס אלהים, כי היות האדם ידע טוב ורע ובזרז נרנן ולא נטבע, והיותו בעל הכחות
כלם ושלטן נחשיו ולא מוטעב בהם, ענין א' הוא. ונפקחו עיניכם: כי הסועל
נטבע באלו אינו רואה שיש שם דרך אחרת ללכת בה מנלעדי הדרך אשר הוטבע

Ma Iddio sa che qualora ne mangiaste, i vostri occhi si aprirebbero, e diverreste simili a Dio, conoscitori del bene e del male. (6) La donna, scorrendo che l'albero era buono a mangiare, ed era dilettevole alla vista; che l'albero (in somma) destava desiderio nel contemplarlo: prese delle sue frutta e ne mangiò, e ne diede anche a suo marito (da mangiare) con lei, ed egli ne mangiò. (7) Aprironsi gli occhi di amendue, e conobbero ch'erano ignudi; ed intrecciarono delle foglie di fico, e se ne fecero cinture. (8) Udirono il romore del Signore Iddio camminante pel giardino dalla parte del giorno; e l'uomo e la sua moglie, per timore del Signore Iddio, si nascosero tra gli alberi del giardino. (9) Il Signore Iddio chiamò l'uomo, e gli disse: Dove sei? (10) Quegli disse: Il tuo romore intesi pel giardino; quindi temei, essendo io ignudo, e mi nascosi. (11) Ed egli disse: Chi ti spiegò che sei ignudo? Hai forse mangiato di quell'albero, di cui ti comandai di non mangiare? (12) L'uomo disse: La donna che mi ponesti a canto,

עליה, והפועל בנחירה עושה דבר זה ורואה ויודע שיש בזה לעשות דבר אחר. (11) ותרא: כך נראה לעיניו. תאווה: אם דבר. וטעמו דבר המביא תאוה, ומזה נראה, ובל"מ נראה. להשכיל: כתרנונו לאסתכלא ביה. עמה: לאכול עמה. (12) וידעו כי עירמים הם: אין תחלת הוראת עירום על העדר הנגדים, אלא על גלי מה שראוי להכסות (עין מה שכתבתי בבה"ע תק"פו עמוד קפ"ח) זה כרוח בדברי רש"י למטה פסוק י"א מאין לך לדעת מה בושתי יש בעמוד ערום. והנה אחרי אכלם מן העץ התבוששו מולוי גופם, והבינו שראוי שיחבסו. עלה: לי יחיד, וכס' תורה אשר ביד הכותים כתוב עלי ל"ר, ורבים חשבו הכסא שבידנו מוטעה, והם לא ראו כי אם עלה בלה"ק לא יקבל רבו, כי אם כולל הוא, כמצרו פרי, שלא נמצא במקרא בל' רבים, רק אחר הגלות בימי נחמיה התחילו לומר (ח' ט"ו) עלי זאת בל"ר, וכן בל"מ אחרו ג"כ פירות. עלה תאווה: יש תאווה שעליהן רחבות ביותר. (13) את קול: לא קול דבור, אלא קול הליכה. מתהלך, ה' הוא המתהלך (כדעת רמ"ן) בלא ספק, והכוונה באלו שמעו קול נעדה, כמו ויהי כשמעך את קול נעדה בראשי הנכבאים אז תחרץ כי אז יבא ה' לפיכך (ש"צ ה' כ"ד). לרוח הרום: לזה שהיה בו השמש באותה שעה, זה כדי שיתבשרו יותר, כי היה נראה להם שהוא רואה אותם יותר בהיותו לזה האורה (2 L. l. Gussetius Lex.) וכן מלאכי בתלמוד ירושלמי (ברכות פקד ד') מילת כנגד היום שענינה לזה שהשמש אם באותה שעה. (14) אברה: להכנס עמו בדברים, כדי שיאמר כי עירום אנכי, באופן שלא יוכל להכניס חטאו. (15) את קולך שמעתי בגן:

לִי מִן־הָעֵץ וְאָכַל׃ (י) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים
 לְאִשָּׁה מַה־זֹּאת עָשִׂית וְהֵאמֹר הָאִשָּׁה הִנָּחֵשׁ
 הִשְׁיֵאֲנִי וְאָכַל׃ (יא) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶל־
 הִנָּחֵשׁ כִּי עָשִׂית זֹאת אֲרוּרָה אַתָּה מִכָּל־
 הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה עַל־גִּחְוֹנְךָ תֵּלֵךְ
 וְעָפָר תֹּאכַל כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ׃ (יב) וַאֲיִבָּהּ אִשָּׁת
 בִּינְךָ וּבִין הָאִשָּׁה וּבִין זֶרַעָהּ וּבִין זֶרַעָהּ הוּא
 יִשׁוּפָךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תִּשׁוּפֶנּוּ עֵקֶב׃ (יג)
 אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הִרְבָּה אֲרִבָּה עֲצָבוֹנְךָ וְהִרְבָּה
 בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישׁ תִּשְׁוֹקְתִּי וְהוּא
 יִמְשַׁל־בָּךְ׃ (יד) וּלְאָדָם אָמַר כִּי שִׁמְעָתָ לְקוֹל
 אִשְׁתְּךָ וְהֵאמַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר
 לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרָהּ
 בְּעֶצְבוֹן תֹּאבִלָנָה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃ (טו) וְקוֹץ
 וְדִרְדֹר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה׃

שמעתי קולך שאתה בן, שמעתי קול מנעדיך בן לך כיון בעל הטעמים, וככו. (יג)
 השׁיֵאֲנִי: לִי הִשָּׁאֵה עֲנִיטוֹ לִהְיוֹת אֲחֵרִים לַעֲשׂוֹת דָּבָר מֵעַל יְדֵי הַרְחֻקָּה הִירָאֵה
 הִיחָה מוֹכַחַם מַעֲשֵׂתוֹ, וְכֵן כֵּן הִכָּה אֲחֵר לֵה לֹא מוֹת תְּמוֹתוֹן (עֵינִי מֵה שְׂכַחְתִּי
 בְּ"הֵה תִּק"פ עֲמוֹד קמ"ג), וְכֵן מִלֵּאמִי אִח"כ בִּס' הִרְכָּסִים לְנִקְעָה. (יד) אֲרוּרָה אַתָּה.

dessa mi diede di quell'albero, ed io ne mangiai. (13) Il Signore Iddio disse alla donna: Che mai facesti? La donna disse: Il serpente mi sedusse, ed io mangiai. (14) Il Signore Iddio disse al serpente: Posciachè hai ciò fatto, sii tu il più maledetto [infelice] di tutti i bestiami e di tutte le fiere selvagge! Camminerai sul tuo petto, e terra mangerai tutto il tempo della tua vita. (15) Ed io porrò odio fra te e la donna, e fra la tua progenie e la sua. Quella ti pesterà alla testa, e tu l'invilupperai al calcagno. (16) Alla donna disse: Renderò grandi i tuoi travagli, e quelli della tua gravidanza; con dolore partorirai figliuoli; tu avrai desiderio del tuo marito, ed egli dominerà sopra di te. (17) E ad Adamo disse: Posciachè hai dato ascolto alla tua moglie, e mangiasti di quell'albero, di cui ti comandai con dire: Non mangiarne; sia la terra maledetta per te! Tu la godrai con travaglio tutto il tempo della tua vita. (18) E spine e triboli ti produrrà, e tu mangerai erbaggi agresti.

מכל הבהמה: אין לשאול היכן נחקללו הבהמות והחיות כי אין ארור ענין קללה, אלא אחימת ענינו חסר טובה, עגב ומעונה (ע' נה"ע תק"פ 209-207), והכוונה תהיה חסר טובה יותר מכל שאר ב"ח. **ועפר תאכל:** תלמד עפר, כאלו תאכלנו; ואולי הימה מחשבת הקדמונים שהנחש אוכל עפר וניזון ממנו, ככתוב וכתש עפר לחמו (ישעיה ס"ה כ"ה) והתורה אמרה תאכל כללון בני אדם, ואולי פירושו ועפר תאכל, וכן עפר לחמו, מה שנתק עפר, על דרך נעננון תאכלנה שענינו תאכל פריה. (מז) הוא: זרע האשה. **ישופך,** תשופנו: כ"ל שתי המלות האלה משני ענינים (כמו למעלה והיו שניהם ערומים, והנחש היה ערום) שניהם משרש שוף, הראשון ל' מכה וכתיתה (כמו נשלוך ארמיית) כמו אשר נסערה ישופני (איז ט' י"ז), והשני ל' סבוב וכסוי, כמו אך חשך ישופני (תהלים קל"ט י"א). (מז) **תרבה,** משפטו הרבה (אוי הרבות), ונראה שננקד קמץ שלא תהיה הנחת המלה דומה לשאחריה (אז שלא תתחלק עם הרבה תאר הפעל), וכן למעט הרבה ארבה את זרעך (כ"ז י"ז), וכמלא פעם אחת (ג' כ"ד י"ד י"א) מהרבות גאל הדם קרי מהרבות, ולפי הכתיב היה ראוי להנקד מהרבות והי"ד הנעה היא על דרך לשון ארמיית, להקויה, ואחיות אחידן, ומן הרבות אחרי הרבה. **והרבה:** ועננון הרוקח. (יז) **ארורה הארצה:** תחסר טובה, שלא תהיה טובה כמו שהיתה אז בנן עדן, ואפילו גן עדן לא יתן תנאית נלא עבודה קשה. **תאבלנה:** תאכל פריה. ומה שהביא רא"ב (ע' ואחריו מהר"ש) והיו נאכלים שלמך, אינו ענין לכאן, כי ענינו אוכלים על שלמך, כי הסמיכות עומדת פעמים רבות במקום מלת העעם, כידוע. (יח) **קוץ ודרדר:** יש לדרדר את, קוץ ודרדר יעלה על מנחומים (הושע י' ח'). **ואבלת:** אם לא תעבוד אותה נחריה.

(יט) בִּזְעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶבְךָ אֶל-
הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי-עֹפֶר אֶתָּה וְאֶל-
עֹפֶר תָּשׁוּב: (כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חוּהַ
כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל-חַי: (כא) וַיַּעַשׂ יְהוָה
אֱלֹהִים לָאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנוֹת עוֹר וַיְלַבֵּשֵׁם:
פ חֲמִישִׁי (כב) וַיֹּאמֶר יְיָ יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם
הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לִדְעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה י
פֶּן-יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל
וַחֲיִי לָעֶלְם: (כג) וַיִּשְׁלַחֵהוּ יְהוָה אֱלֹהִים מִגֶּן-
עֲדֵן לַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם:
(כד) וַיִּגְרֶשׁ אֶת-הָאָדָם וַיִּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגֶן-עֲדֵן

חרעה. (יט) אֶפְיֶךָ: עיין למעלה ב'. (כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חוּהַ
וּגו': אחר שאמר לו האל ואל עפר תשוב, ואמר שאמר לה בעצב תלדי בנים, קרא לה
חוה, כי על ידה יתקיים הזיון. (כב) כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ: הרבו על המלאכים, כי שָׁתַף
אוחם עמו, כי גם הם פועלים ברגלם וידעו טוב ורע, ולא כבהמה הפועלת בטבע.
ועתה פן ישלח ידו וגו': מאמר שאמר להם ה' כי העץ ההוא הוא עץ החיים,
ומאמר שהאדם מתחלת יצירתו מעוֹתָה למוֹתָ, לא היה כבן שישיה העץ ההוא חוזק
להם, כי אז אפשר שיאכלו מזנו כדי לחיות לעולם, והיה דבר ה' כחב. (כג) וַיִּשְׁלַחֵהוּ:
כ"ל כי השרה הזה (הנגזר מן הלק) נאמר בנבין הקל כשהכוונה שילך פלוני למקום
מוגבל וידוע לשלומו, ונאמר בנפיל כשהכוונה לכל מקום שירצה. והנה שָׁלַח עֲבִיבו עשה
שישיה הולך (למקום ידוע), שָׁלַח עשה שישיה מהלך (כה וכה, להיכן שירצה). ונראה
כי כן היתה גם דעת ר"ש, שכתב (למטה פ' ט') וַיִּשְׁלַח, אין זה לשון שליחות, אלא
לשון שליח, שלחה ללכת לדרכה. וזה שכתב רא"ב (ואחריו מהר"ש) כל שליח שאמריו

(19) Col sudor del tuo volto mangerai pane, sino a che tornerai alla terra, poichè da quella fosti tratto. Sì, terra sei, ed alla terra tornerai. (20) L' uomo impose alla sua moglie il nome di Eva, poichè essa fu la madre d' ogni vivente. (21) Il Signore Iddio fece ad Adamo ed alla sua moglie tonache di pelle, e li vestì. (22) Il Signore Iddio disse: Ecco, l' uomo è divenuto quasi uno di noi, discernendo il bene ed il male; ora non vorrei che porgesse la mano, e pigliasse anche dell' albero della vita, e ne mangiasse, ed avesse a viver sempre. (23) Il Signore Iddio lo mandò fuori del giardino di Eden, a coltivare la terra, dalla quale fu tratto. (24) Scacciato l' uomo, egli

מ"ם הוא לשון גנאי ולשון גירושין, איננו מדויק, כי ה' אחר למטה (שמות ו' י"א) בא דבר אל פרעה מלך מצרים ושלח את בני ישראל מארצו. וכן מלאנו תשלטנו חפשי מעמך. וא"כ הוואל ל' שלח להוראת congedo כשחפטיהם את האדם שילך למקום חפשו, אע"פ שידועים היכן ילך (למטה כ"ד ו"ו ו"ט). גם הוואל כשנתינת רשות לשליח להיזק ולהשחית אין מעבור (למטה י"ט י"ג) אע"פ שאין שליחותו אלא למקום מיוחד, אבל במקום שהוא יעשה כרצונו כאיש מושלח העושה מה שירצה. (כד) ויגרש את האדם: כאשר גרש את האדם (כת"ה). את הרבובים: מלאכים, המלה הפוכה מן רבוב, כמו וירכב על רבוב ויעץ (ר' יש"ר צ"ה טק"ז עמוד ד). ונ"ל שהמלאכים בקראים מלאכים בבחינה שגושים רגונו של מקום ושליחותם, וכרובים בבחינה שכבוד האל וגדולתו יכלתו מתגלים על ידיהם, וכאלו הוא רוכב עליהם ומתגלה בהם. וידוע כי הקדמונים היו קוראים אלהים או מלאכים כל כחות הטבע הפועלים שבו בעולם, ודעת Grotius כי להט המרוב הוא ענמו הכרובים כאלו אחר את הכרובים כלומר להט המרוב (הרבה וו"ן ענין כלומר, עיין למטה י"ג ט'), ולהט המרוב נקרא מלאך הואיל והיה עושה שליחות האל, כטעם עושה מלאכיו רוחות וגו' חה אפס; אלא שהוא מפרש (ואחריו רח') להט המרוב על להבות אש הנראות במקום מיוחד בצרף בנל שהוא מלא כפס, הזכירוהו; Plin. hist. nat. 2. 19; Curtius 8. 2; וס"ל שזהו המרוב: מרוב מלהטת, ע' למעלה א' ל'; וזו ג"כ דעת צה"ע שלא סמך המהפכת אל המרוב. והנה נענין הספור הזה כלה, כל משכיל יראה כמה הוא מנונה ומתנגד לשלמות הנורא שיהיה מעשה ידיו מתקלקל לשעתו, ונהפך לאיש אחר מזה שהיה נדעשו שיהיה, עד שמי אחר שצדקו ינערך לקללו קללת עולם, ולגרשו מן המקום אשר הכין למושב לו; אשר על כן גדולי המכמים פירשו הספור הזה דרך משל וידיה רוחו לענינים אחרים מעניני סכמה ופילוסופיה, חה אמנם בלי שיכחשו אחת הספור כמשמעו, ח"ל בעל העקרים (מאמר ג' פרק כ"א): אף אם כמלאו בתורה דברים רבים הסכימו בהם כל המכמים.

אֶת־הַכָּרְבִּים וְאֵת לֶהֱטֹחַ הַחֶרֶב הַמֵּת־הַפֹּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים: ס

היותם רחוקים לענינים כבדים עליונים, וענינים שכליים, כספור גן עדן והארבעה כהרות חולתם, לא צעזעור זה הכנישו מליצותם ושלא יהיו כפשוטן, עכ"ל, אפס כי החכמים ההם פירשו הענין רמז לענינים פילוסופיים אשר מלבד שאינם אחת בעצמם, אין בידיעתם שום תועלת לרוב בני אדם, ולפי זה לא יונן כלל למה רצה ה' שיהיה כל המאורע הזה, ולמה הביא על יגיר כפיו קללה כיום הזה, אם לא הייתה הכוונה אלא לרמוז ע"י זה לארבעת היסודות ולכחות נפש האדם, וכיוצא בזה. והכ"ל בזה מחישב יותר אל הדעת הוא לפי מה שאמור: האדם מרגיש כי לעמול יולד, ושהוא מחוץ להרבה פגעים ולהרבה עצבות יותר משאר ב"ת, והוא מחלוקן על זה וסוהרהר אחר מדותיו של הק"נה; וכל זה אומנם לא באמת ולא בדרך, כי ה' עשה את האדם עליון על כל ב"ת, ע"י שבראו בלמו בעל הכחות כלם, וכתן לו הניכה להנין ולהשכיל ולפעול בצמירה ורעון ולא בטבע, והכל לטובתו; אומנם מתוך הידיעה שהוסיף לו והשליטון אשר השליטו לפעול בצמירתו, כמשך לו שהוא לפעמים בומר צרע וגורם רעה לעצמו, והוא מרמיב תאוותיו, ומרבה עצבותיו, אולת אדם תשלף דרכו, ועל ה' יוצק לבו. והנה האדם כפוי טובה בהתלוננו על האל, ולא ישיב אל לבו ולא יאמר: הלא מתת אליהם רבה ויקרה היא הניכה אשר חכני, וכמה טובות גדולות נמשכות לי ממנה, ולמה אתרעם אם על ידיה אני מויק לעצמי? והלא סוף סוף אם היו אחרים לאדם: התרנה להתהפק לנהמה? אין ספק שלא היה רונה בדבר, וא"כ למה יתרעם על מכאוביו שאינם לו אלא מכני שהוא אדם בעל תבונה, ואיננו כנהמה? מעתה רנה הק"נה להראות לאדם כאלו הוא שהיה יודע אחרית דבר לא היה רונה שיאכל

ד

(א) וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר
וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְהוָה:
(ב) וַתִּסָּף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־

(א) והאדם ידע: האדם שתחיל לקנות ידיעותו על ידי המזשים, לפיכך תחלת הנחת שרש ידע היתה להורות ידיעה הנאה על ידי כסיון, ומעט מעט עלו בני אדם במעלות השכליות ואמרו ידע על מה שהאדם יודע בכך שכלו ותבונתו, ולמעלה מהשגתו.

collocò all'oriente del giardino di Eden i Cherubini, e la fulgida spada roteante, per custodire la via dell'albero della vita.

מען הדעת, כי ידע שימשכו לו מזה מכאובים רבים, והזכירו על זה, והוא לא נשאר, אבל כפתה אחרי החסית שאשר לו שלא ימשכו לו מזה אלא טובות גדולות, ואכל מפרי העץ, ויחד כפקדו עיניו, זה גרם לו עמל וכעם ומכאובים אין קץ, אשר באמת כלם כמשיכים לו מפאת טבע היצירה, אבל ה' הדיעם לו דרך קללה, כאלו הוא עונש מטאו על שאכל מעץ הדעת. וכן קללת הנחש אינה אלא הודעת מה שיקרה לו לפי טבעו, כי לכך נוצר מתחלה להיות כמו שהוא עתה, כי הנחש הערום ומהלך בקומה זקופה ומדבר לא כנרא אלא לשעתו בג"ע; ואחר שקלל ה' את האדם ואשתו על המרוסם דברו, היה ראוי ג"כ שיקלל את הנחש שהסית אותם למטוא, שאם לא נענש גם הוא, היו תולים בו ית' משוא פנים ועוות הדין. והנה היוצא מן הספור הזה הוא כי אין לאדם להתלונן על עמלו, כי לא כמשך אלא מנד יתרונו ומעלתו שהוא ידע טוב ורע ופועל ברצון ולא בטבע, והיתרון הזה האדם חפץ בו, ולא יתפון להמיר את כבודו באוכל עשב; והרי זה כאלו ברצונו אכל מעץ הדעת. והתועלת במשכת מכל זה מנוצרת, והיא שיהיה האדם מכיר שכל רעותיו במשכות מן הטובה הגדולה שהטיב עמו הנורא, שמכנו דעה והסכל, ויהיה שמו בתלקו וכותן תודה לה' על הטובה ועל הרעה. והתועלת הזאת כ"ל כי לא כפלאה היא ולא רחוקה גם להבנת המון העם גם בימים הקדמונים, כי יאמרו: עמלט לא כמשך אלא מאכילת עץ הדעת, אבל אם לא היה אצלו אוכל מן העץ ההוא, הרי אנו ובנינו ובני בנינו היינו כבהמה, או כמיונקות אשר לא ידעו היום טוב ורע; הלא טוב לנו שאכל מעץ הדעת, א"כ אין לנו להתלונן.

IV.

(1) L'uomo poi avendo conosciuto Eva sua moglie, questa rimase incinta, e partorì Caino, e disse: Ho acquistato un uomo col(l'aiuto del) Signore. (2) Indi partorì eziandio suo fratello

החמישי; והנה בדורות הראשונים אחרו פלוגי ידע אשה פלוגית, לומר שבהנה ממכה וטעם טעמה, ואחרו שמי בנות אשר לא ידעו איש (למטה י"ט ט') והכוונה שלא טעמו טעם איש. וכיוצא בזה אלהים אחרים אשר לא ידעתם (דברים י"א כ"ח) שאין כחם וגבורתם ידועה לכם כנפיון, כי אין ספק שלא היו זוכים אחרי עבודה זרה בלתי ידועה להם נשם, אבל משה אומר לישראל: הנפיון לא העיד לכם על כחם ואלהותם, כאשר העיד על גדולת ה' אלהינו וכוונת האלהי. קניתי איש את ה': בעזרת ה' ונפסדו. (ב) את הבל: לדעת קליריקוס נקרא בן אחי מותו, כי היתה

הָבֵל רָעָה צֹאן וְקִין הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה: (ג) וַיְהִי
מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קִין מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה
לַיהוָה: (ד) וְהָבֵל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת
צֹאנוֹ וּמִחֻלְבֵּהֶן וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל־הָבֵל וְאֶל־
מִנְחָתוֹ: (ה) וְאֶל־קִין וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה
וַיַּחַר לְקִין מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו: (ו) וַיֹּאמֶר יְהוָה
אֶל־קִין לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ: (ז)
הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב
לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תִּשּׁוּקָתוֹ וְאַתָּה
תִּמְשָׁל־בּוֹ: (ח) וַיֹּאמֶר קִין אֶל־הָבֵל אָחִיו וַיְהִי
בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיִּקֶּם קִין אֶל־הָבֵל אָחִיו

מַנְיָאוֹתוֹ הַבֵּל. (ג) וַיָּבֵא קִין: הַכֹּחַ שֶׁעָשָׂה זֶה בְּלֹא מַחְשַׁבָּה, אֲלֹל מַלְבָּס לַהֲדוּת לֵה', וְאֵעֶפֶי שִׁדְעוֹ שֶׁאֵינוֹ נֹרֵץ לַכֹּךְ, הִנֵּה ח"א לִבָּן אִדָּם לַהֲתַכְּנֶה עִם בּוֹרְאוֹ אֲלֹל כְּמוֹ
שֶׁהוּא כוֹהֵג עִם בָּשָׂר וְדָם כְּמוֹהָ, שֶׁהוּא מַגְלֶה לוֹ אֲהַבְתּוֹ ע"י מַחְבּוֹת מִנְחָה: לִשּׁוֹן
כַּתָּה, כְּמוֹ כִּיחֹק, דָּבָר שֶׁהַקָּטָן כּוֹתֵן לַגָּדוֹל לְפִימֻסּוֹ וּלְהַכְנִיעַ דַּעְתּוֹ, אִם אֲוִלִי חֲסֹד לוֹ;
וְהִנֵּה עֹקֵר הַמַּלְאָה חָיִט אֲלֹל כֵּן לֹא מַכָּה, וְאֲוִלִי בִמְיוֹ בֵּית שְׂכֵי אֲמָרוֹ מַכָּחוֹת וְלֹא מַכָּחוֹת,
כִּי עָשָׂה הַמֶּלֶךְ כְּאִלּוֹ הָיָה שְׂרָשִׁית, כְּדֶרֶךְ שֶׁאֲמָרוֹ תֹּרֵם מִן תְּרוּמָה. (ד) וּמַחְלִבֵּיהֶן:
כְּמַשְׁמַע, כְּגֹן הַלֵּלִים וְהַמְכַסֶּה וְהַכְלִיֹּת. וַיִּשַׁע ח': אֵין אֲנוּ יֹדְעִים אֵין אֵין גִּלְגֵּל לֵהם
רְנוּנוֹ, וְאֲוִלִי הֵם הַעֲמִידוֹ לֵהם אִיזִם סִימֹן. וַיֵּשׁ אֲמָרִים שִׁירְדָה אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְאֲכָלָה
קֶרֶבֶנוֹ, וְכֵן תִּרְגַּם מִיִּחוּדֵינֵינוּ. יֵסֶם אֲמָר בַּעַל סֶפֶר הַזִּכְרוֹן כִּי טַעוֹת כַּפְלָה בַּסִּפְרִי
רַשִׁי, כִּי רַשִׁי לֹא כִתְּכוּן לַפְסוֹק וְאֵל יֵשַׁע בְּדַבְרֵי עֹקֵר (שְׁמוֹת ט'), כִּי שֶׁסִּפְרָה שֶׁלֹּא
יִחָכַן לַפְרָשׁוֹ כְּמוֹ וַיִּשַׁע וְלֹא שַׁע, כִּי כֹאֵן אֲמָרִי אֵל, וְשֶׁסִּפְרָה אֲמָרִי בִּי, אֲנִי כּוֹכֵת רַשִׁי
הָיָה לַפְסוֹק וְלֹא יֵשַׁע אֵל הַמַּחְבּוֹת (יֵשַׁע י"ז ט'). (ה) וַיִּדְרֹךְ לְקִין: כָּל לִי חֲרָם

Abele. Abele fu pastore di bestiame minuto, e Caino fu agricoltore. (3) Al termine di qualche tempo Caino recò dei prodotti della terra un presente al Signore. (4) Ed Abele recò anch'egli dei primogeniti del suo bestiame minuto, e delle loro parti più adipose; ed il Signore mostrò gradimento ad Abele ed al suo presente. (5) Ed a Caino ed al suo presente non mostrò gradimento; e ne rincrebbe a Caino assai, e ne restò abbattuto. (6) Il Signore disse a Caino: Perchè ti rincresce, e perchè sei abbattuto? (7) Già se opererai bene sarai esaltato; ma se tu non operi bene ... Il peccato sta coricato alla porta; egli ha desiderio di te, ma tu domini sopra di lui. (8) Caino disse (ciò) ad Abele suo fratello. Indi mentr'erano in campagna, Caino, alzatosi contro Abele suo fratello, l'uccise.

לו ענינו הטעמות על הדבר, ו' חרה אפו ענין אחר הוא ושניהם ל' חמימות אש; חרה לו, הדבר היה חם עליו והכאינו. ויפלו פניו: השפיל פניו לקרקע מפני הנושה, הכעס והקנאה. (ו) הלא אם תיטיב שאת: הלא אם תיטיב מעשיך לעתיד תתנשא, ואע"פ שהים לא שעימי למכתך, יש בידך לתקן דרכיך וגם אני אשוב אליך. שאת: מוקד במקום זמן מוגבל, והוא ג"כ שם דבר, ענין התבטלות כמו יתר שאת הלא שאתו תבטל אחרת, והזכיר ל' זה כנגד ויפלו פניו. אם תיטיב תשא פניך. ואחר לא-לי מפרש הלא אם תיטיב ראוי לך לשאת ראשך ולא ללכת שחזק בקנאה ושאתה. ואם לא תיטיב: הרי זה מוקד קצר, אבל אם לא תיטיב הלא אתה הוא סבת רעתך, כן כ"ל ואם הוא נגד הטעמים. לפתח השאת רובץ: ענין אחר, המטא רובץ על הפתח מומחין אימתי תפתח לו, ואליך תשוקתו להטעמך, אבל אתה משול בו שלא לחטוא. השאת: ל' נקבה, ואחר רובץ והכוונה על חטא כמו למעלה (כ' ט"ו) ויכיתו בן עדן לעבדה ולשמרה, שהכוונה על נכח. ולדעת תלמידי מוה"ר ר' אגל ולא-לי אם לא תיטיב אתה מוכן לנפול בחטא, כלומר אם אתה מוכיף להיות מקנא באחיק קבאחק ושכאחק תביאך לברע לו. זה טעם לפתח חטאת רובץ, אבל דע כי עם כל מה שהמטא משתוקק להטעמך אתה תוכל לחטא בו ולהמנע מחטוא. (ח) ויאמר קין אל הבל אחיו: לא נזכר מה אחר לו, ורבים נפתו אחרי הכסף השמרוני (ואחריו חרנוס אלכסנדר וחרנוס ירושלמי) שכתב בו כלכלה השדה. ול"כ כמו (שמות י"ט כ"ה) וירד משה אל בעם ויאמר אליהם, שענינו אחר להם מה שזכר קדם לכן, אף כאן קין הגיד להבל כי ה' כראה אליו וכדבר עמו, והגיד לאחיו דברי ה' או מקנאם, ומתקן כך ילאו לריב וקם עליו והרגו. וירדו ברוחם בשדה: רחוקים מאדם ומוה. אל הבל אחיו: כמו על, ורבים כן. ומה שכתב רא"ב ושאלים טללו ניום סגריר כ"ל שהכוונה על הפנדרעים וקלת שרפים אחרים היוצאים לתוך ונראין פתאום אחר ירידת המטא.

וַיְהַרְגֵהוּ: (ט) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-לָקֵן אֵי הַבֶּל
 אֲחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הִשְׁמַר אֶחָי אָנֹכִי:
 (י) וַיֹּאמֶר מַה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אֲחִיךָ צֹעֲקִים
 אֵלַי מִן-הָאֲדָמָה: (יא) וְעַתָּה אָרֹר אֹתָהּ מִן-
 הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת-פִּיהָ לִקְחַת אֶת-
 דְּמֵי אֲחִיךָ מִיָּדְךָ: (יב) כִּי תַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה
 לֹא-תִסָּף תִּתְּכֶחָה לָךְ גֶּע וְגַד תְּהִיָּה בְּאָרֶץ:
 (יג) וַיֹּאמֶר קֵין אֶל-יְהוָה גְּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוֹא:
 (יד) הֵן גִּרְשַׁת אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה
 וּמִפְּנֵיךָ אֶסְתֵּר וְהָיִיתִי גֶע וְגַד בְּאָרֶץ וְהָיָה
 כָּל-מֹצְאִי יַהֲרֹגֵנִי: (טו) וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוָה לִבְן
 כָּל-הַרֵג לָקֵין שְׁבַע־עֲתִים יָקָם וַיֵּשֶׁם יְהוָה לָקֵין
 אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת-אֹתוֹ כָּל-מֹצְאוֹ: (יז) וַיֵּצֵא
 קֵין מִלִּפְנֵי יְהוָה וַיֵּשֶׁב בְּאָרֶץ-נֹד קַדְמַת-

והמהמון חושב שגילו זה, ורא"צע מדמה האנשים המרבים דברים בלי הפקלה, לנפרדים
 המזערים בקולם. (ט) אֵי: הכפר מזכו חַי, ומזכו חַיָּה, וזֶה, כמו מזין חסם.
 (י) קול: פעמים רבות ענינו חני שומע כמו קול נופך כשאו קול, חני שומע קול
 נופך כשחיים קולם. דמי: כשהכונה על בן אדם הנהרג אחרים על הרוב בלי רבים,
 כגון מדמי חכר בן כר (ש"ב ג' כ"ח). מן האדמה: אע"פ שגבלו בלדמה הם
 בועקים אלי. (יא) מן האדמה: אמה שפכת את דם אחיך, ומשנת כי דמו הנבלע

(9) Il Signore disse a Caino: Dov'è Abele tuo fratello? E quegli disse: Non so. Son io il custode del mio fratello? (10) Ed egli disse: Che mai facesti? Io sento il sangue del tuo fratello, che sclama a me dal suolo. (11) Or dunque maladettosii tu, per effetto di quel medesimo suolo, che aprì la bocca a ricevere dalla tua mano il sangue del tuo fratello. (12) Quando lavorerai il terreno, esso non seguirà a darti la sua virtù [i suoi prodotti]: errante ed irrequieto sarai per la terra. (13) Caino disse al Signore: Il mio castigo è troppo grande per potersi sopportare. (14) Ecco tu ora mi scacci dalla faccia della terra, ed io sarò rimosso dal tuo cospetto [abbandonato dalla Provvidenza]; sarò errante ed irrequieto per la terra, ed allora chiunque mi troverà potrà uccidermi. (15) Il Signore gli disse: Ebbene, chiunque uccida Caino sarà punito a sette doppi. Così il Signore diede a Caino un segno, che nessuno ch' il trovasse l'ammazzerebbe. (16) Caino uscito dal cospetto del Signore, abitò nel paese di Nod [nome che vale: vita errante],

בארמה לא יהיה כראה ומגולה ולא ינעק עליו ולא ימלא מי שיקח נקמתו ממנו, ואני אעשה שהארמה ענמה שכתמה את דמו, היא תנקום נקמתו, על ידי שלא תתן לו עוד כחה (ומדברי הרמ"ב). (יג) עוני: ענש, כמו וגדל עון בת עמי מחטאת סדום (איכה ד' ו') (רא"נע ור"ק). (יד) הן גרשת אותי היום מעל פני הארמה: מאמר שלא אמלא מנחם בשום מקום הרי אני כאלו גורשתי מכל המקומות. ומפניך אסתר: אהיה נסתר מנגד עיניך, כניכול אהיה כאלו אין אתה רואה אותי כי תסתיר פניך ממני מהשגיח עלי לטובה כעשם נסתרה דרכי מה'. ונראה שהיה מאמין כי השגיח ה' לטובה איכנה אלא בנן ובנקמות הסמוכים אליו, ששם היה האל נגלה, ועיין למטה פסוק י"ג. ויהיה כל מוצאי יד רגלי: יוכל להרגני, והכוונה על החיות. (טו) לכן כל חורג קין: הוא דרך שנועה, ולפיכך אמר חורג קין, ולא חורג, כי הוא כאלו האל משמיע לכל בנאי עולם: דעו כי מי שיהרג קין יוקם שנעתים. שבעתים יוקם: יענש, וכן נקום ינקם (שמות כ"א כ'), כי שרש נקם הוא אל להורגת ענש, וכן ulcisci ברומי, עיין גי' באולרו שרש נקם. וישם ה' לקין אות: אולי הכוונה ע"י המאמר הזה והשנועה הזאת נתן לו אות והבטיחו שלא יכה אותו כל מוצאו, ואולי ג"כ הכוונה את ממש, ולא פירש בזה היה האות. (טז) מלפני ה': מן המקום שהוא לפני ה', הוא הנן והארמה הקרובה אליו שהיה שם אדם אחר שגרש מן הנן, ושם היה ה' נגלה, והיו חושבים שהוא מקום מיוחד לשכינה ולהשגיחה טובה (וכן כראה דעת המבאר בכת"הש). בארץ נוד: ע"ש היותו נע וכד (כת"הש). (יז) ויהי בונה

עֵדֶן: (יח) וַיַּדַּע קַיִן אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד
 אֶת־חֲנוּךְ וַיְהִי בְנָהּ עֵיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר
 כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוּךְ: (יט) וַיֵּלֶד לְחֲנוּךְ אֶת־עֵיזֶר
 וְעֵיזֶר יָלַד אֶת־מְחוֹיָאֵל וּמְחוֹיָאֵל יָלַד אֶת־
 מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת־לָמֶךְ: (כ) וַיִּבְרָח
 לֹו לָמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת עֵדָה וְשֵׁם
 הַשֵּׁנִית צִלְהָ: (כא) וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת־יִבְלָה הִוא
 הָיָה אָבִי יֵשֶׁב אָהֶל וּמִקְנָה: (כב) וְשֵׁם אָחִיו
 יוֹבֵל הִוא הָיָה אָבִי כָל־תַּפֹּשׁ כְּנֹור וְעוֹנָב:
 (כג) וַצִּלְה גַּם־הִוא יָלְדָה אֶת־תּוֹבֵל קַיִן לְטָשׁ
 כָּל־חֲרָשׁ נְחֹשֶׁת וּבְרוֹזָל וְאַחֻות תּוֹבֵל־קַיִן
 נַעֲמָה: (כד) וַיֹּאמֶר לָמֶךְ לְנָשָׁיו עֵדָה וַצִּלְה

עיר: כ"ל אחר שכולל לו בן התחיל לבנות העיר, שאם כבר התחיל לבנות קודם שיוול
 לו בן כ"ל שהיה הכתוב אומר והוא בוכה עיר, אבל יהי משמע אח"כ התחיל להיות
 בוכה עיר. והנה מיר שכולל לו בן אחר קין בלבו אם עלי בגור להיות כע וכד בארן לאנצורה
 הנזרה גם על זרעיו, על כן התחיל לבנות עיר שיתיישב בה בנו, וקרא שמה כשם בנו
 (הרמ"ב). (יח) ויקח לו למך שתי נשים: כראה שהוא היה הראשון שנשא שתי נשים,
 וכן דעת רד"ק; וטעם בזה בעל שלשלת הקבלה ובעל מח דוד ויחסו הענין ללך בן מתושלח
 ואבי נח, וכראה כי לקיחת שתי נשים גרמה לו מורת רוח, וזה היה סבה למאמרו הנזכר
 למטה. (כ) ותלד עדה וגו': כ"ל שהזכיר הכתוב את האנשים האלה ממיצאי קלחת
 המלכות, מפני שהיו האנשים האלה בימים ההם נעבדים כאלהים, ורבה הק"ב
 להודיע לישראל כי אנשים היו, ומי אביהם. אבי: ראשון, ומלמד, כעצם בני הכנזאים.
 יושב אהל ומקנה: יושני אהלים ההולכים כה וכה עם מקניהם באשר ימצאו מקום

all'oriente di Eden. (17) Caino conobbe sua moglie, e questa rimase incinta, partorì Hhanòch. Datosi a fabbricare una città, impose alla città il nome di suo figlio Hhanòch. (18) A Hhanòch nacque Iràd, e Iràd generò Mehhujaèl, e Mehhujaèl generò Methusciaèl, e Methusciaèl generò Lèmech. (19) Lèmech prese due mogli; di cui l'una avea nome Adà, e l'altra Sillà. (20) Adà partorì Javàl. Egli fu il padre degli abitatori di tende, e degli armentieri. (21) Suo fratello chiamossi Juvàl. Egli fu il padre di ogni suonatore di cetra e salterio. (22) Sillà poi partorì Tuval-Cain, arrotatore di ogni strumento di rame e di ferro. Sorella di Tuval-Cain fu Naamà. (23) Lèmech disse alle sue mogli: Adà e Sillà, prestatemi ascolto; mogli di Lèmech, ascoltate il mio dire. Ho io con una ferita ucciso un uomo, un

מרעם. ומקנה: איז מקנה. (בא) יובל: כראש שהוא Apollo. תופש: מען ניד. כנור: נל' יוכי cithara, cinyra דבר אחד. ועבב: כראש שהוא מין כנור משונה מעט בזורתו, וכן Psalterium משונה מעט מן cithara (ע) נליקסיקא של ל' רומית, כי לדברי הייררכיוס cithara deorsum percutitur, psalterium vero sursum, cithara deorsum habet coramen, psalterium sursum מן על גב. (כב) תובל קין: כראש שהוא Vulcanus, ודע כי קיבילא נל' סורי וערבי ענינו לורף זהב וכסף גם חרש ברזל. ותבל (tu pal) נל' פרסי ענינו מחיכת זהב וכסף וכדומה, ומה גוי' אומר כי השם הזה מתחלתו פרסי. ויהי מה, אין ספק כי הכלים הרבה באמרו בימים קדמונים על האנשים האלה, והתורה טהרה את הספורים ההם מחלאתם. לומש: לשון מירוק ומידה. כל חרש: על כדרכו נריך לפרש חרש כלי אומנות שבו החרשים עושים מלאכתם. נעצת: גם היא כראש שהיתה נעבדת, ואולי היא Venus ושמה מעיד עליה. (כג) ויאמר למך לנשיו: לא יובן למה אומר מאמרו לנשיו בפרט, ולא לאחרים; ולפי שיטתי חפני שנשיו היו מותרות את חייו, אומר להן כי ה' יעשה נקמתו. עתה וצלה וגו': המליצה מליצת האיר. כי איש הרגתי: הככון בחרגוס אנקלוס שהוא לשון חימה, כלומר לא הרגתי אדם בקין שהרג את אחיו, ואם האל נאש עונו ואמר כי שנעתים יוקם קין ק"ו שיקח נקמתי אחר שלא טמאתי ואחן מרגיות אותי על לא חמס בכפי, ומלת כי לתמיסה כמו ואשת נעורים כי תמאם (ישעיה כ"ד ז'). והמחבר אשר לא חפני עמנו המובא בנח"ש (הוא Herder) פירש שהיה לקח מחפאר על חכמת תובל-קין בנו שהמציא כלי זין, ואמר הנני הורג כל איש שיעשה בי פגע וכל ילד שיעשה בי חבורה; ולפי זה לא היה לו לומר ילד חלא בחור או נער; ולפי דרכי יפה יוכיר ילד שהרגתו אכזריות רבה, לומר לא טמאתי חטא גדול ועוד מה ענין כי שנעתים יוקם קין לכאן? כי נקמת קין תהיה מיד האל, ונקמת למך לדברי ערדער

שָׁמַעַן קוֹלִי נָשִׂי לְמַךְ הָאִנְנָה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ
הֲרַגְתִּי לִפְעֻעֵי וִילָד לַחֲבֵרָתִי: (כד) כִּי שִׁבְעָתִים
יָקִים-קִין וְלִמַּךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה: (כה) וַיֵּדַע אָדָם
עוֹד אֶת-אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ
שֵׁת כִּי שֵׁת-לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחֲרֵי תַחַת הָבֶל
כִּי הֲרָגוּ קִין: (כו) וְלִשְׁתִּי גַם-הוּא יִלְדֵּבֶן וַיִּקְרָא
אֶת-שְׁמוֹ אֵנֹשׁ אִזּוֹ הוּחַל לִקְרָא בְּשֵׁם
יְהוָה: ס שש

מיד עננו. (כד) כי שבעתים וגו': חס קין שהרג, הנתיחו ה' שיקם דמו מיד מי
שיהרגו נקמה כפולה ומכופלת, ק"ו למך שלא הרג יקח ה' נקמתו מיד כל מי שילעוהו.
(כה) כי שֵׁת לי: הושמטה מלת לאחר, וכן במקומות רבים. כי הרגו קין: אין כי
במקום אשר (כדעת רמב"ן ור"ח) חלל ענינו אחר שהרגו קין. (כו) אז הוחל

ה

(א) זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרָא אֱלֹהִים
אָדָם בְּדִמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ: (ב) זָכָר
וְנִקְבָּה בָרָאם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמָם
אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָה: (ג) וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים

(א) זה ספר: ספירה וספור, והוא נמשך למטה. תולדות: זרעו וזרעו
עד נח. (ב) ויברך אותם: פרו ורבו. ויקרא את שמם אדם: כמו שהאדם

bambino con una percossa? (24) Se dunque Caino esser deve vendicato a sette doppij, Lèmech (lo sarà) a settanta sette. (25) Adamo avendo nuovamente conosciuto sua moglie, essa partorì un figlio, al quale impose nome Sceth, (con dire): Poichè il Signore mi constitui un'altra prole, in luogo di Abele, posciachè Caino l'uccise. (26) Anche a Sceth nacque un figlio, cui pose nome Enòsh. Allora fu incominciato a predicare il nome del Signore.

לקרוא בשם ה': כ"ל לקרוא בשם ה' ענינו כמו ברוב המקומות, הדבור אל העם להכריז ולהודיע תארי האל וזמה הוא מפל, כמו ויקרא שם אברהם בשם ה' (עיין מה שכתבתי בשמות ל"ג י"ט), והכוונה כי אז התחילו בני אדם לטעות בעניני ידיעת האל והדרכים הטובים לפניה, ואז התחילו החכמים והישרים להכריז בקהל עם את האמת. זה מתיישב גם לפי מה שאמרנו רז"ל כי בימי אנוש התחילה עבדת האלילים. ורש"ם פי' התחילו להתפלל לה' מתוך צרות שנתחדשו. ורח' פי' אז התחילו לעבד את ה' בעבודה קבועה ומיוחדת. וכ"ל שאין זו הוראת מליכת קרא בשם ה'. ואמרים פירשו אז התחילו בני אדם לקרוא עצמם בני ה' להבדל מבני קין שנקראו בני האדם. והנה מלבד כי לדעת בני האדם הם בני אלהים, ובני האלהים הם בני קין, הנה בשם אלהים היה לו לומר לא בשם ה', כי לה מלאנו זכרון בני ה' לא בתורה ולא בשאר ספרי הקדש, כי מלאנו שהאל יאמר דרך משל לתנה בני בכורי ישראל, בניס אחס לה' אלהיהם, בני אחיה, אך לא מלאנו בני ה' סתם. ר"ע כי מה שכתבנו בר"ש (בנקמת ספרים) לשון חולין, איננו בכ"י ולא במקרא גדולה, וכן נכון; כי גם לדעת רש"י מלת סוּחַל היא לשון התחלה.

V.

(1) Quest'è il registro della posterità di Adamo. Quando Iddio creò Adamo, lo fece a simiglianza di Dio. (2) Maschio e femmina li creò; e li benedisse, e loro pose nome Adamo, quando furono creati. (3) Adamo, dopo aver vissuto cento e trenta anni, generò (un figlio) a sua simiglianza, a sua imma-

קרא שמות לשאר ב"ה, לאות שהם נתונים תחת ידו, כך ה' קרא שם לאדם להורות כי הוא אדונינו ואנחנו עבדיו. ויקרא את שםם אדם: הוא שם המין, וכולל הזכר והנקבה. (ג) וילד בדמותו בצלמו: נראה כי זה באמר לכבוד זרע שת, שממנו ינצו כל בני עולם שאמר נת, כלומר זה היה דומה לאדם, ולא קין שהיה רע מעללים.

וּמֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בְּדַמּוֹתָיו בְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא
 אֶת־שִׁמּוֹ נֶשֶׁת׃ (ה) וַיְהִי יָמֵי־אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
 אֶת־נֶשֶׁת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃
 (ו) וַיְהִי כָל־יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר־חַי תִּשְׁעַ מֵאוֹת
 שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיָּמָת׃ ס (ז) וַיְחִי־נֶשֶׁת
 חֲמִשָּׁ שָׁנִים וּמֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אַנּוּשׁ׃ (ח)
 וַיְחִי־נֶשֶׁת אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־אַנּוּשׁ שִׁבְעַ שָׁנִים
 וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (ט)
 וַיְהִי כָל־יְמֵי־נֶשֶׁת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּתִשְׁעַ
 מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת׃ ס (י) וַיְחִי אַנּוּשׁ תִּשְׁעִים
 שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־קִינָן׃ (יא) וַיְחִי אַנּוּשׁ אַחֲרֵי
 הוֹלִידוֹ אֶת־קִינָן חֲמִשָּׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה
 מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (יב) וַיְהִי כָל־
 יְמֵי אַנּוּשׁ חֲמִשָּׁ שָׁנִים וּתִשְׁעַ מֵאוֹת שָׁנָה
 וַיָּמָת׃ ס (יג) וַיְחִי קִינָן שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד
 אֶת־מֶהֱלֵאֵל׃ (יד) וַיְחִי קִינָן אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
 אֶת־מֶהֱלֵאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (טו) וַיְהִי כָל־יְמֵי קִינָן

gine; e gli pose nome Sceth. (4) I giorni [la vita] di Adamo, dopo ch'ebbe generato Sceth, furono ottocento anni; e generò (altri) figliuoli e figliuole. (5) Tutti i giorni che Adamo visse furono novecento e trenta anni; indi morì. (6) Sceth visse cento e cinque anni, e generò Enòsh. (7) Sceth visse, dopo aver generato Enosh, ottocento e sette anni; e generò figli e figlie. (8) Tutti i giorni di Sceth furono novecento e dodici anni, indi morì. (9) Enòsh visse novant'anni, e generò Kenàn. (10) Enòsh visse, dopo aver generato Kenàn, ottocento e quindici anni; e generò figli e figlie. (11) Tutti i giorni di Enòsh furono novecento e cinque anni, indi morì. (12) Kenàn visse settant'anni, e generò Mahalalèl. (13) Kenàn visse, dopo aver generato Mahalalèl, ottocento e quarant'anni; e generò figli e figlie. (14) Tutti i giorni di Kenàn furono novecento e dieci anni, indi morì. (15) Mahalalèl visse sessantacinque anni, e generò Jèred. (16) Mahalalèl visse, dopo aver generato Jèred, ottocento e trenta anni; e generò figli e figlie. (17) Tutti i giorni di Mahalalèl furono ottocento e novantacinque anni, indi morì. (18) Jèred visse cento e sessantadue anni, e generò Hhanòch. (19) Jèred visse, dopo aver generato Hhanòch, ottocento anni, e generò figli e figlie. (20) Tutti i giorni di Jèred furono novecento e sessantadue anni, indi morì. (21) Hhanòch

(ר) וירדו כל ימי אדם אשר די: אין מנוס מהדות כי היים הארוכים הנזכרים כאן הם כמשמעותם, והפנים שנים כשנתינו מ"ב חדשים כי למטה בספור המנוול אנו רואים כי שנת שש מאות למי נח היתה כשנים שלנו. גם בין שאר העמים הקדמונים מלאנו קבלה שאין הדורות הראשונים חיים עד ארץ שנה, עיין יוסף פלאחיוס. והמשורר היוני Hesiodus בדרגה על אנשי דור הכסף שהיה אחרי דור הזהב כתב: הנער בן מאה שנה היתה אמו מגדלתו צניחה. ונ"ל כדעת קליר' כי לא הזכיר הכתוב רק אותם שנא מהם נח, כי הנה שם לא היה הנכור, והזכיר אותו ולא את קין, ולפי זה אין לתמוה מדוע לא הולידו עד הזמן הנזכר כאן, ואדם אולי קדם הולידו את שם הוליד בנות ולא בנים, וכשילדה חוה את שם אמרה כי שם לי אלהים זרע אחר תחת הבל על שהיה זכר. ודעת הרמ"ב היא כי לא האריכו ימים כל כך ככתוב כאן, רק הימים

עֶשְׂרֵי שָׁנִים וַתֵּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: ס (טו)
וַיְחִי מִהֲלָלָאֵל חֲמִשׁ שָׁנִים וְשָׁשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־יֶרֶד: (טז) וַיְחִי מִהֲלָלָאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: (יז) וַיְהִי כָּל־יְמֵי מִהֲלָלָאֵל
חֲמִשׁ וַתֵּשַׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה
וַיָּמָת: ס (יח) וַיְחִי־יֶרֶד שְׁתֵּים וְשָׁשִׁים שָׁנָה
וּמָאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־חֲנוֹךְ: (יט) וַיְחִי־יֶרֶד
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־חֲנוֹךְ שְׁמֹנֶה מָאֵת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: (כ) וַיְהִי כָּל־יְמֵי־יֶרֶד שְׁתֵּים
וְשָׁשִׁים שָׁנָה וַתֵּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: ס
(כא) וַיְחִי חֲנוֹךְ חֲמִשׁ וְשָׁשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־
מֶתוֹשֶׁלַח: (כב) וַיְתֵּהֶלֶךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מֶתוֹשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: (כג) וַיְהִי כָּל־יְמֵי חֲנוֹךְ
חֲמִשׁ וְשָׁשִׁים שָׁנָה וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה: (כד)
וַיְתֵּהֶלֶךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים וַאֲיָנָנו כִּי־לָקַח
אֹתוֹ אֱלֹהִים: ס שְׁבִיעִי (כה) וַיְחִי מִתּוֹשֶׁלַח שִׁבְעַ

visse sessantacinque anni, e generò Methuscèlahh. (22) Hhanòch camminò con Iddio [visse, seguendo sempre le vie del Signore], dopo aver generato Methuscèlahh, trecent'anni; e generò figli e figlie. (23) Tutti i giorni di Hhanòch furono trecento e sessantacinque anni. (24) Hhanòch (durante questi anni) camminò con Iddio, indi non fu più (tra gli uomini), poichè Iddio lo prese (a sè). (25) Methuscèlahh visse cento ed ottantasette anni, e generò Lèmech. (26) Methuscèlahh visse, dopo aver generato Lèmech, settecento e ottantadue anni e generò figli e figlie. (27) Tutti i giorni di Methuscèlahh furono novecento e sessantanove anni, indi morì. (28) Lèmech visse cento e ottantadue anni, e generò un figlio. (29) Gli pose nome Noè, con dire: Questi ci sarà di conforto, in mezzo al nostro lavoro, ed al travaglio delle nostre mani, proveniente dal ter-

הזכרים כאן, ולא כל אנשי הדורות ההם, זה רחוק מאד. (כב) ויתרחק הנוד
את האלמים: קרוב לענין הליכה בדרכי ה', כמו את האלמים יתהלך נח שפירותיו
לפניו איש לדיק תמים היה. ואננו גוי': מת קדם זמנו, כי לקחו ה', כלומר המיתו
ולקחו אליו (כמו אך אלהים יפדה כפשי מיד שאלו כי יקחני, תהלים מ"ט י"ב) מפני
שהלך בדרכי האל יותר משאר האדם, וזו ראיה ברורה על אמונת השארות הכפש
ועל אמונת השכר לכפש, זה ל' רח': Quod si homines illis temporibus putabant,
Henochum propter pietatem suam a Deo in sedem beatam vocatum esse,
certo de futura vita aliquam notitiam habebant. ויש אומרים כי מנחך לא מת,
אמנם אין כן דעת רוב רז"ל. דע כי כחלל זכר ורמו למנחך גם בין העמים הקדמונים,
וקליר' הניח דברי Stephanus Byzantinus כופר קדמון יוכי שכתב ואלה דבריו מתורגמים
בלשון רומי: quemdam Anocum qui ultra trecentos annos vixerit. Qui au-
tem circa habitabant, consulto oraculo, quamdiu essent victuri, responsum tu-
lisse hoc mortuo omnes perituros. Haec cum Phryges audivissent, vehementer
lamentabantur, unde natum proverbium, de Anoco plorare, quod dicitur de
iis qui valde commiserentur. Cum autem sub Deucalione fuisset diluvium,
omnes interiire. וזה ינחמנו גוי': התנחם בהולד לו בן מעצבון ידיו בעצרות
האדמה, ואין נורד שיהיה המאמר דרך כנואה, אלא כאדם האומר הדבר הטוב הזה
יהיה נחמתי מדבר אחר רע. ובאמת מי שיש לו זרע הוא מתנחם בעמלו ויעיגו, כי
יגיע לטובת זרעו אשר אהב, ומי שאין לו בנים על הרוב מתעצל בעבודתו ואומר, ולמי
אני עמל ומתפר את כפשי מטובה? ואולי ויקרא אינו חוזר ללמד, אלא קרא הקורא,
ונקרא שמו נח לא בהולדו אלא אחר שנים הרבה, זה אחר שהמציא את היין, אז

וּשְׂמוֹנִים שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת-לֶמֶךְ;
 (כז) וַיְחִי מֵתוֹשֵׁלַח אַחֲרָיו הוֹלִידוֹ אֶת-לֶמֶךְ
 שְׁתֵּים וּשְׂמוֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
 בָּנִים וּבָנוֹת (כח) וַיְהִיו כָּל-יָמָיו מֵתוֹשֵׁלַח תִּשְׁעַ
 וּשְׁשִׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: ס
 (כט) וַיְחִי-לֶמֶךְ שְׁתֵּים וּשְׂמוֹנִים שָׁנָה וּמֵאֵת
 שָׁנָה וַיּוֹלֶד בֶּן: (ל) וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר
 זֶה יִנְחֶמְנוּ מִמַּעַשְׁנֵנוּ וּמִעֲצָבוֹן יָדֵינוּ מִן-
 הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָה יְהוָה: (לא) וַיְחִי-לֶמֶךְ
 אַחֲרָיו הוֹלִידוֹ אֶת-נֹחַ חָמֵשׁ וּתְשַׁעַם שָׁנָה
 וּחֲמִשׁ מֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: (לב) וַיְהִי
 כָל-יָמָיו לֶמֶךְ שֶׁבַע וּשְׁבַעִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיָּמָת: ס (לג) וַיְהִי-נֹחַ בֶּן-חָמֵשׁ מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת-שֵׁם אֶת-חָם וְאֶת-יֶפֶת:

ו

(א) וַיְהִי כִי-הִחַל הָאָדָם לָרֹב עַל-פְּנֵי

(א) ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה: בהתרבות המין האנושי
 לא היו בני האלהים רחוקים ונבדלים כבתולה מבני האדם, אבל מפני רבויים של אלו
 (ב) הקורא יטעים בהמשך קודם התלשט

reno, che il Signore ha maledetto. (30) Lèmech visse, dopo aver generato Noè, cinquecento e novantacinque anni, e generò figli e figlie. (31) Tutti i giorni di Lèmech furono settecento e settantasette anni, indi morì, (32) Noè, giunto all'età di cinquecento anni, generò Scem, Hham, e Jéfeth.

אמר בני דור זה ינחמנו ממעשינו על היין המשמח לבב אנוש ומנחם הפועלים מיגעם ומעמלם. ינחמנו: שראו נחם, לא נח, אך נראה כי מתחלה היה שרא נח מורה שני הענינים, וא"ת הוסיפו בו המ"ם להגדיל ביניהם, כידוע בשארשים הרבה. (לב) וירר נח וגו': בן חמש מאות שנה התחיל להוליד שלשת הבנים האלה, זה אחר זה. את שנת את הם ואת יפת: הנכון כדעת רמ"ב כי יפת הוא הגדול, כמו שכתוב אחי יפת הגדול (למטה י' כ"א) והם הוא הקטן ככתוב את אשר עשה לו בנו הקטן (למטה ט' כ"ד), והקדים שם בעבור מעלתו (או מפני שהוא אחי כל בני עבר וממנו ילאו אנשיהם וישראל), ואחר שהתחיל בשם הזכיר אחריו הם כי אחריו נולד, וא"ת הזכיר יפת אע"פ שהיה הראשון. ומתחלה הייתי אומר כרל"ב כי שם הוא הקטן כי מלאנו שהוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול (למטה י"א י') ושהיה לו בן משה שנה והייתי אומר כי מאחר שהתחיל נח להוליד בן חמש מאות שנה הוליד בשנה ההיא את יפת, ובשנת תק"א הוליד את הם, ובשנת תק"ב הוליד את שם, ובשנת שש מאות נולד המבול, ושנתים אחר המבול היה נח בן תר"ב שנים, ושם היה בן משה שנה, ועתה רואה אחי שאין זה מוכרח, אלא בשנת ת"ק הוליד את יפת. ואחר שתי שנים הוליד את שם, ואחר זמן הוליד את הם. ומ"מ יש מכאן ראיה (כמו שכתב שם רש"י ז"ל) כי שם איננו הבכור, ואיפה עשו נח"ט שהדביקו מלות יפת הגדול (למטה י' כ"א) ולא נקדו אחי יפת במרחא טפחא.

VI.

(1) Ora, poichè gli uomini [viventi in civile consorzio] incominciarono a moltiplicarsi sulla faccia della terra, e nate furono loro (anche molte) figliuole. (2) I (cosiddetti) figli di Dio [uomini agresti e più forti dei primi] avendo trovate belle le figlie degli uomini, si presero delle donne, tutte quelle che
והל אלו היו פוגשים ורואים אלה את אלה, ועל ידי כן ראו בני האלהים את בנות האדם וגו'. ובנות ילדו להם: כעין מאמר מוסגר, כלומר וידוע כי לא היו נולדים זכרים בלבד, אלא גם בנות יולדו להם. (ב) בני האלהים: דעת קצת מן הסדמונים (וכן דעת גי') שהכוונה על המלאכים הנקראים בני האלהים באיוב. ואמנם אע"פ שהמלאכים נזכרים בתורה ובנביאים כאלו מתראים לבני אדם כבעלי גוף ואוכלים

הָאָדָמָה וּבָנוֹת יִלְדוּ לָהֶם: (ב) וַיֵּרְאוּ בְנֵי-
הָאֱלֹהִים אֶת-בָּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ
לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ: (ג) וַיֹּאמֶר יְהוָה
לֹא יִדּוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשִׁגְסָם הוּא בָשָׂר
וְהָיוּ יַמֵּיו מָאָה וָעֶשְׂרִים שָׁנָה: (ד) הַנִּפְלִים הָיוּ

וְאֵתֵם, הֵנָּה הֵם תַּחֲד מַזְוִירִים כְּעֵלִים מַחְכּוֹת הָאָדָם, בְּאוֹפֶן שֶׁנִּרְאָה בְּרוּר שֶׁהָנוּף
שֶׁהָיוּ מִתְרַאֲסִים בּוֹ לֹא הָיָה גּוֹפֶס מִמֶּנּוּ, אֲלָא גּוֹף מוֹשָׁאֵל לִשְׁעָה; וּבְכִלּוֹת שְׁלִיחוֹתָם הָיוּ
פּוֹשְׁטִים אוֹתוֹ וְהָיוּ עוֹלִים לְמָרוֹם. וּמִלְכָּד זֶה אִם הָיָה שֶׁהַמַּלְאָכִים גִּרְמוּ הַקְלָקוֹל הַיָּהִי
מִעֵינֵי אוֹתָם כִּדְרָךְ שֶׁהִעֲבִישׁ אֶת הַכֶּשֶׁף, וְכֹאֵן לֹא הוֹכִיר דְּבַר מִזֶּה, עַל כֵּן נִרְאִין דְּבָרֵי
אֲנָקְלוֹס וְאֻמֵּרִים רַבִּים, הַאֻמֵּרִים כִּי הַכוֹחַ בְּנֵי הָאֱלֹהִים הַבּוֹכִרִין כֹּאֵן לֹא עַל
הַמַּלְאָכִים, אֲלָא עַל בְּנֵי אָדָם הַמּוֹכִינִים כִּךְ וְכֵן בְּנִרְאֵיָה נִרְאָה (פֶּרֶשׁת כ"ו רש"י בְּנֵי מִקְלָל
לְכָל מִאֵן דְּקָרִי לְהוֹן בְּנֵי אֱלֹהִיִּם), אֲלָא שֶׁהֵם אֻמֵּרִים שֶׁאֵת בְּנֵי הָאֱלֹהִים הוּא לְכַבֵּד
וּתְשִׁיבוֹת, וְשֶׁהָיוּ בְנֵי הַשְׁפּוֹטִים, אִם בְּנֵי אָדָם הַדְּרִים בִּישׁוּב וּבַחֲבֵרַת הַמַּדִּינָה, אִם בְּנֵי
שֵׁת, וְלִמֵּי זֶה לֹא יוֹבֵן אֵיךְ יֵלְאוּ מֵהֶם הַכִּפְלִיסִים וְהַגְּבוּרִים, וְהִר"מ מִזֵּן וְר"מ צִמֵּן פִּירְשׁוּ
כִּפְלִיס לְשׁוֹן כּוֹפֵל וּפְסוּת, כִּי הָיוּ כּוֹפְלִים מֵאֲבוֹתָם בְּקוֹמָה וּבַגְּבוּרָה, אֲבָל הָיוּ גְבוּרִים
כַּגִּיד שֶׁאֵת בְּנֵי אָדָם. וְלִדְעָתִי הוּא כַּגִּיד הַמַּחֲלֹאֶת שֶׁהַשּׁוֹכֵנִים בַּחֲבֵרַת הַמַּדִּינָה וּמִתְכַּהֲגִים
בַּחֲכָמָה יֵהָיוּ בְּעָלֵי קוֹמָה וְכֵן יוֹתֵר מֵהַיּוֹשְׁבִים בַּמִּדְבָּר לְמַרְבַּ בְּיוֹם וּלְקִרָת בְּלִילָה. וְלִפְיָךְ
כ"ל כִּי בְנֵי הָאֱלֹהִים הֵם קָלָת מִבְּנֵי קִיָּן שֶׁהָיוּ תַּעֲשִׂים בְּאֶרֶץ וְהָיָה טַעֲמָם קָשָׁה וְרַע
כִּקְיָן אֲבִיהֶם, וּבְנֵי שֵׁת הָיוּ מֵיוֹשְׁבִים בְּקִבְּוֹן מַדִּינָה, וְהָיוּ נִקְרָאִים בְּנֵי אָדָם, וְקָלָת מִבְּנֵי
קִיָּן הָיוּ חֲזָקִים וּגְבוּיֵי קוֹמָה מֵהֶם, וְהָיוּ בְּנֵי אָדָם מִפְּתָדִים וּבְנֵהִלִּים מֵהֶם וְהָיוּ קוֹרְאִים
לָהֶם בְּנֵי הָאֱלֹהִים מִפְּנֵי גִבּוֹתָם וְאִיחָתָם שֶׁהֵיחָה מוֹטֶלֶת עֲלֵיהֶם. וְהֵנָּה בַּחֲתֻלָּה לֹא הָיוּ
בְּנֵי שֵׁת מִתְעַרְבִּים בְּבְנֵי קִיָּן, אֵיךְ בְּרֹב הַיָּמִים הִתְחִילוּ בְּנֵי קִיָּן לִשְׁטוֹף לָהֶם מִבְּנוֹת
הָאָדָם, וְקָלָת מֵהֶן נִשְׁאָרוּ אֲבָל בְּעִלְיָהֶן, וְקָלָתָן חָזְרוּ לְבֵית אִתָּן וְיָלְדוּ שָׁם, וְהַבְּנוֹת הָאֵלֶּה
יָלְדוּ בָנִים דּוֹמִים בְּקָלָת לְאֲבוֹתָם שֶׁהָיוּ מִבְּנֵי הָאֱלֹהִים, וְאִם נִלְדוּ בְּקִרְבַּת חֲבֵרַת בְּנֵי אָדָם
אֲנָשִׁים גְּבוּיִים וְקָשִׁים וְרַעִים יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר בְּנֵי שֵׁת, וְמוֹאֵז וְהַלָּה הַתְּחִלָּה חֲבֵרַת אָדָם
לְהַתְקַלֵּק. וּמוֹאֲחִי בֵּין הַתְּחִלָּה אֲלֵגֵן אֲשֶׁר גַּם הוּא כִּי בְּנֵי הָאֱלֹהִים הֵם בְּנֵי קִיָּן,
אֲלָא שֶׁהוּא אֻמֵּר שֶׁנִּקְרָאוּ כֵּן ע"ש שֶׁהַמַּחֲלֹאֶת אֶת הַמַּלְאָכִים, וְהָיָה רְמוּק, שִׁיבִי כָּל בְּנֵי
קִיָּן נִקְרָאִים בְּשֵׁם חֲבִיבוֹת, ע"ש שֶׁלֶּשֶׁת בְּנֵי לֹמֶךְ. וְהֵנָּה יִדְעָתִי כִּי אֲחֵר שְׂבִי לֹמֶךְ הַמַּחֲלֹאֶת
מֵאֲחַת הַנֶּהֱנִין וְעַבְדָּתָה הַמַּחְכּוֹת לֹא יִתְּכֵן לְמוֹר שֶׁהָיוּ כֻּלָּם שׂוֹכֵנִים מִדְּבָרֹת וּפְרָאִים, עַל

scelsero. (3) Il Signore disse: Lo spirito mio non resterà perpetuamente perplesso intorno all'uomo [se punirlo, o perdonargli], nel pensiero ch'egli è di carne. Egli [l'uomo] abbiasi (ancora) cento e venti anni. (4) I giganti furono al mondo in

כן אחרי קנת מבני קין, לא כלם ולא רובם, ואולי ג"כ היו הפראים האלה מבני קין ומבני שם נשואה. (ג) ויאמר ה': אין ספק שאמר זה לכניא שיאמר אל העם כדי שישובו, והוגמת זה באברהם, ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה אין ספק שאמר כן לאברהם אע"פ שלא פירש. לא ידון רודי באדם לעולם: ידון לשון ריב ומדון, ומה יהי כל העם כדון (ז"כ י"ט) (ר' יהודה מיוג), ור' יוסף קמחי ורמ"במן פירשו לפי זה שהכוונה לא תהיה רוחי העליונה אשר נפחתי באדם במצינה חמיד עם הנשר, באשר הוא ג"כ נשר, ואיכנו רוחי לבד, לכך אינו ראוי להתקיים, אך ראוי לכלותו מעל פני האדמה. ואני אומר כי לא מלאנו זכר ורמז בת"כ למלחמה זאת בין הרוח והנשר, ועוד מליכת הוא נשר מלאנו בהפך (ויזכר כי נשר המה, תהלים ע"ח ל"ח) למלינה מעוררת רחמי האל ומשכבת חמתו, ועוד נשנס נשר הוא, או נשואה גם נשר הי"ל. ור"י קמחי אומר באשר גם הוא נשר כבהמות. ומלבד זה אין ענין זה מתישב יפה עם והיו ימיו ק"ך שנה, כי למה יאריך להם עוד זמן, אחר שידע כי הרוח הוא נטענו במלחמה עם הנשר? וכראין לי דברי רש"י ורש"ב, אל יהי רוחי כדון וכנף לעולם נמשפטי האדם, אם להשפית אם לרסם. בשנם הוא בשר: נשנס נטעם מפסיק, והמפרשים פירשוהו מורכב מן ב"ת וש"י ממשמשות ומלת גם, ורח' וגו' פירשו משרש שנה או שג, וכל פירושים דחוקים, וכל כי שרש המלה שנס, והוא נמלא בלשון סורי וגם בל"ח, וכל"ח ענינו סכסוך (עיין בראשית רבא פרשה כ"ו שנס הם פירשו המלה משרש שנס), וכל' סורי נמלא: כלל זמנא בקורנא דמכתבנא שנים קוה, בכל עת היה עוסק בקריאת הספרים, וכן: אשתנס בנפשה, מרד בנפשו ושם לבו על הדבר. ולפי זה כ"ל לפרש לא ידון רוחי ולא יהיה כנף לעולם במשנה זו שהוא נשר ושעל כן ראוי לרסם עליו, אלא עד ק"ך שנה אחתין עוד ולא יותר. ורדיו יצו מאה ועשרים שנה: כ"כ אאריך להם אולי ישובו, ואם בתוך כך לא ישובו, לא אשאירם עוד ולא ימשכו עוד ימיהם, ויוסף פלאחיות ואחרים פירשו על המשך חיי האדם משם והלאה, שנתמעטו מעט מעט, ועמדו על עשרים ומאה שנה, זה אינו, כי משה אחר ימי שנתינו בהם שבעים ואם בגבורות שמוכים שנה. (ד) הגפילים וגו': הגפילים היו גבוי קומה, כמ"ש (במדבר י"ג ל"ג) ושם ראינו את הגפילים בני ענק מן הגפילים ובהי בעינינו כחגבים, ומכאן נראה ג"כ שגם אחר המבול היו כפילים, ולפיכך כל כי וגם אחרי כן חזר למעלה, הגפילים היו נארא בימים ההם וגם אחרי כן, זה ע"י שנאו בני האלהים אל נכות האדם, זה היה גם אחר המבול כי גם אז במלאו בתחלת הישוב אנשים פראים גבוי קומה שנאו אל נכות הישוב, אלא שלפי

בְּאֶרֶץ בִּימִים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֱשֶׁר יָבֹאוּ
 בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל־בָּנוֹת הָאָדָם וַיֵּלְדוּ לָהֶם
 הַבָּתָּה הַגְּבֻרִים אֲשֶׁר מְעוֹלָם אֲנָשֵׁי הַשָּׁם: פ
 מִפְּטֹר (ה) וַיֵּרָא יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם
 בְּאֶרֶץ וְכָל־יֶצֶר מַחֲשַׁבֶּת לִבּוֹ רָק רָע כָּל־
 הַיּוֹם: (ו) וַיִּנָּחֶם יְהוָה כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאָדָם
 בְּאֶרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֶל־לְבוֹ: (ז) וַיֹּאמֶר יְהוָה
 אֲמַחֶה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי
 הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־
 עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמָתִי כִּי עָשִׂיתִם: (ח) וְנָח
 מִצָּא חַן בְּעֵינָי יְהוָה: פ פ פ

זה היה ראוי להטעים הכפילים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי־כן. והנה מציאות קצת ענקים או אנשים גבוהי קומה יותר משאר בני אדם לא יתכן להכחישה, כי טעם הזכיר עוג והמרגלים הזכירו אחימן שזי ותלמי ובשמואל מלכנו גלית ואחרים; ועלנד עדות ספרי הקדש הנה עינינו הרואות במעי האדמה עצמות פילים ושאר בעלי חיים שהמקרים אומרים שהיו בעלי העצמות ההמה גדולים כפילים ויותר מאותם ב"ח עצומם הנמלאים עתה, והנה איננו מן הנמנע שימלאו כמו כן קצת בני אדם גדולים כפלים במדחננו. המה הגבורים וגו': הם שנעשו אח"כ אלוהות או חזי אלהים (Semidei) ורנה הק"צ להודיע את ישראל שאינם מורע אלהי כי לא חמר שבאו האלהים אל בנות האדם, אלא בני האלהים, והם יבינו כי הואיל והזכיר ענין זה ולא הזכיר קודם לכן שבאו האלהים עצמם אל בנות האדם, א"כ בהכרח אינם בני אלהים חמש, ואם יטעו ויחשבו כי בני האלהים הם המלאכים, לא תלא מזה תקלה. ובענין גזרת מלת

quel tempo, ed anche in seguito; poichè i (cosiddetti) figli di Dio accompagnavansi colle figlie degli uomini, e queste avevano prole da quelli. Sono questi gli Eroi dei tempi antichi, quegli uomini di fama. (5) Il Signore vide che grande era sulla terra la malvagità dell'uomo, ed ogni macchinazione dei pensieri del suo cuore non era continuamente che male. (6) Ed il Signore si pentì d'aver fatto l'uomo in terra, e n'ebbe il cuore addolorato. (7) Il Signore disse: Voglio distruggere d'in su la faccia della terra l'uomo che creai; e gli uomini e le bestie, e i rettili e i volatili del cielo; poichè sono pentito d'averli fatti. (8) Noè però incontrò grazia agli occhi del Signore.

כפילים רבו הדעות, ואין להכריע. רא"ב ור"דק כתבו שנקראו כן כי יכול לב אדם עליו צראותו אותם, כי יפחד מהם. קליריקוס מפרש לסטים מן ותפול שזא ותקחם (איוב א' י"ד) וכיוצא בזה תרגם עקילם. ולתרגום ירושלמי רוח' ואחרים הכוונה שגפלו וגורשו מן השמים. ואולי אפשר לומר כי כפילים כמו כפלאים, והיה הפרש מתחלתו כל מורה בלא, וא"כ מלמתי כי כן ג"כ דעת המעמר. (ח) וירא ה': מחובר למקרא שאחריו, וירא וינחם, זה על דרך דברה תורה כלשון בני אדם. ובל' יצר: מה שהלכ קורא ומזייר בדמיונו, והמלה לשון יצירה כמו ויזר אחר ליוצרו (ישעיה כ"ט י"ז), ומלאנו ל' יצירה במקששה, הנה אכני יוצר עליכם רעה ומושב עליכם מקששה (ירמיה י"ח י"א), אבל כי הוא ידע יזרכו (תהלים ק"ג י"ד) ענינו יצירתנו ותולדתנו, מאין כולרנו, כי עפר אכחנו. (ז) מאדם עד בהמה: גם אדם וגם בהמה, כמו מוכר עד כקבה, מלמ' עד אשה. (ט) אלה תולדות נח: עיין למטה כ"ה י"ט. בדורותיו: צין כל בני דורו היה לדיק, שהוא לבדו הנדיק בדורות ההם, וכמו שאמר לו כי אותך ראיתי לדיק לבני דור הזה (רמ"ב). והנה בכל ספור נח מלאנו שמות אלהות והיה מעורבים יחד באופן שיפלו ולא יקומו דברי האומרים כי משה מגלות מגלות קדמוניות מלא, והפרשיות אשר בהן שם אלהות נכתבו נדור אחד וע"י אנשים מיוחדים, ואשר בהן שם הויה נכתבו נדור אחר וע"י אנשים אחרים, ואשר בהן הויה אלהות נדור אחר ועל ידי אנשים אחרים ג"כ. וכבר נתחבטו במקורות כאלה המוקרים האחרונים, והעלו קרם נידם. הראשון שנהם היה Astruc שכתב *Conjectures sur les Mémoires originaux dont il parait que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Genèse*, Bruxelles, 1753. ולפי דעתו השתמש משה בשמות עשרה מגלות קדמוניות, ואקריי Eichhorn בספרו *Repertorium für biblische und morgenländische Literatur* Parte V, pag. 183, ונכפרו Einleitung in das alte Testament, Parte II,

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>